

Sárospataki Füzetek

A KIADVÁNY SZERZŐI/AUTHORS :

A. MOLNÁR FERENC	Miskolci Egyetem, Miskolc
BUZOGÁNY DEZSŐ	Babes-Bólyai Tudományegyetem, Cluj/Kolozsvár
FAZEKAS CSABA	Miskolci Egyetem, Miskolc
FEKETE CSABA	Debreceni Kollégium Nagykönyvtára, Debrecen
FÜSTI-MOLNÁR SZILVESZTER	Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak
PÁSZTOR GYULA	Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak
PETER BLOKHUIS	Ede Christian University Nijmegen Area, Netherlands
PETRÓCZI ÉVA	Károli Gáspár Református Hittudományi Egyetem, Budapest
SZATMÁRI-KARMANOCZKI EMÍLIA	Sárospataki Református Kollégium Gimnáziuma, Sárospatak

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia
FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER: Kádár Ferenc

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG/EDITORIAL BOARD:
elnöke/ Editor-in-Chief: Dienes Dénes

A. Molnár Ferenc (Miskolc)
Buzogány Dezső (Cluj/Kolozsvár)
Petróczi Éva (Budapest)

Börzsönyi József (Sárospatak)
Enghy Sándor (Sárospatak)
Frank Sawyer (Sárospatak)
Kádár Ferenc (Sárospatak)
Gyóri István (Sárospatak)

Szerkesztők/Editors: Füsti-Molnár Szilveszter (Sárospatak)
Rácsok Gabriella (Sárospatak)

LEKTORÁLTA: Kovács Józsefné
TÖRDELTE : Timári István

KÉSZÜLT: A Maxima CS – A kft. nyomdájában, Miskolc
FELELŐS VEZETŐ: Kundráth Csilla

ISSN 1416-9878

SZERKESZTŐSÉG CÍME: SÁROSPATAKI REFORMÁTUS TEOLÓGIAI AKADÉMIA
3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.; Tel / Fax: 47 312 947;
email: fustis@t-online.hu

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA : 300 Ft
ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 1200 Ft

TARTALOM

OKTASS, HOGY ÉLJEK!		
<i>Pásztor Gyula</i>	A húsvéti örömhír végkicsengése: „Te kövess engem!” Meditation	5
TANULMÁNYOK		
<i>Fazekas Csaba</i>	Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házasságokról (1839) Two Exchanges of Letters between Bishop Ferenc Lajcsák and Ödön Beöthy about Mixed Marriages (1839)	11
<i>Peter Blokhuis</i>	Keresztyén felsőoktatás és a diákok világa Christian Higher Education and the World of the Students	33
KONFERENCIA		
<i>Petróczi Éva</i>	Margaret Winthrop, Új-Anglia „Lorántffy Zsuzsannája” Margaret Winthrop, New England’s “Lorántffy Zsuzsanna”	49
<i>A. Molnár Ferenc</i>	A Biblia és anyanyelvünk (Tekintettel Szenci Molnár Albert zsoltafordításaira is) The Bible and our Mother Tongue With Respect to Albert Szenci Molnár’s Psalm-translations, as well	57
<i>Buzogány Dezső</i>	Mikó Imre főgondnok emlékének Variations on a Will; In memory of Imre Mikó General Superintendent	65
INTÉZMÉNYÜNK TÖRTÉNETÉBŐL		
<i>Szatmári-Karmanoczkai Emília</i>	A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanárai Honorary Professors of the Sárospatak Reformed Theological Academy	71
KÖZLEMÉNYEK		
<i>Fekete Csaba</i>	Megjegyzések Bibliáinkhoz Comments on the Bible	110
<i>Füsti-Molnár Szilveszter</i>	Folt és ránc nélküli egyház Church without Spot or Wrinkle	115

OKTASS, HOGY ÉLJER!

Pásztor Gyula

A húsvéti örömhír végkicsengése: „Te kövess engem!”

Simon Péter az a tanítványa Jézusnak, akiről minden bizonnyal a legtöbbet olvasunk az evangéliumokban. A róla leírtak talán legrészletesebben szemléltetik azt, amit az Úr akar az övéivel. Így lesz beszédes, hogy Jézus közvetlenül Péterhez intézett egyik első és utolsó szava ugyanazt tartalmazza. A Máté evangéliumában így hívja tanítványául Pétert és Andrást: „*Jöjjetek utánam, és én emberek halászaivá teszlek titeket.*” (Mt 4,19) A János evangéliumában pedig ez a feltámadott Úr utolsó, személyesen Péterhez szóló szava: „*Te kövess engem!*” (Jn 21,22)

Az első hívás emberileg természetes. Jézus embereket gyűjt, hogy mindig vele legyenek. Legyenek, akik hitelesen megismerik, akik tőle tanulnak, akik keze alatt formálódnak, akik szolgálnak neki, mellette vannak egész földi munkássága idején.

Simon Péter igyekezett is eleget tenni ennek a hívásnak. Ott látjuk az evangéliumokban Jézus mellett. Követi, figyeli, szolgálja őt. Néha jobban, olykor talán kevésbé érti Mesterét, mint társai, de igyekszik Jézus hívásának a legnehezebb helyzetekig engedni. Így telnek el a nagyheti események is. Amikor Jézus feltámad a halálból, újra megkeresi az övét. Kérdéseivel alkalmat készít Péternek arra is, hogy visszatekintve megbeszéljék, s lezárják azokat az eseményeket, ahol kudarcot vallott ebben a követésben.

Emberi gondolkozás szerint itt a követés korszaka lezárul, hiszen Jézus eddig volt testileg velük, s nem sokára mennybe megy, befejezi földi küldetését. Annak lenne itt az ideje, hogy kiértékelje az elmúlt éveket, benne azt, hogy mit tanultak, mit hogyan sikerült teljesíteniük, s újtukra bocsássa őket. Mintha valóban ez kezdődne el azzal, hogy Jézus a Péterre váró feladatokról és szenvedésekről kezd beszélni. Befejezhetné ezt azzal: Mostantól ez már a te dolgod. Segítsen Isten, hogy helyt tudj állni.

Jézus azonban ismételten így zárja szavait: „Kövess engem!”

Eddig Jézus küldetésén, engedelmisségén, szolgálatán volt a hangsúly, s ő azt akarta, hogy Péter kövesse, hogy ennek tanúja legyen. Most, amikor a hangsúly áttevődik Péter sorsára, feladataira, küzdelmeire, s kérdés lesz, hogyan lehet ezt betölteni, akkor új értelmet nyer Jézus követésre hívó szava. Nemcsak azt kínálja fel, hogy küzdelmeiben, nehézségeiben kövesse az ő példáját, s tegyen úgy, ahogyan tőle látta. Jézus hívása azt fejezi ki: Nemcsak emberré lettem érted, hogy egy ideig követhess, hanem feltámadtam, hogy mindig előtted

járjak. Nemcsak arra, hívtalak, hogy gyere utánam, s lásd, mit teszek, hanem arra, hogy veled legyek, a célig vezesselek. Amiről beszéltem neked, abban ott kívánok lenni, előtted fogok menni én, aki a feladatot adtam, és győztem előtted járva. Figyelj, és kövess engem.

S amikor Jánosra, a tanítványtársra vetődik Péter tekintete, és úgy tűnik előtte, hogy annak sorsa könnyebb lesz, elbizonytalanodik, és vívódni kezd ezen, akkor Jézus megismétli előző szavait, s így nyújtja ki felé mentő kezét: „Te kövess engem!” Mintha ezt mondaná: Péter, ne vedd le rólam a szemed, ne nézz, és ne menj másfelé. Ennek a kísértésnek egy megoldása van, ha megbíazol bennem, és engem követsz. Nem járt, és nem jár le ennek az ideje.

„Te kövess engem!”

Jézus ezzel zárja le húsvét utáni beszélgetését Péterrel, s mai hallgatóival. Nem magyarázkodik. Emberré létele, szenvedése, áldozata és feltámadása árán azt készítette el, hogy mi tovább követhetjük őt. Tovább, mint amíg a földön járt; tovább, mint ahol emberileg látjuk; tovább, mint amaddig emberi értelmünkkel hinnénk benne, és értelmét látnánk.

Jézus szavai szerint ez húsvét célja. Ennek érdekében végzett el mindent. Ez az egyetlen engedelmes felet a húsvéti örömhírré. Követésében készített kiutat a kísértésekből, áldást a feladatokhoz, erőt a küzdelmekhez, beteljesülést az ígéretekhez.

„Kövess engem!” Ez a válasza kérdésekre, kételyekre, félelmekre. Ez a húsvéti örömhír foglalatja. Ezt készítette el, és ennek boldog beteljesítésére hív.

Hadd érvényesüljön hát így vezetése, szabadítása és győzelme a húsvét utáni életünkben.

TANULMÁNYOK

Fazekas Csaba

Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házasságokról (1839)

Az 1830–1840-es évek egyházpolitikai vitáinak talán legfontosabb eseménye volt, amikor Lajcsák Ferenc (1772–1843) nagyváradai püspök 1839. március 15-én körlevélben fordult egyházmegyéje papságához, megtiltva számukra az olyan vegyes házasságok megáldását, ahol a protestáns vőlegény nem ad reverzálist valamennyi születendő gyermek katolikus neveléséről.¹ A felségsértési perek miatt amúgy is felfokozott belpolitikai légkörben a liberális ellenzék hevesen reagált a vegyes házasságokat katolikus pap előtt kötendőnek, ám azt az egyház által semmilyen módon nem akadályozhatónak deklaráló, 1791/26. tc. megsértésére. A területileg illetékes Bihar vármegye nyilatkozatban ítélte el a püspök eljárását, aminek külön nyomatékot adott, hogy a helyi ellenzék meghatározó személyisége, az egyébként katolikus vallású Beöthy Ödön (1796–1854) volt. Beöthy már az 1832–1836. illetve 1839–1840. évi országgyűléseken is exponálta magát a protestánsok vallásszabadságát korlátozó törvények megszüntetése, a katolikus egyház által okozott felekezeti sérelmek orvoslása kapcsán. A vármegye nyilatkozatát követően Lajcsák magánlevélben fordult a közéletben tekintélyes súlyú Beöthy Ödönhöz, amelyre utóbbi válaszolt is.

E két – az egyházpolitikai érvek tartalmas összefoglalásainak számító – levél egykorúan széles körben elterjedt, számos kéziratot másolatuk keletkezett az 1839–1840. évi országgyűlés idején, és mind a diéta, mind a vármegyék vitáiban gyakran hangoztattak a felek azokból származó, vagy legalábbis azokat újra megszólaltató érveket, a másolatokat katolikus egyháziak ugyanúgy küldözgették egymásnak, mint az ellenzék politikai személyiségei. 1848 előtt a levelek nyomtatásban csak németül, külföldön jelenhettek meg.² A *Sárospataki*

¹ A vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos események illetve a vonatkozó egyháztörténeti szakirodalom ismertetésétől eltekintünk, megemlítjük viszont, hogy e sorok írója részletesen ismertette azt ugyanezen hasábkon megjelent közleményében: A Tiszáninneni Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839–1844. In: *Sárospataki Füzetek*, 2001. 1. sz. 73–102. p.

² Eugen von Beöthy und der Bischof von Grosswardein. Altona, 1840.

taki Füzetek 1864-ben elsőként adta közre magyarul e levélváltást,³ melyet húsz évvel később újra sajtó alá rendeztek.⁴ Azonban a püspök és a politikus levelezése ezzel nem ért véget, s a folytatás (vagyis Lajcsák viszontválasza Beöthy levelére, utóbbi újabb reflexiójával) egykorúan jóval kisebb figyelmet keltett. Nem ismeretes utóbbiak nyomtatott kiadása, és jóval kevesebb kéziratos másolatot is ismerünk, mint az első levélváltás kapcsán. A levelezés folytatódásának pusztá ténye is feledésbe merülhetett (a közvélemény figyelme az országgyűlésre, majd az azt követően megújult erővel kibontakozó egyházpolitikai harcra irányult), amit jelez, hogy az 1884-es kiadás sajtó alá rendezője már csupán „két levélből álló korrespondenciának” nevezte Lajcsák és Beöthy írásos vitáját.⁵ (Ugyanerre utalt egyébként már az első közzétételt követően a *Sárospataki Füzetek* szerkesztője, Erdélyi János is a Lajcsák vezetés körlevelét tartalmazó forrásközlés kommentárjában,⁶ továbbá a Beöthy-Lajcsák-levélváltást ismertető szakirodalom is csak az első két levél elemzését végezte el.)⁷

Az alábbiakban teljes terjedelmében újra közreadjuk a nem két, hanem bizonyosan négy levélből álló „korrespondenciát”, amelyet indokol, hogy az első kettő kiadása is alig hozzáférhető már, továbbá ezek nélkül az utóbbi két levél nehezebben értelmezhető, az érvek-ellenérvek részletesebb kifejtése pedig további adalékokkal gazdagítja e minden ponton fontos és jellegzetes egyházpolitikai vitát.⁸ Az első két levél közlése esetében felhasználtuk az említett

³ Laicsák Ferenc Beöthy Ödönhöz. – Beöthy Ödön válasza. Közli: Sinahegyi [FÁBIÁN Mihály] In: *Sárospataki Füzetek*, 1864. 349-355. p. (továbbiakban: FÁBIÁN, 1864.)

⁴ Beöthy Ödön levélváltása a vegyes házasságok ügyében. Közli: SZÖLLŐSI Károly. In: *Hazánk*. I. köt. Szerk.: ABAFI Lajos. Bp., 1884. 275-281. p. (továbbiakban: SZÖLLŐSI, 1884.)

⁵ SZÖLLŐSI, 1884. 275. p.

⁶ Laicsák Ferenc nagyvárad megyés püspök körlevele a vegyes házasságok tárgyában. Közli: I.S. [ERDÉLYI JÁNOS] In: *Sárospataki Füzetek*, 1864. 737-743. p. (továbbiakban: ERDÉLYI, 1864.) Megjegyezzük, Lajcsák körlevele egykorúan is megjelent nyomtatásban, ld. pl.: [GÓZONY Dániel:] A nagy-várad pásztori levélre írt gúny vagy Antipásztoráléra Paraenesis. Budán, 1842. (továbbiakban: GÓZONY, 1842.) 42-53. p.; a körlevél nyomán a nagyvárad egyházmegye papságához április 22-én intézett püspöki instrukcióval együtt: ROSKOVÁNY, AUGUSTINUS DE [ROSKOVÁNYI Ágoston]: *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes*. Tom. II. Quinque-Ecclesiis, 1842. 655-663. p.; MAILÁTH János: *Vallás-mozgalmak Magyarországon*. I. köt. Pest, 1844. 100-108. p. stb. A körlevél legutóbbi kiadására: Boldog Várad. Szerk.: BÁLINT István János. Bp., 1992.

⁷ Ld. legalaposabban: PÓTOR Imre: Beöthy Ödön, a protestáns vallásszabadságot védelmező római katolikus politikus. In: *Tovább... Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára*. Szerk.: BARCZA JÓZSEF. Debrecen, 1989. 199-216. p. (továbbiakban: PÓTOR, 1989., újabb kiadása: Uó: *Tanulmányok egyházunk múltjából*. Vásárosnamény, 2002. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://www.mek.oszk.hu> – 2008. november.) 208-209. p.

⁸ Ld. a közölt dokumentumokat. Az első levélváltást az alábbi lelőhely alapján közöljük: *Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára*, 898/2-3. t. Az első levélváltás példányait több állagban is felleltük, például: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSzKkt.) Quart. Hung. 3106. (= *Vallás-Politika*. Kölcsény-Deák. Politikai iratok gyűjteménye.) 13r-16v. fol.; OSzKkt. Oct.

nyomtatott kiadásokat, pontosan jelezve a szövegek eltéréseit. Utóbbi eltérések nagy száma is érdekes, egyrészt utal arra, hogy az egymásról készült másolatok esetében milyen sok szövegváltozás következhetett be, másrészt utalhat a 19. századi szövegközlők pontatlanságára is, figyelmeztetve a mindenkori sajtó alá rendezők felelősségére. Az eltérések többségében nem tartalmi vonatkozásúak. Csak azokra a szövegváltozatokra utaltunk, ahol a módosulás a szöveg értelmét is befolyásolhatta, a személyes íráshasználat sajátosságait nem jeleztük külön. Például felyül – felül, iránt – eránt, önkénytes – önkéntes, gyengíteni – gyengíteni, kinek – akinek, hitbeli – hitbéli, eddigelé – eddigelő, hinteget – hint, házassági – házasságbeli, lelke ismerete – lelkiismerete – lélekismere-te, ilyes – ilyen, alkotja (főnévi értelemben) – alkotása stb. Ha nem volt jelentősége, nem jeleztük a névelők hiányát (pl. Jézus – a Jézus), a kötőszók változatait (s – és stb.), a rövidítések különböző használatát (kat. – katol. [katolikus], t. – tek. [tekintetes]), a szöveg tagolásakor a jelenlegi központosási szabályokat tekintettük irányadónak. Így is feltűnő, hogy a másolatok közötti eltérések több esetben fontos tartalmi eltérést takarnak. (Ezekre a lábjegyzetekben „sic!”-kel utalunk.) Előfordul teljes mondatrész hiánya; a konkrét (például bibliai) idézetek következtelen használata; tagadószó (nem) elhagyása, ami eltérő szövegértelmezést tesz lehetővé; helységnév tulajdonnévként való téves értelmezése (bihari alesperes – Bihary alesperes; Traján császár – trójai császár); számnevek eltévesztése (kétszeres – hétszeres); „üzenetértékű” tévesztés (katolikus – aulikus) stb.

Lajcsák 1839. március 15-én kelt püspöki körlevelét, illetve az annak nyomán az egyházmegye papságához április 22-én készült végrehajtási utasítását Bihar vármegye közgyűlésének heves tiltakozása fogadta. A vármegye az uralkodóhoz intézett feliratban tiltakozott Lajcsák eljárása ellen, melyre a püspök írásban válaszolt a megyének.⁹ A kedélyeket különösen borzolta, hogy ezen a közgyűlésen (pontosan másnap, május 7-én) került sor a megye országgyűlési követének megválasztására, ahol a tét – Beöthyre való tekintettel – országos jelentőségűnek számított. Beöthy egyébként ekkor alulmaradt a konzervatív mozgósítás által támogatott riválisával szemben, csak később sikerült mandátumot szereznie. A heves politikai események óhatatlanul különleges egyházpolitikai színezetet kaptak azáltal, hogy a vallásszabadságért küzdő li-

Lat. 480. (= Adatok a magyarországi vallásmozgalmak történetéhez.) 88r-109v. fol.; Magyar Országos Levéltár, P 47. (= Benyovszky család iratai) 36. cs. (= Vallásügyi iratok, 1527-1847) 326r-327v. fol.; Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattára (továbbiakban: TREKNKt.) R 607 (= Id. Piskárkosi Szilágyi Lajos gyűjteménye.) 111/c. t. (csak Beöthy válaszelevele); R 2750/2. (= Szilágyi István gyűjteménye. Egyveleg.) 89-96. fol. stb. A második levélváltás két darabját az alábbi hely alapján közöljük: TREKNKt. R 1045. (= Bihar vármegye országgyűlési iratai.) 12-13. t.; felleltük még: Pécsi Püspöki Levéltár. (továbbiakban: PPL.) Püspöki iratok. 387/1840. ad 747/1840. sz.

⁹ Lajcsák május 6-án a vármegyéhez intézett tiltakozását szintén több levéltári állagban felleltük: OSzKKt. Quart. Hung. 3146. (= A vegyes házasság ügyéről különböző beszédek.) 12r-14v. fol.; Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 2621. sz. (= Matrimonia mixta, 1804-1855.) sz.n.; PPL. Püspöki iratok, ad 747/1840. sz.; egykorú nyomtatásban: GÓZONY, 1842. 54-64. p.

berálisok vezetője Beöthy római katolikus, a klérus által anyagilag is erőteljesen támogatott konzervatív jelölt, Tisza Lajos pedig református vallású volt – jelezve, hogy a politikai álláspontok polarizálódtak, végleg átlépték a felekezeti határokat.¹⁰ A közgyűlésen Beöthy nemcsak politikai meggyőződésében, hanem személyében is megtámadva érezte magát, rámutatva, hogy a vegyes házasságok áldásmegtagadásának indoklásakor Lajcsák súlyosan beavatkozott a házaspárok magánéletébe, vallási identitásának megítélésébe: „a pasztorálékban [= Lajcsák püspöki körlevelében] kitűzött elv szerint azon házasságkötési áldás, melyet a pap a házasságkötési szertartásban oly nagy pompával reám ruházott, engem sem illet, mint akinek feleségem evangélika [= evangélikus]. Azt az áldást részemről örömezt visszaadom, s adják, akiknek tetszik, sorozva az egyház több haszontalan áldásai közé.”¹¹ Beöthy szenvedélyes beszédének oroszlanrészre volt a vármegye – Lajcsák eljárását törvénytelennek és a társadalmi békesség megbontójának minősítő – határozata megalkotásában. (A tét nagyságát jelzi, hogy állítólag 60 ezer forinttal kínálták meg az egyházból, ha visszavonja indítványát,¹² az összeg épp a duplája volt annak, amit a váradi káptalan Tisza követválasztásának támogatására folyósított.)

Ezt, illetve Beöthy más hasonló megnyilatkozásait követte Lajcsák május végén a politikushoz intézett levele (1. sz. dokumentum), melyre utóbbi csak egy hónap elteltével válaszolt. (2. sz. dokumentum.) A bihari eseményeket testközelből szemlélő, már a vármegye 1839. májusi akciójában is tevékeny szerepet vállaló Szilágyi Lajos visszaemlékezésében úgy jellemezte Lajcsák vitaindító levelét, hogy abban kiátkozással fenyegette Beöthyt.¹³ „Beöthy igen lelkesen válaszolt, [levele] meg is érdemli az olvasást” – írta Szilágyi húsz évvel az események után, ami azért is fontos, mert az 1840-es évek elejétől nagyon megromlott a viszonya a korábban barátként tisztelt Beöthyvel, utóbbit radikális nézetei miatt élesen elítélte.¹⁴

¹⁰ Ld. erről: CSENGERY Antal: Beöthy Ödön. In: Csengery Antal összegyűjtött munkái. II. köt. Történeti tanulmányok és jellemrajzok. Bp., 1884. (2. kiad.) 25-46. p., 28-29. p.; HEGYESI Márton: Bihar vármegye 1848–1849-ben. Szerk.: RUSZOLY József. Debrecen, 2000. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 24.) (továbbiakban: HEGYESI, 2000.) 19-20. p. (A mű első kiadása azonos címmel megjelent: Nagyvárad, 1885.); REISZIG Ede: Bihar vármegye története. In: Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: BOROVSKY Samu. Bp., é.n. [1901.] (Magyarország vármegyéi és városai.) 455-582. p., 557. p.; A magyarhoni protestáns egyház története. Szerk.: ZSILINSZKY MIHÁLY. Bp., 1907. 645-646. p.; MESZLÉNYI Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934. 387. p.; PÓTOR, 1989. 207. p.; FAZEKAS CSABA: Parainesis a Bihar megyei honfiakhoz 1839-ből. In: Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára. Szerk.: DANIEL HEINZ – FAZEKAS CSABA – RAJKI ZOLTÁN. Miskolc, 2006. 100-111. p., 102-103. p.

¹¹ FÁBIÁN, 1864. 349. p.

¹² SZÖLLŐSI, 1884. 276. p.

¹³ SZILÁGYI LAJOS: Krónika 1790-től 1858-ig. Alkotmány, Nemzetiség és Vallás ügyben! (Kézirat) – TREKNKt. R 607. 45/a. 62. p. Id. Piskárkosi Szilágyi Lajos Bihar vármegyei táblabíró, a református egyházban is tisztségviselő volt. (Születése valószínűleg 1784-re tehető, halálának éve bizonytalan, 1861-ben még élt.)

¹⁴ Ő említi azt a történetet, hogy később (minden bizonnyal a vármegye szeptemberi közgyűlésén) Lajcsák nyilvánosan tiltakozott az őt elítélő határozat ellen, és követel-

Exkommunikációt ugyan nem fogalmazott meg a püspök „vitaindító” levele, viszont figyelmeztetést igen, kemény szavakkal róta meg Beöthyt, amiért katolikusként szembehelyezkedett egyházával, ráadásul nyilvános fórumon tette ezt. Azzal is vádolta, hogy „nevetség tárgyává teszi” a házasság szentségét, továbbá személyes motívumot is bevont a vitába, amikor emlékeztette Beöthyt, hogy ő is vegyes házasságban él, és házasságát az egyház megáldotta. (A vitatott esetek azonban nem ilyenek voltak, az áldásmegtagadás csak protestáns vőlegény – katolikus menyasszony egybekelésénél merült fel.) Kétségtelen, hogy burkolt szavakkal, de határozottan kétségbe vonta, hogy Beöthy katolikus lehetne, ha ily módon szembehelyezkedik saját egyházával, és azzal érvelt, hogy „a vallásbeli, egyedül lelkiismeretet érdeklő” ügyről lévén szó, vallási kötelessége álláspontját alárendelni az egyháznak, konkrétan pedig püspökének. A néhány bekezdésbe foglalt megintésre Beöthy terjedelmes levélben fejtette ki álláspontját. Bibliai idézetekkel figyelmeztette a püspököt annak felekezeti intoleranciától vezérelt eljárására, és – liberális meggyőződése részeként – azt a vallásos magatartást nevezte társadalmi szempontból károsnak, mely saját felekezete érdekében kész mások rovására terjeszkedni, vagy felhatalmazva érzi magát törvénytelennek elkövetésére. A katolikus egyház hatalmi ambícióit képmutatónak minősítette, hiszen a lelki dolgokról való állásfoglalás mellett „a vallást mint eszközt tekintik a magok hatalma terjesztésére, a színmutatásra tárt kaput nyitnak”. Beöthy ráadásul kemény szavakkal ítélte el azt az egyházi magatartást, amely szemet huny az egyén belső vallásosságának hiányosságai felett, ha az külsőleg az egyház hatalmának elfogadásával és támogatásával párosul. („Csak hódoljon a vallás külső szertartásainak, húzza a pap-ság győzedelmi szekerét.”) Lajcsák körlevelét elemezve, egyértelműen mutatott rá az abból áradó felekezeti kirekesztésre, valamint arra, hogy a teológiaiul képviselt „egyedül üdvözítő vallás” álláspontja a társadalmi életben és a jogalkalmazásban is következményekkel bírt. Emlékeztette a püspököt, hogy vitájuk nem újkeletű, már korábban is „ateistának, minden protestánsoknál rosszabbnak” minősítette Beöthyt, pedig utóbbi a keresztyén vallás elveinek buzgó követője, egyházának – lehetőségei szerint – hű fia kívánt maradni. Felhívta a figyelmet a püspöki körlevél következetlenségeire, önellentmondására (az 1791/26. tc. óta az egyház reverzális nélkül is megáldotta a vegyes házasságokat, most pedig ugyanezt bűnnek minősítette). Beöthy visszautasította Lajcsák valamennyi vádját, például azt, hogy magatartásával a vallástalanságot terjeszti az ifjúság körében (azzal a szellemes érveléssel, hogy az egész iskolarendszer az egyház kezében van, vagyis ha neki annál nagyobb a befolyása, annak okát „tanítási s nevelési rendszerükben lehet keresni”), továbbá levele személyes egyházpolitikai felfogásának is összefoglalása. („Egy, a világot és minden teremtetéseket személyválogatás, felekezetre tekintés nélkül szeretettel ölelő s boldogító Istennek hite él keblemben. S ezen legszen-

te, hogy tiltakozását vegyék jegyzőkönyvbe, amit a közgyűlés nem támogatott, mire Beöthy így fordult hozzá: „Ne induljon fel nagyságod azért, hogy a protestáció [= tiltakozás] be nem vevődik, azért nyugodtan lehet, mert nincs a két magyar hazában oly vakmerő ember, ki a nagyságod jellemét ösmérve fel is merné tenni, hogy ezen protestációt meg ne tette volna.”

tebb hitem következtében embertársaimat én is felekezetre tekintés s személyválogatás nélkül szeretve ölelem, s azok erőmtől telhető tettleges boldogításának szent ösztöne mozgatja szívemet mind magános, mind közönséges életben.)” Végül felszólította a püspököt, hogy hagyjon fel ilyen irányú dorgálásával és fenyegetésével.

Lajcsák bő két héttel később válaszolt, ami azért érdekes, mert közben, a vármegye július 8-i közgyűlésén elfogadta Szilágyi Lajos tiltakozását a püspöki körlevél ellen, és annak – a később „antipasztoralé” néven elhíresült, röpiratnak tekinthető beadvány téziseinek – elveit magáévá tette. A vármegye határozottan kiállt május 6-i határozata mellett, sürgette az uralkodót, hogy szüntesse meg a „türedelmetlenséget lehellő, de egyszersmind a világos törvény el nem magyarázható szavaiba homlokegyenest ütköző” körlevél következményeit, büntesse meg Lajcsákot és követőit. Kifogásolták, hogy az uralkodó „hathatós rendelkezései megfoghatatlanul késnek, az elhintett rossznak magvai erőre kapva növekednek, s ami eddigelő csak mint elv, a törvénytelenység borítékjában lappangott, most abból kivetkezve, tetteleg törvényszegéssé vált” – utalva arra, hogy a papok püspöki rendelkezés alapján megtagadták a vegyes házasságok megáldását.¹⁵ A Lajcsákot kemény szavakkal megrovó határozat egyben az egyház hatalmát a világi hatalom fölébe emelni akaró katolikus törekvések elutasítása is volt.

Mind Beöthy válasza, mind e megyei határozat szerepet játszott abban, hogy Lajcsák július 14-én kelt válaszában (ld. 3. sz. dokumentum) hangneme jóval kevésbé fölényeskedő, utasító, inkább – megpróbálva átvenni Beöthy vitastílusát – részletesebb kifejtéssel próbálkozott. Nem pusztán parancsolja Beöthynek, hogy rendelje alá magát az egyház tekintélyének, hanem megkísérli meggyőzését, már csak azért is, mert – tipikusan katolikus egyházi érvet megszólaltatva – tájékozatlansággal, a katolikus egyházi tanítás egyoldalú, felületes ismeretével magyarázta egyik híve (Beöthy Ödön) egyházellenes felfogásának kialakulását. Kiindulópontja mindazonáltal nem változott. Teljes nyíltsággal leírja, hogy csak ők lehetnek „teljes és tökéletes birtokában Jézus tanításainak”, rajtuk kívül üdvösség elképzelhetetlen. Utóbbi pedig – írja – „a katolikus hitnek fő és sarkalatos, közönségesen ösmért elve, mely nélkül lenni megszűnt, melyet tanítani, tartani és terjeszteni nemcsak szabad, hanem kötelessége is”. Ebből pedig következik – a későbbi egyházpolitikai vitákban gyakran felmerülő egyházi álláspont –, miszerint a reverzalist nem adó vegyes házaspárok áldásmegtagadása lényegében nem más, mint a katolikus hitvédelem eszköze. Az egyház mindig is ellenezte a vegyes házasságokat (hiszen így a katolikus egyházban biztosan üdvözülő fél egy biztosan el-kárhozóval kötötte össze életét), azzal, hogy reverzális esetén mégis megtette, csak pozitív hozzáállását bizonyította, illetve azon reménységét nyilvánította ki, hogy a születendő gyermekek kötelező katolikus kereszttelése révén újabb lelkeket ment meg. Lajcsák érvelésében Beöthy vallási tévelygése nem különböztethető meg a végső elvallástalanodástól, amit – szerinte is – kifejez, hogy a bibliai igéket pusztán önmagukban kezelte, nem párosította az egyház tekintélyével, hagyományával. („Egynéhány textust kölcsönözött [...] az Írás

¹⁵ TREKNKt. R 607. 120. 7. t.

szavaiból, [...] melynek jelentősége, értelme és ereje csak akkor vagyon, ha el nem szakasztatik a katolikus anyaszentegyház kebelében felette őrkdő, azt tisztán fenntartó isteni szentléleknek éltető igéjétől, azon Írásnak szavaiból, mely az egyházon kívül kinek-kinek szabad önkényére hagyva egyesek korlátlan önkényeinek palástjával szolgálva száz meg száz ellenkező felekezeteknek nyújt ürügyet a szakadásra.”) A jézusi parancsolatokat azonosította a katolikus egyház bármilyen megnyilatkozásával – jelen esetben a vegyes házasságok ügyében tett püspöki intézkedésével –, és „hitetlennek, pogánynak” tekintette az azokra nem hallgatókat, így kimondatlanul Beöthyt is. Márpedig – folytatta logikáját Lajcsák – ha az egyedül üdvözítő egyház jézusi tekintélyű tanításainak birtokában van, kötelessége azt másokkal megosztani, és annak követésére bírni. A határozott figyelmeztetések és fenyegetések keveredtek békülékenyebb megfogalmazásokkal: „Hívésre kényszeríteni, meggyőződést erőltetni nem lehet, de az igazságnak s önmagának és mindennek, mi előtte kedves, szeretetére kérem, mint lelkipásztor tekintetes urat, mint hívemet, függessze fel egy darab időre azon csalékony megnyugtatót, mintha jelen véleményei a vallásra nézve igazak lennének, győzze le magában a gúnyra való határtalan hajlandóságot.” Javasolta, olvasson a Biblia mellett egyházi hitvédő szerzőket, „ilyen utakon szerezzen magának tiszta fogalmakat, helyes nézeteket és állandó igaz meggyőződést, az isteni megváltónak egyedül üdvözítő tanításáról”.

Lajcsák így érvelt Beöthynek, hogy utóbbit engedelmes katolikussá tegye, végig következetesen lelki, hitbéli ügynek tekintve a vegyes házasságokat, holt Beöthy – másokhoz hasonlóan – attól elválasztva, közéleti kérdésnek tekintette a történeteket. Ezt erősítette meg július 26-án kelt viszontválaszában. (4. sz. dokumentum.) Most Beöthyn volt a sor, hogy rövidebb, sarkalatosabb mondatokat fogalmazzon. Lényegében mellébeszélésnek minősítette Lajcsák terjedelmes válaszát, és kinyilvánította, hogy – bár szívesen diskurál vallási kérdésekről – vitájukat nem teológiai jellegűnek tekinti, ahogy a vegyes házasságok áldásmegtagadását sem. Saját vallási meggyőződésében, üdvösségében biztos, hívő emberként utasította vissza Lajcsák figyelmeztetéseit, valamint azt, hogy sértőnek, személyeskedőnek vélte első levelére adott válaszát.

Beöthy válaszlevelével a kétségtelenül meddőre fordult vitát lezártak tekintette. Mintegy két héttel később a megismételt választáson a vármegye országgyűlési követévé választották, ebben nyilván az élesedő egyházpolitikai harcban képviselt álláspontja is szerepet játszott. A diétán aztán ismét a felekezeti egyenjogúságért, valamint a nagyváradai püspöki körlevél nyomán keletkezett sérelmek orvoslásáért szót emelő ellenzéki szónokok sorát gyarapította. Lajcsák püspök 1840 júniusában egészségi állapota miatt visszavonult a közéletől, így nyilvánosan nem is folytathatta vitáját Beöthy Ödönnel, neve mégis összeforrott a vegyes házasságok áldásmegtagadásával, a katolikus felekezeti érdekek mindenáron való képviselésének igényével.

DOKUMENTUMOK¹**1. Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök levele Beöthy Ödönhöz, 1839. május 27.**

Tekintetes Táblabíró Úr!

Vallást érdeklő ismételt bántalmi elérték a türedelemnek azon határát, melyen túl engedni gyengeség lenne. Ha őseinek² hite iránt minden jó érzés kihalt volna is szívéből, ha azon egyház, melynek kebelében született, kereszteltetett és boldog emlékezetű jó szüleinek gondja alatt³ neveltetett, nem tárgya többé tisztelő szeretetének, s a katolikus név csak üres hang lenne is tekintetes uraságodra nézve, de nem szabadult fel semmi esetre sem az illedelemnek azon közönséges törvényei alól, melyek nyilvánosság⁴ életben kétszeresen köteleznek, hódolni tartozik azon közértelemnek,⁵ mely a vallást minden esetben sérthetetlen közügynek⁶ tekinti és tisztelni köteles embertársainak hitbéli meggyőződését.

Midőn tehát mindezeknek ellenére nem szűnik meg sértegető, a dolgok⁷ érdeméhez nem tartozó⁸ önkényes célzásokkal a vallásnak tiszteletét gyengíteni, a jobb lelkűeknek hitbéli érzelmét fájdalmasan érinteni⁹ s a könnyelmű ifjúság szívébe a vallástalanság kártékony magvait hintegetni, midőn lealacsonyító gúnyolódások által nyilvános helyeken közbotránkozást szülő példáit nyújtja a vallásbeli tiszteletlenségnek, midőn legújabbán egészen méltatlanul és igazságtalanul (mert a házasságbeli áldásnak megtagadása tekintetes uraságodat, mint kinek gyermekei hazai törvényeink erejénél fogva is katolikusok leendenek, éppen nem érdekelte¹⁰), megvetés tárgyává tette¹¹ azon hitbéli szertartást, melyet a haza polgárainak tetemesb része buzgó meggyőződéssel szertéségeinek sorában tisztel, el nem mulasztható kötelességemnek érzem¹² ezennel atyailag szívesen, de egyszersmind komolyan és lelki főpásztori¹³ hivatalomhoz képest először¹⁴ óvólag meginteni afelől, hogy érdeklett

¹ A közlés alapjául szolgáló dokumentumokra ld. fentebb, 8. sz. jegyz. Az 1-2. sz. dokumentumoknál jeleztük a korábbi közlésekhez képest tapasztalható eltéréseket, rövidítések: F. = FÁBIÁN, 1864.; Sz. = SZÖLLŐSI, 1884. A 3-4. dokumentumoknál az általunk használt két példány között alig van eltérés, a szövegváltozatoknál használt rövidítés: P. = PPL. példánya.

² F.: „őseink”

³ F. és Sz.: „szüléi által”

⁴ F. és Sz.: „nyilvános”

⁵ F.: „közértelemnek”

⁶ F. és Sz.: „szent ügynek”

⁷ F.: „dolognak”

⁸ F.: „érdeméhez nem hasonló”, Sz.: „érdeméhez tartozó” (sic!)

⁹ F.: „érzelmeit fájdalmasan sérteni”

¹⁰ F.: „érdekelhette”, Sz.: „érdeklette”

¹¹ F. és Sz.: „megvető nevetség tárgyává teszi”

¹² F.: „tartom”

¹³ F.: „lelkipásztori”

sérelmeit a vallásbeli, egyedül lelkiismeretet érdeklő ügyeknek és különösen az isteni eredetű keresztyén katolika hitnek és anyaszentegyháznak jövőjében eltávoztassa, s magának az igaz hitbeli meggyőződést szerezni¹⁵ s ehhez képest vallásbeli kötelességeinek híven¹⁶ megfelelni igyekezzék és mind különös, mind nyilvános életében a kölcsönös illedelem szabályaihoz magát alkalmaztassa.

Egyébiránt ezen intésemet¹⁷ önmagának,¹⁸ tekintetes táblabíró úrnak, továbbá híveimnek és a társasági vallásos erkölcsiségnek érdekében hathatósan ismételve illendő tisztelettel maradok

tekintetes táblabíró úrnak

Váradolasziban, május 27. 1839.
Krisztusban szerető lelkipásztor és szolgája

Lajcsák Ferenc m.k.
váradai¹⁹ püspök

¹⁴ F.-nél hiányzó szó.

¹⁵ F.: „megszerezni”

¹⁶ F.-nél hiányzó szó.

¹⁷ F.: „ezen atyai intésemet”

¹⁸ F.: „ő magának”

¹⁹ F.-nél hiányzó szó.

2. Beöthy Ödön válasza Lajcsák Ferencnek, 1839. június 27.

Nagyméltóságú Főlelkipásztor Úr!¹

Vettem nagyméltóságodnak május 27-éről költ s hozzám főtisztelendő alesperes s bihari lelkész úr² által küldött intó, dorgáló levelét. Sokáig tuskodtam magammal, szóljak-e vagy hallgatással mellőzzem-e. Nehogy azonban elnémulásom más magarázatot nyerjen, vagy éppen gyengeségnek tartassék,³ kénytelennek érzem magamat kiszállani a fővenyre, a lábaimhoz dobott kesztyűt felemelni s egy általam eddigelé szorgalommal került harctérre általköltözni.

Ha ugyan méltóságod⁴ lelkem idvessége iránt viseltető aggodalmából intézte ezen dorgáló s főpásztori kötelességéből származott filippikáját, úgy lelkiismerete menten áll. De azon céljától, melyet talán szemei előtt kell vala tartani, egy tévelygő vaksággal megvert juhát az igaz útra vezérelni, s az által a mennyieieknek Jézus tanítása szerint (Luk. 15,8.⁵) nagyobb örömet okozni⁶ mint 99 igazak által, kik nem szűkölködnek megtérés nélkül, azon céljától, mondom, nagyméltóságod, e levele után⁷ távolabb esett,⁸ mint eddig, sőt nemcsak,⁹ de minden közlekedésnek útját úgy zárta el, hogy azt többé próbálni is hasztalan.¹⁰

Méltatlan szemrehányás tétetik nekem botránkoztató vallási sértegetése-kért, gúnyolódásokért, embertársaim hitbeli meggyőződésök nem tisztelésé-ért. Mi a vallást illeti, ezt soha gúnytárgyul nem tettem, mert tudva van nálam mindennapi tapasztalásból, mily erős támasz az a gyengének, mily vigasztaló a kétségbeesettnek,¹¹ mily mennyei gyógyszer¹² s jótékony¹³ a sors által üldözöttnek. Ezen hatalmas támaszt valaki kezéből kiragadni, mindenkor többnek tartottam véteknél és senkit soha de soha¹⁴ vallásos meggyőződéséből, hitszülte nyugodalmából rablóként felzaklatni nem csak céloom, de gondolatom sem vala. Higgyen ki bármit,¹⁵ de higgye azt igazán, belső tiszta meggyőződés-

¹ Sz.: „Nagyméltóságú Lelkipásztor!”

² F.: „főtisztelendő alesperes Bihari úr” (sic!), Sz.: „főpásztor, alesperes bihari lelkész úr” (sic!)

³ F.-nél a „vagy éppen gyengeségnek tartassék” mondatrész hiányzik.

⁴ F. és Sz.: „nagyméltóságod”

⁵ Sic! F.-nél (helyesen): „Luk. 15,7.”; Sz.-nél: „Lukács 10 és 8”. (Sic! Nyilvánvalóan figyelmetlen másolás.)

⁶ F.: „okozott”

⁷ F.: „e leveléből ítélve”; Sz.-nél ez a mondatrész hiányzik!

⁸ F.: „áll”

⁹ Sz.-nél a mondatrész: „s mindeddig nemcsak”

¹⁰ Az utolsó mondatrész F.-nél: „közlekedésnek is útját elzárta, hogy azt többé megnyitni próbálni is hasztalan”; Sz.-nél: „közlekedésnek útját úgy zárta el, hogy azt próbálni is hasztalan”.

¹¹ F. és Sz.: „kétségbeeséssel küzdőnek”

¹² F.: „jó szer”

¹³ F. és Sz.: „jótékony ír”

¹⁴ F.-nél csak: „soha”

¹⁵ F.: „bárki mit”

séből, nem színmutatás, önség, világi tekintet, nyereség alacsony ösztönéből,¹⁶ szent és tisztelt lesz előttem meggyőződése, Kerub- és Szeraf-lelkeknek fogom őket¹⁷ tartani. S bár embertársaim hitbeli meggyőződését, lelkiismerete szabadságát mindenki úgy tisztelné mint én, aki azért annyit és oly hévvel harcoltam. S ha szólottam¹⁸ nagyméltóságod által állítólag,¹⁹ szóm nem a vallás szentségét illette, hanem a vallás ürügye alatt türelmetlen szolgálai által elkövetett, törvényekbe ütköző üldözések megszüntetését tárgyalta. Szólottam azon törvények iránti tiszteletből, mint polgár, melyeknek mindenki hódolni köteles, legyen bár palotáknak vagy alacsony²⁰ szalmás kunyhóknak lakosa, szólottam a törvény engedte úton,²¹ a törvény oltalma alatt, s nem római, nem protestáns²² állott előttem, hanem ember, lélekisméret, szabadság²³ és jézusi szelíd türedelem. S hogy ilyen alkalommal²⁴ erősebb szavakat is használtam, igaz, mert volt ok rá, de hogy az illendőséget s vallást nem sértették, mutatja az, hogy az elkerülhetetlen törvény bosszúját csak egyszer is magok után nem húzták. De ugyan lehetne-e valaki oly dőre, hogy a keresztyén²⁵ vallás ellen kikeljen és azt sértegesse, melynek oly mennyei származása, oly felszámíthatatlan²⁶ jótékony és a maga következeiben oly tiszta, erkölcsi alakjában oly okos, oly szelíd égi alkotjában? Ily dőré, ily ésszel²⁷ esztelenkedőt én képzelni sem tudok. Felszólamlásaim érdeklették²⁸ azokat, kik ezen isteni tudományt²⁹ legszentebb céljától eltekerték,³⁰ kik az úr Istennek akarván szolgálni, a vallás talpkövé, a felebaráti szeretetet számúzik s eltértek Jézus szelíd lelkétől, kik ez aranyszabályt, melyet még a pogány Traján császár³¹ is kapuja felibe vésetett, parancsolta hirdettetni:³² amit nem akarsz, hogy az emberek véled³³ cselekedjenek, te se cselekedd azt másokkal. (Máté 7,12 és Luk. 6,31.) S ehelyett³⁴ a más felekezet embereit, mintha azok nem is ugyanazon egy isten teremtményei, nem is emberek volnának,³⁵ vég és határ nélkül még házi viszonyaikban

¹⁶ F.: „nyereség ösztönéből”; Sz.: „nyereség ösztönből”.

¹⁷ F.: „léleknek fogom őt”

¹⁸ F.-nél beiktatott szó: „valaha”

¹⁹ F.-nél és Sz.-nél beiktatott szavak: „vallást sértve”

²⁰ F.-nél hiányzó szó.

²¹ F.: „törvény jegyzette úton és helyen”

²² F.: „s nem római vagy protestáns”

²³ F.: „lelkiismeret szabadsága”

²⁴ F. és Sz.: „alkalmakkal”

²⁵ F.: „keresztyén”

²⁶ F.: „számíthatatlanul”

²⁷ F.-nél hiányzó szó.

²⁸ F.: „illették”

²⁹ F. és Sz.: „adományt”

³⁰ Sz.: „elterelték”

³¹ F.: „még a trójai császár is” (sic!)

³² F.: „hirdettetni parancsolt”

³³ F.: „te veled”

³⁴ A mondat eleje F.-nél: „Nem tartják, s ehelyett”.

³⁵ A mondatrész F.-nél: „mintha azok nem is emberek, nem is azon isten teremtményei volnának”; Sz.-nél: „mintha azok nem is azon egy Isten teremtményei, nem is emberek volnának”.

is háborgatják, üldözik, kik rendeltetésök és hivatásuk³⁶ magas ösvényéről leszállva, világi, sokszor alacsony dolgokba őgyelednek, a vallást mint eszközt tekintik a magok hatalma terjesztésére, a színmutatásra tárt kaput nyitnak. Mert legyen bár valakinek mind nyilvános, mind magános élete erkölcsi fogatkozásokkal, hibákkal bélyegzett,³⁷ csak hódoljon a vallás külső szertartásainak, húzza a papság győzedelmi szekereit, feledve van minden,³⁸ és számot tarthat pártfogásra s világi jutalmakra. Miként fog azonban odafent a mindent elhatározó végső nap mérlege reája³⁹ mutatkozni, nem fog-e jajszava s fogai csikorgatása hallatni⁴⁰? Ez már más kérdés.

Jelenleg váradai nagyprépost, Hohenlau⁴¹ Sándor őhercegsége az isteni tiszteletre oktató beszédében⁴² egy alkalommal ezt mondá: Guten Priester, gutes Volk, schlechten Priester, schlechtes Volk.⁴³ Arany mondás!⁴⁴ Ezen néhány szóban foglaltatik⁴⁵ azon nagy mesterség, a népnek szívébe tiszta erkölcsiséget, keresztyéni nemes érzéseket⁴⁶ csepegtetni. Legyen az egyházi szolgáló⁴⁷ beszéddel, tettel, magaviselettel az, aminek lennie kell, menjen jó példaadással elő,⁴⁸ legyen az idvezítő parancsa szerént⁴⁹ hegyen épült város,⁵⁰ közhelyen meggyújtott szövétnek, úgy fényljék világa, hogy mások is látván jó cselekedetét, dicsőíthessék⁵¹ a mennyei atyát. (Márk 5.)⁵² Igyekezék olyas szenvedélyeitől tisztulni,⁵³ mi mindenekben nagy hiba, a lelkipásztorban kétszeres,⁵⁴ szűnjék meg párt embere lenni, tartsa távol magát⁵⁵ a világi dolgokba való avatkozástól, szem előtt tartván, hogy a fő mester⁵⁶ intéseként az ő orszá-

³⁶ F.: „hivatásuk és rendeltetésük”

³⁷ F.: „hibákkal és vétkekkel bélyegzett”

³⁸ F.: „takarva és felejtve van minden”

³⁹ F. és Sz.: „reá nézve”

⁴⁰ F.: „csikorgása hallani”; Sz.: „csikorgatása hallatszani”

⁴¹ Sic! F. és Sz. (helyesen): „Hohenlohe”. Hohenlohe Sándor (1794-1849): nagyváradai kanonok és prépost, c. püspök, népszerű szónok, számos német nyelvű prédikáció szerzője.

⁴² F.: „tiszteletet oktató részében”; Sz.: „tisztelet oktató részében”

⁴³ „Jó papok – jó nép, rossz papok – rossz nép.”

⁴⁴ F.: „Arany mondás, bizony arany mondás!”

⁴⁵ F.: „foglaltatik itt”

⁴⁶ F. és Sz.: „érzelmeket”

⁴⁷ F. és Sz.: „az egyház szolgája”

⁴⁸ F.: „elő”

⁴⁹ Sz.: „parancsolatjaként”

⁵⁰ F. és Sz.: „hegyen épült fényes város”

⁵¹ F. és Sz.: „dicsőítsék”

⁵² Sic! F.: „Máté 5.”; Sz.: „Máthé E.” (sic!) Utóbbi a „Hegyen épült...”-tól idézetként közölte a szöveget, pedig az nem a bibliai szöveghely szó szerinti átvétele, hanem több elemből épülő hivatkozás, vö. Máté, 5,14-16.

⁵³ F.: „Igyekezék magát olyas szenvedelmekből kitisztítani”; Sz.: „Igyekezék aljas szenvedélyeitől tisztulni”.

⁵⁴ F.: „melyek mindenekben, a lelkipásztorban pedig kétszeresen károsok”; Sz.: „mi mindenekben nagy hiba, a lelkipásztorban hétszeres” (sic!)

⁵⁵ F.: „az oltárnak szolgája lévén, tartóztassa magát”

⁵⁶ F.: „az isteni mester”

gok nem e világból való. (Ján. 17,36)⁵⁷ Hagyjon fel az uralkodás- és hatalomvágygal, megemlékezvén, hogy ők csak pásztoraik juhaiknak és nem uraik. (1Pét. 6,4.)⁵⁸ Légyen ő szelíd, jámbor, szerény, türelmes,⁵⁹ oktató, szeretve intő, s nem szeretetlenül dorgáló,⁶⁰ s látni fogják azonnal tetemesebb erejük⁶¹ növekedését, minek napjainkban – fájdalom! – mind inkább-inkább csökkenésének⁶² okait nem másutt,⁶³ hanem önmagokban keressék. Ennyit általánosan nagyméltóságod levelére, de különösen is kell szólanom annak egyes pontjaira.

Legfőbb ezek között a házassági áldás visszaadásáért⁶⁴ szemrehányást illető. Mondatik, hogy én tettem által gúny és nevetség tárgyává tettem a házassági áldás szertartásait, mégpedig egészen méltatlanul és igazságtalanul,⁶⁵ mert a pasztoráléban hirdetett áldás megtagadása engemet, mint akinek gyermekeim hazai törvényeink erejénél fogva is katolikusok leéndenek, éppen nem érdekel. Én pedig azt vagyok hinni és erősíteni bátor,⁶⁶ hogy éppen érdekel. Mert a házassági áldás a pasztorálé szerént⁶⁷ nem a gyermekekért,⁶⁸ a házasság vegyességéért tagadtatik meg. Ott áll ugyanis nagyméltóságod említett pásztori körlevelének 2. lapján⁶⁹ határozottan kimondva, s a 3., 4., 5. sorokban⁷⁰ tisztán és bőven kifejtve ezen elv, hogy „a valóságos, Isten előtt kedves, lelki idvességre vezérlő, tehát a papi áldást is megnyerhető házasságnak legelső és legfőbb feltétele a hitnek egysége”.⁷¹ Csak ottan lehet a keresztyén katolika anyaszentegyház kebelében szó házasságról, hol ugyanezen anyaszentegyház iránt valódi szeretet és buzgalom köti össze a szíveket,⁷² s hogy

⁵⁷ Sic! F. és Sz.: „Ján. 18,36.” (Helyesen.)

⁵⁸ Sic! F.-nél ez az idézett mondat teljesen hiányzik! Sz.: „pásztorai a nyájnak, nem pedig uraik. (Péter 5,1 és 4.)” A hivatkozott igehely egyébként pontosan: 1Péter 5,3.

⁵⁹ F.: türodelmes; Sz.: „türedelmes”.

⁶⁰ F.-nél a mondatrész folytatódik: „az apostoli tanítás szerént”

⁶¹ F.: „nemesebb erényünk”; Sz.: „nemesb erejük”

⁶² F.: „mindinkább csökkentének”; Sz.: „mindinkább csökkenésének”

⁶³ F. és Sz.: „nem másutt és másokban”

⁶⁴ Sz.: „visszaadásáért való”

⁶⁵ F.: „igaztalanul”

⁶⁶ F.-nél a „bátor” szó hiányzik.

⁶⁷ F.: „házassági áldás ama buzgó pasztorálé szerént”

⁶⁸ F.-nél és Sz.-nél a mondatrész így folytatódik: „hanem magáért a házasság vegyességéért”

⁶⁹ F.: „Ott áll ugyanis a 2. lapon”

⁷⁰ F.: „34., 35. lapokon” (sic!); Sz.: „3., 4., 5. lapokban”. Megjegyzés: a hivatkozások Lajcsák körlevelének nyomtatott változatára utalnak, utóbbi egy példánya: PPL. Püspöki iratok. ad 747/1840. sz.

⁷¹ F. a következő szövegrészt is (egészen odáig, hogy „E lévén a pasztorálé világos elve...”) a Lajcsák-féle körlevélből vett idézetnek tünteti fel, pedig annak mindegyik általunk használt változata szabados formájú (ugyanakkor tartalmilag egyaránt teljesen pontos) idézése. (Vö. pl. ERDÉLYI, 1864.) Sz.-nél a záró idézőjel hiányzik.

⁷² F.: „Hogy nincs ott szó a keresztyén katolika anyaszentegyház kebelében áldással bíró házasságról, hol ugyanezen anyaszentegyház iránti szeretet és buzgóság köti össze a szíveket”; Sz.: „Csak ottan lehet szó a keresztyén katolika anyaszentegyház iránti szeretetről, hol az iránti szeretet s buzgóság köti össze a szíveket”

azon⁷³ frigyet szemlélheti az egyház anyai örömmel, csupán arra nyújthatja⁷⁴ szentelő áldását, melyből a hitnek tiszta⁷⁵ megőrzésére, az igaz vallásnak⁷⁶ fennmaradására nézve jót reménylhet, ahol a vallásbéli különbség választófalat nem emel a házastársak között, szóval ahol tisztán mind a két fél katolikus. E lévén a pasztorálé világos elve, engemet kikerülhetetlenül érdekelt a szentelő áldásnak megtagadása.⁷⁷ Mert hiszen az én házasságomban sincs⁷⁸ az áldást megnyerhető legfőbb⁷⁹ feltétel, a hitnek egysége, s a katolika anyaszentegyház eránti szeretet és buzgóság sem kötheti egybe szíveinket,⁸⁰ nóm evangélika lévén, közöttünk is választó falat emel a vallási különbség, és végre nóm részéről a katolika hitnek megőrzésére és fennmaradására nézve tőlem valami jót nem reménylhet sem méltóságod, sem a római egyház.⁸¹ Sőt, én magam is nagyméltóságod előtt sokkal rosszabb véleményben állok, mintsem hogy az igaz katolika vallásnak fennmaradására nézve⁸² tőlem valami jót tudjon reményleni, mert bizonyosan fog emlékezni⁸³ nagyméltóságod, midőn 1832-ben egy megyei gyűlés következtében engemet nem katolikusnak nyilvánított,⁸⁴ fog emlékezni, hogy ateistának, s minden protestánsoknál rosszabbnak több alkalommal mondogatott,⁸⁵ s ily nyilvánításai által hívei sorából önmaga kizárt.⁸⁶ Így állván az előzmények, hogy a pasztoráléban⁸⁷ közönségesített áldás megtagadása⁸⁸ engemet mégsem érdekelt legyen, ez logikám előtt megfoghatatlan. Az egyháznak azon elvéből, melyre megvallom, nagyméltóságod pasztoráléja tanított, először az én⁸⁹ okosságom ezt következteti: sem nagyméltóságod, sem semmi pap megszentelő áldást a vegyes házásokra s közöttök reám is nem adhatott és nem adhat, hogy sem én, sem semminémű vegyes házások azon megszentelő áldás elfogadhatóságával⁹⁰ teljességgel nem bírunk. S midőn az az egyház elve ellen mégis reám adatott,⁹¹ bármint akarjam,⁹² egye-

⁷³ F.: „hogycsak azon”

⁷⁴ F.: „arra egyedül nyújthatja”

⁷⁵ F.-nél hiányzó szó.

⁷⁶ F.: „az egyedül idvezítő vallásnak”

⁷⁷ F.: „engemet a megszentelő áldás megtagadása kikerülhetetlenül érdekelt”; Sz.: „engem kikerülhetetlenül érdekelt a szentelt áldásnak megtagadása”.

⁷⁸ F.: „sincs meg”

⁷⁹ F.-nél „hiányzó szó”.

⁸⁰ F.: „össze szívünket”; Sz.: „egybe szíveinket”.

⁸¹ F.: „fennmaradására nézve jót csak ugyan nem reménylhet sem nagyméltóságod sem a római egyház”; Sz.: „fennmaradására nézve jót csakugyan nem remélhet sem nagyméltóságod, sem a római anyaszentegyház”.

⁸² F.: „fennmaradására és megőrzésére”

⁸³ F.: „fog még kegyesen emlékezni”

⁸⁴ F.-nél ez a tagmondat teljesen hiányzik! Sz.-nél: „1832. esztendőben egy megyei közgyűlés közönsége előtt engem nem aulikusnak [sic!] nyilvánított”.

⁸⁵ F.: „több alkalomkor mondogatni méltóztatott”

⁸⁶ F.: „sorából maga már kizárt”

⁸⁷ F.: „ha ama nagyhírű pasztoráléban”

⁸⁸ F.: „közönségesített áldás megtagadás”; Sz.: „közönségesített áldás megtagadás”

⁸⁹ F.-nél eltérő a vessző használata: „tanított először, az én”

⁹⁰ F.-nél zárójelben beszúrt szó: „(receptibilis)”

⁹¹ Sz.: „S midőn az egyház áldása itten mégis rám adatott”

⁹² F.: „bármint akarjak”

bet gondolni nem tudok, mint vagy azt, hogy nagyméltóságok ez elvvel s magukkal nincsenek tisztában, amit én ugyan nem hihetek,⁹³ vagy azt, hogy azon áldás csak játszásból származott, s kimondása s rám adása alatt valami mentaliter reservált⁹⁴ más valami lappangott.⁹⁵ S már ha az ily rezerváció mellett adott áldásnak visszaadása a házassági áldásnak szertartását nevetség tárgyává tenni mondathatik,⁹⁶ úgy én is csak azt mondhatom, a mentális rezerváció mellett reám adott áldásra nézve.⁹⁷ Innen megérthető mind az, hogy a pasztorálébani áldás megtagadása engemet kikerülhetetlenül érdekelt,⁹⁸ mind az, hogy az áldásnak, mely az elvben⁹⁹ tőlem megtagadtatott és melynek elfogadhatóságával nagyméltóságod pasztoráléja szerént úgysem bírtam, visszaadása botránkoztató, igazságtalanul és méltatlanul bántó nem lehet, annál fogva tisztelettel kérem nagyméltóságodat e tettemért¹⁰⁰ irántami neheztelését méltóztassék megszüntetni s azt egyenesen csak¹⁰¹ a pasztoráléra fordítani, mint tettem¹⁰² egyedüli okára. Egyébiránt sok volna még, mit ezen pontra nézve mondanom lehetne, de hogy sem nagyméltóságodat, sem magamat hosszasán ne untassam, legyenek mellőzve.

Azon pontra nézve továbbá, hogy a könnyelmű ifjúság szívébe a vallástalanság kártékony magvait hinteni állítatom, legyen elég rövideden annyit jegyezni meg: Az ifjúság oktatása és nevelése nagyméltóságok keze között nyugszik,¹⁰³ s ha az általam mondottak reájok nézve nagyobb hatással vagynak, mint az iskolai oktatások¹⁰⁴ úgy az okot¹⁰⁵ nem bennem, hanem tanítási s nevelési rendszerükben lehet keresni.¹⁰⁶

Végre azon intésre, hogy magamnak igaz hitbéli meggyőződést szerezni, ahhoz képest vallásbeli kötelességemnek híven megfelelni igyekezzem, ez legyen válaszom: Egy, a világot¹⁰⁷ és minden teremtetéseket személyválogatás, felekezetre tekintés nélkül¹⁰⁸ szeretettel ölelő s boldogító Istennek hite él keblemben. S ezen legszentebb hitem következtében embertársaimat én is felekezetre tekintés¹⁰⁹ s személyválogatás nélkül szeretve ölelem, s azok erőm-

⁹³ F.: „hinni nem szeretek”

⁹⁴ „Tartózkodó magatartás”.

⁹⁵ F.: „kimondása s nagy ceremóniával rám adása alatt valami mentaliter reservált ellenkező lappangott”; Sz.: „kimondása, reám adása alatt mentaliter reservált vagy más valami ellenkező lappangott”.

⁹⁶ F.: „mondattathatik”; Sz.: „mondatik”.

⁹⁷ F.: „úgy helyes logikával én is mondhatom, az ily mentális rezerváció mellett reám adott áldás a házasság szentsége szertartását gúny és nevetség tárgyává teszi”.

⁹⁸ Sz.-nél ez a tagmondat teljesen hiányzik, a „mind az” kifejezést egybeírta: „mindaz”.

⁹⁹ F.: „elsőben”

¹⁰⁰ Sz.: „tetemes”

¹⁰¹ F.: „csupán csak”

¹⁰² Sz.: „amit tettem”

¹⁰³ F.: „kezei között nyugszik, s valóban nyugszik”; Sz.: „kezeiben nyugszik”.

¹⁰⁴ F.: „az iskolai tanítások, s a világba lépők elkészíttetése”; Sz.: „tanodai oktatások”

¹⁰⁵ F.: „úgy azokat”

¹⁰⁶ F. és Sz.: „kell és lehet keresniök”

¹⁰⁷ Sz.: „világos”

¹⁰⁸ Sz.: „felekezetre nem tekintés”

¹⁰⁹ Sz.: „felekezetre nem tekintés”

től telhető tettleges boldogításának szent ösztöne mozgatja szívemet¹¹⁰ mind magános, mind közönséges életemben. A vallás külső szertartásaira nézve ez lévén a mennyei tanítóval meggyőződés: „Nem minden, aki ezt mondja: uram! uram! megyen be az Isten országába, hanem aki cselekszi a mennyei atyának akaróját.” (Máté 7,21.)

Ha a külsőkre nézve tartana valaki indifferensnek vagy éppen vallástalannak, nagyon megcsalatkoznék.¹¹¹ Én lelkiösméretemmel háborítatlan nyugodalomban, békében élek, s aggodalmát irántam szüntesse meg más is.¹¹² Isteni tiszteletem a templom szűk falai közé szorítva nincs, nem is lehet, sőt Jézus tanítása szerént nem is kell,¹¹³ mert mint ő mondá: „Eljő az idő és már jelen vagyon, amelyben az igaz imádók imádják az Istent lélekben és valóságban.”¹¹⁴ (Ján. 5,14.¹¹⁵)

Ezek nagyméltóságod hozzám intézett levelére megjegyzéseim, melyeknek berekesztéséül fogadja el nagyméltóságod ezen főpásztori s atyai szívéhez irányzott őszinte nyilatkozásomat, hogy azon hitben, melyben születtem, neveltettem,¹¹⁶ s jelenleg élek, melyben jó emlékezetű szüléim s őseim elhunytak, kívánok én is elenyészni, anélkül azonban, hogy a mártírok koronáját, melyre nagyméltóságod törekedni láttatik, sajátommá tegyem. De ezen hitben háborítatlanul és békességben akarom végörám bevárni.¹¹⁷ Azért, nehogy akaratom elleni lépésre kényszeríttessem, fiúi bizodalommal s egész alázatossággal kérni bátor vagyok nagyméltóságodat,¹¹⁸ méltóztassék jövőre az ilyes intésektől megkímélni, s ha akár különös,¹¹⁹ akár nyilvános életemben közbotránkozttást okozó lépésre,¹²⁰ vetemedném, azoknak megtorlását egyedül a világi bíraskodásra – hová természeténél fogva is tartozik¹²¹ – hagyni. Mely alázatos kérésemet újra ismételve teljes tisztelettel maradok¹²²

nagyméltóságú főlelkipásztor úrnak¹²³

Újmarján, június 27. 1839.

alázatos szolgája s híve¹²⁴

Beöthy Ödön m.k.

¹¹⁰ F.: „öztöne mozgatja irántok testvéri szívemet”; Sz.: „nyugtatja szívemet”

¹¹¹ F. és Sz.: „megcsalatkoznék”

¹¹² F.-nél az utóbbi mondatrész hiányzik!

¹¹³ Sz.: „szorítva nincs, nem is kell”

¹¹⁴ F.: „igazságban”

¹¹⁵ Sic! F. és Sz.: „Ján. 4,14.” (sic!) A hivatkozott igehely egyébként: Ján. 4,23., Károli Gáspár fordítása alapján: „De eljő az óra, és az most vagyon, amikor az igazi imádók lélekben, és igazságban imádják az Atyát: mert az Atya is ilyeneket keres, az ő imádóit.”

¹¹⁶ F.: „növekedtem”

¹¹⁷ F.: „óráimat elvárni”; Sz.: „végóráimat bevárni”

¹¹⁸ F.-nél és Sz.-nél ez a mondatrész teljesen hiányzik!

¹¹⁹ F.: „magános”

¹²⁰ F.-nél a mondatrész folytatódik: „mit ugyan nem hiszek,”; Sz.: „lépésekre”

¹²¹ F.: „hova ilyesek tartoznak”; Sz.: „hova az természetnél fogva is tartoznak” (sic!)

¹²² F.: „Mely alázatos kérésemet ismételve maradok teljes tisztelettel”

¹²³ F.: „nagyméltóságodnak”; Sz.: „nagyméltóságod lelkipásztor úrnak”

¹²⁴ Sz.: „alázatos szolgája”

3. Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök levele Beöthy Ödönhöz, 1839. július 14.

Tekintetes Táblabíró Úr!

Midőn június 27-i levelét több tekintetben örömmel olvastam, nem lehetett másrésztől nem sajnálkozva tapasztalnom azon elfogultságot, mely soraiból több tárgyakra nézve kitetszett. Méltánylani fogja tehát, tekintetes táblabíró úr azon pásztori és atyai gondosságot, mely nem engedheti, hogy egy nevezetes hívet oly fontos igazságokra nézve homályban vesztegelni hagyjam, kivált, midőn biztos reménységem lehet kellő felvilágosítást nyújtva őtet helytelen nézeteinek módosítására bírni.

Kettő az főképpen, ami engem, mint lelki atyát s pásztorát a levélben sajnos érdekel, a vegyes házasságok ügyének egyoldalú felfogása t.[udni]i.[lik], és másodsor a vallásbeli elveknek s kötelezéseknek igen hangos, sőt fonák tekintete, s ezekre nézve kívánnék jelenleg tisztább képzeteket eszközölni, nem kételkedve arról, hogy tekintetes táblabíró úr a helyesebb meggyőződésnek engedni, s a világos igazság előtt kebelét el nem fogja zárni.

Én azt vártam volna tekintetes táblabíró úrtól, hogy a dolognak fenekére szokott tekinteni, hogy az állításoknak alapját is vizsgálgatja, azt tettem volna fel a vegyes házasság ügyében képes leend a katol.[ikus] tanításnak egész összefüggését alapjában és következeiseiben egyszerre felfogni, hogy első pillanatra által tudja látni, miért tanítja s miért kell azt tanítani a kat.[olikus] egyháznak a vegyes házasságokról, amit tanít. S íme ehelyett azt kell iratában észrevennem, hogy csak a felületen állva betűkkel és szavakkal bíbelődik, míg oly közel vagyon a tárgynak alapos megfejtése, s előtte fekszik azon kulcs, melyet egy Bihar vármegyei nem katol.[ikus] táblabíró oly szerencsés tapintattal azonnal felfedezett.¹²⁵ A katol.[ikus] egyház ugyanis azt hiszi, hogy egyedül vagyon, teljes és tökéletes birtokában Jézus tanításainak, vallásának s az általa rendelt üdvösségi eszközöknek, azt hiszi, hogy minden, aki önkívülete létezik, hitének és üdvösségének veszedelmében vagyon. Ez a kat.[olikus] hitnek fő és sarkalatos, közönségesen ösmért elve, mely nélkül lenni megszűnt, melyet tanítani, tartani és terjeszteni nemcsak szabad, hanem kötelessége is.

Ezen önigazságáról és szükséges voltáról való meggyőződésnek természetes következeise, ahogy híveitől mindent, ami ezen hitnek tisztaságát és erejét veszélyezteteti, eltávoztatni igyekezik, eltávoztatnia kell. Minthogy pedig a más felekezetiékkeli házasság életet ily veszélyeztetőnek élet és elfogulatlan vizsgálat bizonyítja, ismét csak természetes következeise a fő elvnek, és magában második- vagy harmadik rendű, de éppen oly tagadhatatlan elv, mint az előbbiek, az, hogy a katol.[ikus] egyház a vegyes házasságra való lépésnek barátja nem lehet.

S az röviden, ami a pasztoráléban a 2., 3., 4. és 5. lapon mondva s kifejtve vagyon, s amiben tekintetes táblabíró úrnak megállapodni tetszett, holott egy kevés türelemnek tovább olvasva azon szavaknál, s ha kivételt szenvedett is

¹²⁵ A célzás Szilágyi Lajosra és a Lajcsák-körlevél nyomán a vármegyéhez beadott tiltakozására vonatkozik.

ezen törvény ugyanazon 5 lapnak végén és 6-nak elején világosan méltóztatott volna kimondva szemlélni azt, hogy az áldásmegtagadás csak azon kat.[olikus]-t érdekli, ki gyermekének katol.[ikus] nevelését is elhanyagolja, s megfosztja az anyaszentegyházat azon utolsó biztosítéktól is hitének megőrzhetésére nézve, mely mellett, de csak egyedül amellet hajlandó a katolikust a veszélyes útra, bár félve, sajnálva, ellenezve, de mégis áldva bocsátani.

Ha félteni, sajnállani és mégis megáldani tekintetes táblabíró úrnak logikája előtt megfoghatatlan is, szíve előtt bizonyosan természetesnek fog tetszeni, s mondhatom, logikáját is igen könnyen rendbe szedheti, ha meggondolja, hogy egy atyától fiát a szabad folyamban való fordéstól eltiltani, de bizonyos óvások s biztosítások mellett ugyanazt megengedi, egy anyától gyermekét a tél hidegétől féltve tartóztatni, s mégis jól beburkolva, meleg öltönnyel védve kibocsájtani, nem következetlenség.

Hasonlólag cselekszik az egyház, midőn a társaságos élet szükségének engedve megáldja még az ellenzett vegyes házasságot is, azzal legyen bizonyos biztosítéka a hitet érdeklő veszedelmek ellen. S hogy ezen józan és előre látó engedékenységet ezen valóban anyai nevelői bánásmódot tekintetes táblabíró úr a kat.[olikus] szentegyházban talán kárhoznatni tudná, nem hihetem.

Hogy pedig ily biztosítékrul is következendőleg a megáldhatás feltételül a vegyes házasságban legalább a gyermekeknek kat.[olikus] neveltetését kívánja, de evvel meg is elégszik az egyház, könnyen megmagyarázható, mert midőn a kat.[olikus] fél a kat.[olikus] kész lelkiösmeretével ezen engedményét a házasságnak kezdetében megtenni, csalatkozhatunk ugyan benne, de emberileg és erkölcsi bizonyossággal ítélve azt kell felőle tartanunk, hogy azon jó szívnél és méltányosságnál fogva, melynek ily első jelét adá, a házassági élet folytában se fogja annak lelkiösmereti, hitbéli meggyőződését veszéleztetni, sőt állandó igazságos tiszteletet, illendőséget s mintegy hajlandóságot, vagy mint legalább nem idegenkedést reménylünk tőle hitünkre nézve. Az ilyenre különösen alkalmaztatható az, mit egy író általjában mond, hogy nekünk minden más felekezetűt úgy kell tekintenünk, mint jövendő kat-t és bánásmódunkat ehhez módosítanunk. Midőn efelett maga a kat.[olikus] fél ily módon eleget tett anyai hitbéli kötelességének és nem helyhezi magát gyermekei jövendő vallásának megvetése által méltatlan állapotba, a szentségnek felvételére ily körülmények között, ily előzmények után nincsen helyes ok az áldásnak megtagadására, azt nyújtani lehet, szabad, sőt szükséges.

Ezekből elégségesen kiviláguland, miért nem érdekelte, igazságosan nem is érdekelhette az áldástagadás valamint tekintetes táblabíró urat, úgy általjában a magyarországi törvények mellett egy kat.[olikus] férfiút sem, s mily teljes joggal lehet épp azért a kikelést méltatlannak nevezni.

De ezen vegyes házassági ügynél, ha lehetséges, még sajnosabban esék nekem azon félszeg álláspont, melyet vallásbéli elveire s keresztényi kötelességeire nézve nyilvánít azon „vagus christianismus”,¹²⁶ melyet a vallási végső egykedvűségtől vagy éppen vallástalanságtól megkülönböztetni oly igen nehezen, vagy éppen nem tudok. És ennek igazolására egynéhány textust kölcsönözött

¹²⁶ „Vándorló (bolyongó) kereszténység”.

tekintetes táblabíró¹²⁷ úr az Írás szavaiból, azon Írásnak szavaiból, melynek jelentősége, értelme és ereje csak akkor vagyon, ha el nem szakasztatik a katol.[ikus] anyaszentegyház kebelében felette örökdő, azt tisztán fenntartó isteni szentléleknek éltető igéjétől, azon Írásnak szavaiból, mely az egyházon kívül kinek-kinek szabad önkényére hagyva egyesek korlátlan önkényeinek palástjával szolgálva száz meg száz ellenkező felekezeteknek nyújt ürügyet a szakadásra, s amelyből tekintetes úr történeti ösméreteire hivatkozom, legalacsonyabb tettekre található elferdített védhelyeket.

Sőt, ami több, magának az isteni üdvözítőnek igéit tetszik bizonyítványul felhozni. Tehát ő, ki a buzgóságnak és ájtatosságnak szünteleni példánya lévén, éjszakákat tölte el folytonos könyörgések között, s minket imádkozni szavakkal, imádkozni együtt és egymásért tanított esedezni. Ő, ki az akkoron még időben lévő zsidó nemzeti vallásos kötelességeknek is hű teljesítője, a jeruzsálemi templomok gyakori látogatója volt. Ő, ki is¹²⁸ közönséges egyházat, híveinek látható gyülekezetét alakítva, apostolait kiküldötte tanítani a népeket, hogy megtartsanak mindent, amit ő parancsolt, ki utolsó búcsúvételekor sz.[ent] testét és vérének nyújtva nyilván meghagyta: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.”¹²⁹ Ki végtére kivétel nélkül nyilvánítja, hogy aki az anyaszentegyház nem hallgatja, olyan, mint a hitetlen és pogány. Vajon ezek lévén az előzmények, ő fogja megnyugtatni vagy éppen talán felszólítani tekintetes urat arra, hogy megvetve hozzá hasonló embertársainak vallásbeli házasságát, felyülemelkedve minden egyházi, lelki engedelmisségen, feleslegesnek tartva magára nézve az egész hitbeli oktatást és Jézus áldozatát, és emlékezetét tulajdon rendeletéhez képest szüntelen életben tartó kat.[olikus] nyilvános isteni szolgálatát haszontalannak tekintve, csak magában és magának tartson¹³⁰ isteni tiszteletet?

S most hivatkozom józan belátására és tiszta öntudatára: Nem nyilvánvaló¹³¹ ellentmondás-é az? Nem természetes következménye-é¹³² a vallásbeli belső érzelemnek, hogy azokat nyilvánítsam, társaimmal közöljem, nyilvánítva és közölve másokat is személyes példaadásommal, mely nemcsak a lelkipásztoroknak, hanem világi előjáróknak és kivált főbb tekintetű férfiaknak az ifjúságra és köznépre nézve különös sz.[ent] kötelességük, hasonló isteni tiszteletre gerjesszek, s önmagam is épüljek? És ismét így állván az előzmények, az igaz imádat magának tulajdonítva másokat is, kik az Istent is parancsolatja és nyereségvágyódásnak gyanújába keverni, mennyire legyen igazságos és méltányos, önmaga fogja érezni.

Most pedig mindezeket, melyekkel sértő személyességeket és többeket, mik kölcsönös viszonyaikhoz éppen nem tartoznak, feledve, mint lelkiatya az ügynek és tekintetes úrnak tartoztam, méltóztassék oly őszinteséggel, oly szíves jóakarattal fogadni, mint azokat közleni óhajtom. Hívésre kényszeríteni, meggyőződést erőltetni nem lehet, de az igazságnak s önmagának és minden-

¹²⁷ P.-ben hiányzó szó.

¹²⁸ P.: „új”

¹²⁹ Ld. Luk. 22,19., 1Kor. 11,24-25.

¹³⁰ P.-ben hiányzó szó.

¹³¹ P.: „nyilvános”

¹³² P.: „következése-é”

nek, mi előtte kedves, szeretetére kérem, mint lelkipásztor tekintetes urat, mint hívet, függessze fel egy darab időre azon csalékony megnyugtató, mintha jelen véleményei a vallásra nézve igazak lennének, győzze le magában a gúnyra való határtalan hajlandóságot, vegyen kezébe egy könyvet, mely műveltségéhez képest közelebről alaposabban megismertesse atyáinak hitével, forduljon bizodalommal egy olyanhoz, ki szerető tiszteletének tárgya, mint talán igen kedvelt Hohenlohe hercegünkben ki is jelelhetek, és ilyes utakon szeressen magának tiszta fogalmakat, helyes nézeteket és állandó igaz meggyőződést, az isteni megváltónak egyedül üdvözítő tanításáról, azon hitről, melyet csak ismerni kell igazán, hogy azt azonnal teljes mivoltában, lelkünk egész erejével elfogadjuk tiszteletünk és szeretetünk legfőbb tárgyakint szűnni nem tudó szorgalommal magunkban őrizzük, neveljük és gyakoroljuk.

S ilyen valóságos nyugodalmat, ilyen teljesen kielégítő hitbeli meggyőződést, ily boldogítva üdvözítő lelkiállapotot nem szűn meg soha óhajtani

tekintetes úrnak
jóakaró lelkipásztora s szolgája,
Lajcsák Ferenc m.k.
nagyváradai püspök

4. Beöthy Ödön válasza Lajcsák Ferenc nagyváradai püspöknek, 1839. július 26.

Nagyméltóságú Főlelkipásztor Úr!

Jóllehet nagyméltóságodnak hozzám intézett elsőbb levele nemcsak váratlan volt reám nézve, de fájdalmasan is érintő, amennyiben olyas vádakat foglalt magában, melyek reám éppen nem illettek, mégis örömet hallgattam volna el, ha csak távolról is gyaníthatám vala, hogy nagyméltóságának július 14-ről kelt válaszát hozándja maga után.

Azon két pont ugyanis, mely nagyméltóságodat, mint lelki atyát és pásztor feleletemben sajnosan érdeklí, s melyeknek egyedüli megcáfolására bővebben kiereszkedni kegyeskedik, a többieket, mint sértő személyességeket tárgyzókat, szorgalmasan mellőzve, holott válasznyerés esetében éppen ezekre kívántam volna megcáfolást, éppen azon két pont, mely vitatkozásom tárgya nem lehet. Az első nem gyengéd helyzetemnél fogva, a másik polemica theologiai¹³³ értekezéseket vonván maguk után, melyekbe bonyolódni nem kívánok, nem azért pedig mintha megmenekedésre e tömkelegből Ariadné fonálára nem találván, utoljára elbukástól lehetne tartanom; sem azért, mintha e harcot is kivívni nem merném, hanem elveimmel homlokütközésben állván, valamint most, úgy mindörökké kerülni fogom.

Nem veszem én nagyméltóságod jó szívét, nem irántami atyáskodó gondoskodását kétségbe, méginkább hiszem, hogy vallásunk iránti fogalmai nagyméltóságodnak tisztábbak, s urunk Jézus Krisztus tanításaival csak olyas fogalmak egyeztethetők. De ha mindkettőnkének gyümölcse, következményei

¹³³ Hitvita.

egy ugy[an]azon célt, melyre törekszünk, mely egyedüli föladásunk, s melynél többet kívánni nem is lehet, elértük, nagyméltóságod hitbeli meggyőződése után élvezni lelki nyugalmát – én is; hiszi s reményli az öröklétet – én is; nem lehetvén pedig senkit hívésre kényszeríteni, meggyőződést erőltetni, nyugodjék meg nagyméltóságod is, valamint én, ki éltem végpercét több ízben láttam már állani előttem, s akkor is, most is éppen nem csalékony, de teljes és tökéletes nyugalmat érzettem s érzek.

Ami a kijelentett oktatót illeti, mélyen tisztelem azon nagy tekintetű férfiút, méltányolni tudom azon fáradhatlan munkásságát, melyet különösen az isteni tisztelet oktató részében keresztény vallásunkat öregbíteni igyekszik, de éppen azért, mivel teljes tiszteletem tárgya, kísértetbe vinni nem szándékom.

Végezetre ismételve és ismételve megolvassván nagyméltóságodhoz intézett leveletem, mi lehetett benne sértő, magam is ismervén az illendőség szabályait, mi személyeskedő, ha nem az igazság, feltalálni nem tudom. S hogy válaszómban valamiket írtam, mind beleillettek, ezt nemcsak a múlt, de talán a jelen szempillantás még inkább igazolandja, s aminek tökéletes értelmét nagyméltóságod finom tapintata kétség kívül felfogandja.

S ezek általában észrevételeim, teljesen hívén, hogy e tárgy nagyméltóságod és közötttem ezennel bevégezve van. Ájtatos könyörgéseibe zárt, mély tisztelettel maradtam

nagyméltóságú főlelkipásztor úrnak
alázatos engedelmes híve,
Beöthy Ödön m.k.
Újmarján, július 26-án 839.

Summary

Two Exchanges of Letters between Bishop Ferenc Lajcsák and Ödön Beöthy about Mixed Marriages (1839)

This study presents the correspondence from 1839 between Bishop Ferenc Lajcsák (1772-1843) and liberal politician Ödön Beöthy (1796-1854). The debate between the two public figures played an important role in the history of mixed marriages in Hungary which had already raised a great storm all over Europe. In a circular issued on 15 March 1839, the bishop prohibited the catholic priests from blessing those mixed marriages in which the protestant fiancé had not given a *reversalis* concerning the catholic education of all his children to be born. The liberal opposition wished to separate state and church, therefore qualified the circular as violating the law. The general assembly of Bihar County, under Beöthy's leadership, protested sharply against Lajcsák's action. Thereupon the bishop turned to the politician by letter, which was followed by the latter's response and another exchange of letters. The letters, reckoned to be substantial summaries of church policy arguments, spread widely at the time; a number of hand-written copies were made; and arguments from them were often quoted by the parties in the debates in the parliament. The *Sárospatak Füzetek* was the first to publish the letters in Hungarian in 1864; the letters were edited again twenty years later. However, the continuation raised less interest at the time. The present publication of sources contains the differences between the former publications; and the second letter of exchange is published here for the first time. The differences between the copies, in several cases, hide important differences in content.

Peter Blockhuis

Keresztyén felsőoktatás és a diákok világa¹

Válságban a felsőoktatás?

A felsőoktatással foglalkozó tudományos körökben sokan panaszkodnak a felsőoktatás válságáról.² A modern oktatás túlságosan beszűkült: túlságosan nagy hangsúlyt fektet tevékenységének gazdasági oldalára. Az oktatás úgynevezett fejlődése az elüzletiesítés irányába tart. Az említett tudósok a jellem fejlődését, az ember személyiségének a klasszikus eszmék szerinti fejlődését hiányolják. A felsőoktatási intézményben a diákot a kultúra, a művészet és a szépség, az igazság és a kulturális tradíció jelentőségére kellene megtanítani.³

A magyar születésű Frank Furedi, jelenleg a Kenti Egyetemen tanító szociológia professzor a következő címmel írt könyvet: *Hova tűnt a sok értelmiségi? Szembeszállás a 21. századi nyárspolgársággal (Where Have All The Intellectuals Gone? Confronting Twenty-first Century's Philistinism)*. Furedi a felsőoktatás modern elképzelésével száll szembe. Nyárspolgár az, aki nem szereti vagy nem érti a művészetet, irodalmat, zenét. Furedi diákjai már nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy könyveket olvassanak, történelemismeretük néhány apró információ-töredékből áll. Bizonyos készségek, például az olvasási készség sokkal értékesebb, mint a szépirodalom olvasása. Az oktatásnak szó-rakoztatónak és lényegre törőnek kell lennie, értelmének funkcionális jellege van. Az érték a készség elsajátításában és nem a tartalomban van. Furedi szerint az oktatásnak önmagában értelme van, értelme van a diák mint személyiség számára. A kormányzat szerint azonban – állítja Furedi – az oktatásnak ez a megközelítése ódivatú.

A Furedihez hasonló tudósok szerint szakadék tátong a tanár világa és diákjainak világa között. Ez nem a diák, hanem az oktatási rendszer hibája.⁴

¹ A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Keresztyén Filozófiaintézetének 2008. október 1-jén rendezett konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Csak a neveket említem: Alain Finkelkraut, Frank Furedi, Roger Scruton, Bernhard Bueb és Andreas Kinneging. A holland *Nexus* magazinban sok tanulmányt találhatunk a modern oktatás európai bírálóinak tollából.

³ A. Finkelkraut, *Nexus* 49: 57.

⁴ F. Furedi, "Naar de filistijnen", *Nexus* 49.

Mivel nem választhatjuk el az oktatási rendszert a társadalomtól, ez azt jelenti, hogy egy olyan társadalmi feszültséggel találjuk szembe magunkat, amely az embervolttal kapcsolatos eszmék különbözőségéből fakad.

A felsőoktatás válságából kiindulva először a diákok világával kapcsolatos elképzeléseket mutatom be, majd az oktatás társadalmi motivációit. Ezek után a nyugati társadalmak széthullásának problémáját érintem. A záró részben pedig a tanításra összpontosítok megpróbálva áthidalni a diákok és a tanárok világa közötti szakadékot.

I. Motivációk

A diákok világa

Ha valóban szakadék tátong a tanárok és a diákok világa között, akkor hogyan jellemezzük azt? Azok a dolgok, amelyek fontosak voltak az én társadalmi környezetemben amikor én voltam diák – és amelyek ma is fontosak számomra –, ma már más jelentéssel és jelentőséggel bírnak az én diákjaim számára. Igyekszem őszinte lenni, amikor azt mondom, hogy számomra az egyetemen tanulás mindenekelőtt azt jelentette, hogy keresem a helyemet a társadalomban, egy olyan helyet, ahol értelme van a tanulmányaimnak és a tanulmányaim tárgyának. Tanulmányai után a diáknak állásra van szüksége, de én annak idején nem gondolkodtam állásról. Tanulmányaim értelmét tanulmányaim tárgya és a diploma jelentette.

Manapság egyetlen diák sem választ úgy tudományterületet, hogy ne vonzódna ahhoz. Hozhat más döntést is, választhat más tudományterületet, más szakképzést, vagy más állást. De mitől lesz számára egy lehetőség vonzó? Attól, hogy a diploma jól kereső álláshoz jutatja? Attól, hogy társadalmi környezete pozitívan áll hozzá? Attól, hogy érdekli a tudományterület tárgya? Vagy mert úgy gondolja, hogy az ismeret gazdagítani fogja életét? A diákok többet akarnak a tanulásnál: világuk az élmény társadalma,⁵ az élet olyasmit hozzon, amit saját maguk pozitívan tapasztalhatnak meg, a tanulás is ilyen pozitív élményt nyújtson. A diákok gyakran akarnak pénzt keresni tanulmányaik alatt, mert a modern kultúra nyújtotta élvezetből ki akarják venni részüket. Időre van szükségük a társadalmi eseményekre és a szórakozásra. Időnként hallom, amint panaszkodnak a hallgatók, hogy túlságosan sokat követelünk tőlük. Ez azért van, mert sok egyéb dolguk van. Fontos számukra a diploma, színvonalas képzést szeretnének, ugyanakkor nem fogadják el a magas színvonal őket illető részét. Az a tanár dolga.

Az én világomban a tanulás továbbra is azt jelenti, hogy az ember egy bizonyos életrend és önfegyelem mellett dönt. A modern diák nehéznek találja azt, hogy ilyen döntést hozzon, mindent egyszerre akar. Amikor egy diák egyetemet választ, nemcsak az oktatás színvonalát nézi, hanem a felszereltséget, a kommunikációs lehetőségeket, az épületek minőségét, hiszen kellemesen akarja érezni magát. A tanulás érték, de az emberi életben egyéb értékek is

⁵ Az „élménytársadalom” a német „Erlebnisgesellschaft” (Gerhard Schulze) fordítása. A hangsúly az élményen van, az élvezet személyes vonatkozásán, nem pedig az élmény tárgyán. Az élménytársadalom fogalmában megtaláljuk az alany és a tárgy közötti régi szakadást. Nézetem szerint ezen a „közötti” eszméjével emelkedhetünk felül: az érték az alany és a tárgy „közötti” kapcsolatban létezik.

vannak. Természetesen ezt senki sem fogja tagadni. De milyen értékek uralják életünket? Az élményalapú kultúrában saját pozitív élményeim a meghatározók. Élettel teli értékek, az életrevalóság, érzelmek és önellátás értékei a legfontosabbak az ilyen kultúrában, és nem az erkölcsi vagy vallási értékek.⁶ Az erkölcsi és vallási értékekben a másik emberre, a természetre, Istenre összpontosítunk. Életünk értelmét a más dolgok, a másik ember és Isten létezése iránti elkötelezettségben találjuk meg. A keresztyén oktatásban az élet értelme és a világ értelme közötti kapcsolatra kellene összpontosítanunk. Ebben a kapcsolatban helye van az erkölcsi és vallási értékeknek. A modern élményalapú kultúra éppen ezért jelent kihívást a keresztyén oktatás számára.

Az oktatás társadalmi motivációi

Miért fontos az oktatás a társadalomnak? Miért kötelező a fiataloknak iskolába járni? Azért, mert gazdaságunknak szüksége van jól képzett emberekre? Azért, mert a fiataloknak ismeretre és készségekre van szüksége ahhoz, hogy szabadon és függetlenül élhessenek, amikor felnőnek? Azért, mert fontos, hogy a fiatalok lehetőséget kapjanak a fejlődésre? A fejlődés - vagy hogyan a németek hívták: *Bildung*- régi, humanista eszméje magába foglalja az embervolt klasszikus eszményképét. Ez legyen-e az eszményi mindenki vagy csak az elit számára? A fiataloknak saját lehetőségeik vagy külső eszmények szerint kellene-e fejlődniük?⁷ És ki fog dönteni a fiatalok helyett? És ki dönt a fiatalok választási lehetőségeiről? A kormányzat? A szülők? A tanárok vagy más tekintély?

Az Európai Unió oktatási miniszterei szerint gazdasági szempontok miatt kell az oktatást fejleszteni. Az ismeret legyen hasznos. A gazdasági fejlődés szükséges, ha meg akarjuk tartani vagyunkat, ha a jövőben azt akarjuk, hogy Európa állja a versenyt az olyan országokkal, mint India, Kína vagy az USA. Ez az irányelv az emberi élet vitális értékeinek az uralmát fejezi ki, az esztétikai, erkölcsi és vallási értékekkel szemben.

A gazdasági növekedés hangsúlyozását a szakmai kompetenciákat tartalmazó listákban találhatjuk meg. Ezek a kompetenciák a társadalom gyakorlati szükségeinek kifejeződésai. A probléma azonban az, hogy a kompetenciát követelményként fogalmazzák meg. Szerintem nem beszélhetünk kompetenciáról a kompetenciák mögötti ember harmonikus egysége nélkül. Ugyanígy nem taníthatjuk meg a kompetenciákat anélkül, hogy ne lennének hatással a mögötte lévő személyre. Azok, akik úgy gondolják, hogy ez lehetséges, megfedkeznek az embernek mint egésznek az alapvető aspektusairól, ezzel pedig kárt teszünk az illetőben, mivel az aspektusok némelyikének is fejlődésre és képzésre van szüksége. Ha húszéves koromig senki sem mutatja meg nekem a művészet értelmét, valószínűleg soha nem leszek képes felfogni az értelmét.

Erre az ellenvetésre lehet az a válasz, hogy a társadalom felelős azoknak a kompetenciáknak a képzéséért, amelyek fontosak a társadalom és a gazdaság számára. Az emberek szabadok arra, hogy többet tegyenek, szabadok

⁶ A. Kinneking, *Geografie van goed en kwaad*, Het Spectrum, Utrecht, 2005, 74-84.

⁷ A *Nexus* 42. számában Jacqueline de Romilly az oktatás klasszikus formája (görög és latin nyelv- és irodalomoktatás) mellett érvel mindenki, és nemcsak az elit számára.

arra, hogy vallásos vagy esztétikai nevelést kínáljanak, mint ahogyan lehetőség van a sportolás választására is. Szerintem ez a válasz nem helyes. A vallás és az etika mindig jelen van mindennapi cselekedeteinkben. Egy olyan képzés tehát, amely problémamegoldásra összpontosít anélkül, hogy az emberi viselkedésben számolna a vallással vagy az etikával, figyelmen kívül hagyja az ember harmonikus egységét. A művészetben találkozunk a képzelet lehetőségeivel, olyan világok megteremtésével, amelyekben élhetünk. A művészet ismerete nélküli gondolkodás szűklátókörű. Történelmi tudat nélkül az időről korlátozott elképzelésünk van, nem igazán tudjuk, hol van a helyünk benne.

Egy átfogó kép

Keresztyén oktatás nem lehetséges egy átfogó elképzelés nélkül. A keresztyén oktatás nem másféle matematikát, másféle közgazdaságtant, vagy másféle kémiát jelent. A keresztyén oktatásnak saját élet- és világszemléletéből kell kiindulnia. Mi a valóság? Mi a tanulásunk célja? Mi az élet értelme, nemcsak mint ami a tanulás tárgya, hanem mint ami annak oka is?

Az egészről megérthetjük a részek, a diszciplínák, az ismeret és a készségek jelentőségét. A keresztyén oktatás nem azonos a hasznos elemek összességével. A másik oldalról, egy átfogó képből kell kiindulnunk. A keresztyén oktatásban részesült diák nem tud többet, amikor végez, mint az a diák, aki nem keresztyén oktatásban részesült. Képes azonban megmutatni, hogy hol van a dolgok, a tények és diszciplínák helye. Ez azt jelenti, hogy másképpen ismeri a tényeket. Hasonlíthatjuk ezt a történelemismerethez. A történelem szakos hallgató megtanulja megérteni a történelmi realitást, és tanulmányai végeztével tudni fogja, mit jelent történelmi szempontból gondolkodni. A hallgató sok tényt, dátumot, nevet el fog felejtteni, de nem az átfogó történelemszemléletet. Amikor történelmet olvas, könnyedén feltölti azt konkrét információkkal. Az oktatási reformokról folytatott vitában hallhatunk olyan véleményt, miszerint nem fontos sokat tudni. A legfontosabb dolog az, hogy elsajátítsuk annak készségét, hol találjuk meg a szükséges információt. Ez így elhibázott. A tényeken keresztül vagyunk képesek megérteni az egészet, és szükségünk van az egészre, hogy megértsük a részeket, adatokat, tényeket.

A tanulás több, mint részletek, tények és minél több információ begyűjtése. A tanulás a szelektálásról szól úgy, hogy az ember képes legyen megérteni az egészet, és a tényeket egy vázra felfűzhesse. Váz nélkül nincs oktatás, de a diákok ennek gyakran nincsenek tudatában. A tanárok felelőssége az, hogy ezt a vázat megmutassák az oktatásban, még akkor is, ha a legalapvetőbb vázról, a világnézetről van is szó.

II. Kulturális széttöredezetttség

A nyugati oktatás alapvető problémája az egység és koherencia hiánya a társadalomban. A nyugati társadalmak széthulltak. Nincs elégséges összefüggés a különböző társadalmi területeken történő dolgok között.

Az oktatásban megvan az egység eszményképe: az ember egysége. Ez az egység azt jelenti, hogy minden érzékelés és gondolkodás útján szerzett információt integrálok. Nem egymástól független információtöredékeket tartalmazó doboz vagyok. Az információkat összekapcsolom, értékelem, helyet ke-

resek nekik abban az egészben, ami az *én* tudásom. Éppen ezért része a tanulásnak az aktivitás és a kreativitás. Az, hogy ember vagyok, személyiség vagyok, azt is jelenti, hogy saját nézetem szerint cselekszem. Nem magam vagyok, ha a mások nézete, véleménye szerint cselekszem, vagy ha hasonló helyzetekben mindig másként cselekszem. Ha ez igaz, meg kellene tanítanunk a fiataloknak, hogyan integrálják az információkat, és hogyan cselekedjenek saját elképzeléseik szerint. De ezt hogyan tehetjük meg, ha nem találunk egyet és koherenciát társadalmi környezetünkben?

A nyugati társadalmak széthullására hat példát említek.

1) Szociológusoktól tudjuk, hogy a nyugati társadalmak individualizáltak. Az emberek szeretik saját döntésüket meghozni. A személyes szabadság nem társadalmi kötelességekbe van beágyazva. Dönthetünk úgy, hogy másoknak segítünk, de ez személyes döntés kérdése. Társadalmi és természeti környezetünkkel való kapcsolatunk nem része az embervolt definíciójának. Azt is látjuk azonban, hogy az emberek alkalmazkodók. Úgy viselkedünk, ahogyan mások viselkednek. A tömegtájékoztatás olyan mértékben képes ránk hatást gyakorolni, hogy egy tömeg részévé válunk. Ez nemcsak tény, hanem szükséges előfeltétele is a társadalomban betöltött szerepünknek. Követnünk kell a szabályokat. Az iskolában a diákot egyéni fejlődésre és egyéni teljesítményre akarjuk ösztönözni, ugyanakkor minden diákot ugyanazzal a módszerrel mérünk. A sikeres oktatás azt jelenti, hogy megfelelünk a felállított kritériumoknak. Egyik helyen tehát azt mondják nekünk, hogy szabad egyének vagyunk, másutt pedig azt, hogy kövessük a szabályokat.

2) A fiatalok bizonyos viselkedési szabályokat a családban sajátítanak el. A televízióban és az interneten azonban másféle szabályokkal találkozunk. Hogyan integrálják ezeket a különbségeket?

3) Sok szervezetben a vezetők és a foglalkoztatottak más nyelvet beszélnek. Ez kommunikációs problémát okozhat. A vezető számára az irányítás és ellenőrzés a fontos. Olyan szavakat használ, mint ráfordítás, termelés, költségek, teljesítmény, növekedés. A foglalkoztatott szakember büszke a munkájára. Szüksége van lehetőségekre és eszközökre ahhoz, hogy munkáját szakszerűen végezhesse, a saját maga által minőséginek tartott szinten. Mindkét fél számára elsődlegesnek kellene lennie a szervezet létezésének és céljai megvalósításának, de úgy tűnik, sokszor elszigetelődnek egymástól szerepükből adódó felelősségüknél fogva.

4) Egy jó karrier befutása személyes életcél. Ez jelentheti azt, hogy képességeinket pozitívan hasznosítjuk szervezetek és a társadalom számára. De azt is jelentheti, hogy mi magunk annyit veszünk ki az egészből, amennyit csak lehet. Vannak vezetők, akik nagyon jól keresnek, ugyanakkor elveszítik a szervezetüknél dolgozó alkalmazottakkal a kapcsolatot. Nem a szervezet részének tűnnek, hanem elszigetelten működnek, mert ez a szükségszerű a hatalomban lévők szerint. Ez akadályozza annak az energiának az áradását, mellyel egy vezető hozzájárulhatna szervezetének működéséhez.

5) A magasan fejlett országokban nincs hely a fogyatékos emberek számára, azok számára, akik nem rendelkeznek azokkal a képességekkel, melyek lehetővé teszik, hogy összetett helyzetekben cselekedjenek, vagy akik nem

eléggé műveltek, akik mára már elavult képzésben részesültek, akik alacsony termelőképességgel bírnak. Nehezen találnak állást az így lemorzsolódtak, és nincs számukra hely szervezeteinkben. Minden szervezetnek megvannak a maga normái, amelyek alapján az állásokat betöltik, és azokat tartjuk sikeresnek, akik megfelelnek ezeknek a normáknak. A lemorzsolódottak számára nem léteznek a sikeres élet normái, számukra a sikeres élet lehetetlennek tűnik. Mély szakadék húzódik az állással rendelkező sikeres és az állás nélküli emberek között.

Az oktatásban ugyanezzel a jelenséggel találkozunk. Sok diák kipereg az iskolából, és nem szerez diplomát, mi pedig nem tudjuk, hogy mihez kezdjünk velük, ha nincs egy olyan másik iskola, ahol befejezhetnék tanulmányukat. Fix kritériumainknak nincs értelme az ő világukban. Ennek időnként az a következménye, hogy ezeknek az embereknek sincs helyük a mi világunkban. Mit mondjunk tehát az ember egységéről az oktatásban? Az ember méltóságát hirdetjük kivétel nélkül, de vajon valóban megadjuk-e ezt a méltóságot mindenkinek?

6) Évtizedeken keresztül azt hallottuk, hogy a nagy elbeszélések ideje lejárt. Csak az individuum világáról szóló elbeszélések léteznek. Ennek az eszmének az a következménye, hogy nem egy világ, hanem csak sok-sok világ létezik. Amikor azt mondom, hogy „az embereknek szeretniük kellene egymást”, a munkatársam erre azt válaszolhatja: „ha neked ez így jó...”. Ha azt mondom: „ez minden embernek szóló parancsolat”, erre ő azt feleli: „hát persze, a te világodban”.

Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy egy világ létezik, mivel ugyanazon a bolygón élünk. De a világ, amiben élünk több, mint a Földön betöltött helyünk. A „világ” annak következménye, hogy találkozunk a „Földdel”, az emberekkel, a társadalommal, Istennel. A „világ” tehát egy elképzelés. Ha az emberek ugyanazt a nagy elbeszélést mondják el a természetről, emberi életről, társadalomról és Istenről, akkor mondhatjuk azt, hogy alapvetően ugyanabban a világban élnek.⁸ Ha azonban nincs ilyen elbeszélés, akkor azt a következtetést kell levonnunk, hogy az egy világ darabokra hullott szét. Ebben az esetben az oktatás híjával van a hagyományról és az emberi életről szóló elbeszéléseknek.

III. A keresztyén elgondolás

Az oktatás humanista felfogása magában foglalja az embervolt minden lehetőségébe való bevezetést. Az ún. átfogó elképzelésen egyfajta emberképet értünk, az emberi lehetőségek normája pedig a görög-római kultúra klasszikus elképzeléseiben található. Ezek eltérnek az ún. keresztyén átfogó képtől. Az európai kultúra hagyománnyal rendelkezik, amiből mi tanulunk, de miért kellene, hogy a görög-római kultúra legyen meghatározó számunkra? A keresztyénség kezdete óta mindig is feszültség volt Athén és Jeruzsálem között.

⁸ Az, hogy ugyanabban a világban élünk, még nem zárja ki azt, hogy mindannyiunknak személyes kapcsolata van azzal a világgal. A diákok és a tanárok különböző világban élnek abban az értelemben, ha a diákoknak sokkal több közös dolga van, mint tanárnak és diáknak.

A keresztyén oktatás négy különböző alapelvvel jellemzem a keresztyén átfogó kép jelentését.

A teremtés alapelve

A keresztyének hiszik, hogy Isten teremtett világában élünk, és hogy az ember Isten teremtménye. A világ értelmét kaptuk, és az a feladatunk, hogy alkalmazkodjunk ehhez az értelemhez. A világban mindennek van jelentése annak megfelelően, hogy milyen viszonyban áll más dolgokkal és az emberrel. Tehát nem mi adjuk meg a dolgok értelmét, jelentését, de ahogyan viselkedésünk, és ahogyan a dolgokkal élünk, azzal el kell ismernünk a teremtésnek ezt az értelmét. Nem saját erőnkéből és képességünkéből kiindulva kell a világot uralmunk alá hajtani és irányítani, hanem alázattal és rácsodálkozással egy olyan világra, amely több, mint amit mi abból megérthetünk.

Megtapasztaljuk a dolgok értelmét a körülöttünk lévő valóságban, és ez a megtapasztalás eltölti az életünket. A teremtéssel való találkozás nem a tudós adatgyűjtő semleges megfigyelése. A teremtéssel való találkozás az értelem, a jelentés megtapasztalása. A másik ember élete, a művészet, a természet, az emberi kapcsolatok igazságossága és az erkölcsi viselkedés értelmének megtapasztalása azt a szemléletet adhatja, hogy az életnek van értelme. Ha sok negatív és értelmetlen dolgot tapasztalunk meg, arra a következtetésre juthatunk, hogy az élet üres és értelmetlen. Ugyanez igaz a nekünk adott testi és lelki lehetőségekre is. Az emberi létezés értelmének része az, hogy megteszem azt, amire képes vagyok a világgal kapcsolatban. Azok az emberek, akik úgy érzik, hogy semmi értelme nincs annak, amit tesznek, életüket értelmetlennek élik meg.

A teremtés alapelve szerint emberként tudjuk helyünket a világban, és azt is tudjuk, hogyan milyen utat kell követni ahhoz, hogy fiatalokat akarjunk ebbe a világba bevezetni. Érzékeinket, értelmünket és szívünket kell megnyitni ahhoz, hogy meglássuk és megértsük Isten teremtésének szélességét és mélységét.

A felelősség alapelve

Miután elismerjük, hogy egy olyan világban élünk, amely Isten alkotása, az következik, hogy választ adjunk Neki abban a helyzetben, amiben vagyunk. Életet kínált nekünk sok lehetőséggel, és ésszerűnek tűnik, hogy megpróbáljunk úgy viselkedni és olyan döntéseket hozni, amelyek összhangban vannak a teremtés értelmével. Ezt nevezem felelősségnek. A magunk helyzetében felelősek vagyunk, bizonyos dolgokat meg kell tenni – pl. ha egy egyetemen oktatói státuszban vagyunk, akkor megfelelően kell tanítanunk diákjainkat, a jó tanítás szabályainak megfelelően. Ebben a helyzetben az én felelősségem a tanítás. Dönthetek másképp is, ülhetek ölbe tett kézzel, vagy végezhetem rosszul a munkámat. Ekkor visszautasítom a felelősséget. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy nem vagyok felelős. Az, hogy felelős vagyok, nem egyezik meg azzal, hogy elfogadom a felelősséget. Az ember csak olyan felelősséget tud elfogadni vagy elutasítani, amely már létezik. A modern humanista szemlélet szerint az ember nem felelős, hanem maga dönt a felelősségéről. Az ember nem egy értelmes világnak és annak Teremtőjének ad vá-

laszt, hanem az ember az értelem és a cselekvés kiindulási pontja. A humanista szabadság elszigetelt szabadság. Nem vagyok abban biztos, hogy ez az elközelítés több szabadságot ad, mint a felelősség keresztyén eszméje.

Azzal, hogy kimondjuk: felelős teremtmények vagyunk, még csak az elején vagyunk a felelősségről való gondolkodásnak. Nem mindig világos, hogy ki a felelős, és mit kellene tenni. Ezért kell a diákoknak megtanulniuk a felelősség útját: mi tesz valakik felelőssé egy helyzetben, és milyen korlátokba ütközhet cselekvése?

A személy(iség) alapelve

Eddig a teremtés és a felelősség alapelvét említettük. A keresztyén oktatás harmadik alapelve, az ember mint személy(iség) és fejlődésének alapelve szerintem lényegénél fogva jelentős. Fontos kiindulási pontja az oktatásnak.

Amint azt már említettem korábban, nem szigetelhetjük el az embert környezetétől. Az egyén kapcsolatban létezik, a kapcsolatok együtt léteznek az egyénnel. Az egyén azonban több, mint a kapcsolatai, ezért nem szabad, hogy a kapcsolatokban betöltött szerepek bármelyikére redukáljuk őt.

Amikor az oktatásban az egész ember fejlődésére akarunk összpontosítani, akkor az oktatásnak széleskörűnek kell lennie, nem pusztán gazdasági szempontból hasznosnak. Olyan oktatásnak kell lennie, amely figyelembe veszi a diákok tényleges kapcsolatait. A diákoknak meg kell érteniük helyzetüket a térben és a történelemben, tisztában kell lenniük társadalmi és politikai helyzetükkel, a kultúrájukat uraló eszmékkel, a művészet és a vallás, az igazságosság és az etika jelentőségével. A Furedihez hasonló szerzők is erről írnak. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy az oktatásnak a diák térben és időben elfoglalt helyére és felelősségére kell összpontosítania.

Az olyan oktatásnak, amely ezzel az alapelvvel összhangban van, olyan tanárra van szüksége, aki kész önmagát feltárni mint személy(isége)t, nemcsak mint mesterként tekintélyt, aki okos információkkal és sokféle készséggel bír. A diáknak egy olyan személlyel kell találkozniában őbenne, aki maga is a tanulás útját járja, akiben az ismeret és a készségek még most is integrálódnak, mégpedig egyfajta világnézet vázává, keretévé. Az iskolában tehát szükség lenne tanárok és diákok egymással való találkozásának lehetőségére kicsoportokban és beszélgetésekben.

A tanulási folyamatban a tanároknak a diákok felelősségét kell megszólítaniuk. Ez része a személyes közeledésnek. A tanulás aktív folyamat, nem arról szól, hogy várjunk arra, mit tesz majd a tanár. A tanárok nem műszaki szakemberek, akik tudják, hogy milyen terméket állítanak elő. A diák úgy tanul, ha követi azt az utat, amelyet a tanár mutat neki, és használja azokat az eszközöket, amelyeket a tanár javasol neki. A tanár nem tudja, mi zajlik le a diákban, és mik lesznek a következmények. Ezért teret kell biztosítani minden diák egyedi tanulási módjának és választási lehetőségeinek.

A hagyomány alapelve

A szubjektivista nézőpont szerint nem létezik mindenki számára érvényes igazság. Az emberek pragmatikus szempontok alapján döntenek arról, hogyan csináljanak dolgokat együtt. Az eljárás fontosabb, mint a tartalom. Ez különbözik a hagyományos elképzeléstől, mely szerint a tanári tekintély az alapja az igazság tanításának.

Az oktatás bevezetés a kulturális és társadalmi hagyományokba. Ezért kell elfogadnunk a hagyomány értékét az egyén számára. Ugyanakkor normatív szabályokra van szükségünk a hagyomány értékeléséhez. Ha nem értünk egyet a hagyomány értékében, akkor nehéz elmondani a fiataloknak, hogyan integrálják a hagyományt.

A diákok másoktól tanulnak: szüleiktől, barátaiktól és tanáraiktól. Azzal a tudással kell kezdeniük, ami a másiké, ami a tudósoké, ami a könyvekben van, ami a múltból származik. Ezután a beavatás után válik lehetségessé az ismeret megújulása. A keresztyének ismerik a hagyomány értékét, mivel hitük Istennek a Szentírásban adott kijelentésén alapul. Értjük, hogy mit írtak a múltban teológusok és hívők a Szentírásról és hitükről, és tanulunk tőlük. Ugyanakkor a magunk módján hiszünk, új dolgokat fedezünk fel a Bibliában. Amikor hitünkről beszélünk, más szavakat használunk. Látjuk, hogy amikor elődeink írtak hitükről, őket is befolyásolta az a világ, amelyben éltek.

Más tudományterületeken azonban – mint például az információtechnológiában – az ismeret megújulása annyira gyorsan történik, hogy a hagyomány értéktelenné tűnik. Még a keményen dolgozó tanárok és a modern tankönyvek is borzalmasan idejétmúltak tűnhetnek. A diákoknak ezért maguknak is meg kell tapasztalniuk a változó valóságot, és meg kell tanulniuk mindenekelőtt hozzáértően bánni az új fejleményekkel és helyzetekkel. A diáknak tudnia kell, hogyan oldjon meg problémákat, és hol találja meg a számára szükséges ismeretet.

Igaz az, hogy az oktatás csak a kezdet. A diák nem hagyhatja abba a tanulást a diplomaosztó után. Mit tud akkor, amikor diplomát kap? Csak egy piciny részét annak, amit tudni lehet. Ráadásul amit elsőben tanult, annak nagy részét már el is felejtette.

Nézetem szerint azonban ettől még nem értéktelen a hagyomány. Nem tehetjük meg, hogy nem a hagyománnyal kezdjük, olyan ismeretekkel és készségekkel, amelyek már hosszú ideje léteznek egy csoport életében. A hagyomány része vagyunk, és nem szakadhatunk el tőle teljesen. A hagyományból megtanulhatjuk egy tudományterület vagy szakma értelmét: hogyan és miért kezdődött? Hol a helye a tudományterületnek az ismeret nagy mezején? Mi a konkrét célja egy foglalkozásnak? A hagyományból megismerhetjük a kiválóság kritériumait: kiváló teljesítmények és kiváló szakemberek példáját.

Amikor a modern oktatás néhány bírálója arra panaszkodik, hogy a diákok nem ismerik a klasszikusokat, akkor annyiban igazuk van, hogy a hagyományban kiváló példákat találhatunk az igazságra, jóságra, igazságosságra és szépségre. A tanárnak ismernie kell ezeket a példákat, hogy megmutathassa azokat a diákoknak. Ugyanakkor saját nézőpontja szerint szelektálnia kell.

Befejezésül: a keresztyén szemlélet relációs nézet. Az ember mint személy Isten teremtett világának része. A diák fejlődését úgy kell értelmez-

nünk, mint ami Isten világával összefüggésben történik – mint ami már adott, ami rá vár, és ami lehetőségeket kínál neki. Nem az emberi lélekből és annak fejlődéséből kell kiindulnunk, hanem Isten művéből, a hagyományból és a történelemből, hogy megtanuljuk azt, honnan jövünk és hol állunk, hol találhatjuk meg Isten munkáját és az ember munkáját. Ebben a folyamatban találja meg a diák saját életcélját.

IV. Tanítás

Odamenni a diákokhoz

Roger Scruton angol tudós és a modern kultúra kritikusa *Az intelligens ember útmutatója a modern kultúrához (An Intelligent Person's Guide to Modern Culture)* című könyvében azt írja, hogy a modern diákot nem érdekli tanárának világa. A régi humanista oktatási elvekkkel rendelkező tanár neveléseseznek tűnik. A fiatalok nem próbálkoznak azzal, hogy közelebb kerüljenek hozzá, sokkal könnyebb a tanárnak odamennie a diákokhoz, beszélni a nyelvüket, használni képi világukat és az általuk megszokott modern médiát.⁹

Nézetem szerint jó az, ha a tanár megy oda a diákokhoz és beszél a nyelvükön. Ez csak a kezdete annak az útnak, amin diákját vezetni fogja. Az az elképzelés, miszerint a diákok és a tanárok világa ellentéte egymásnak, és hogy választanunk kell vagy egyiket vagy másikat, egyáltalán nem gyümölcsöző az oktatásban. Kifejezetten a tanár feladata az, hogy odamenjen a diákokhoz, hogy belépjen a világába, és segítsen neki új dolgokat felfedezni abban a világban. A tanár – kettejük világának különbözősége miatt – annyit kérhet diákjától, hogy ő maga keressen saját világában. Így találkozhatnak különböző világban élő emberek. Ez minden tanítás előfeltétele.

A tanárnak értenie kell, hogy órái, előadásai mit fognak a diák világában kimunkálni. Ismeretei egy olyan világba érkeznek, amely különbözik az övétől. A megértés azt jelenti, hogy az ismeret egy egész részévé válik, az ismeret szerző diák részévé. Az ismeret, amely megmarad az emlékezés egy elszigetelt részében, az nem a diák által elsajátított ismeret. A tanárnak segítenie kell a diákot abban, hogy saját fogalmi kereteinek megfelelően reflektáljon, és hogy felismerje ennek jelentőségét az új ismeretek feldolgozásában. Főként a felsőoktatásnak feladata az, hogy segítse a diákokat az önálló és kritikai magatartás kifejlesztésére, hogy olyanokká válhassanak, akik kreatívan tudnak bánni az ismerettel saját szakterületükön.

Utolsó mondataim úgy hangozhatnak, mintha a társadalmi konstruktivizmus híve lennék. Nem erről van szó, mivel szerintem nem mi alkotjuk meg szubjektivistá módon a világunkat. Azt valljuk a világról, hogy Isten teremtése, de még a keresztyének között is eltéréseket találunk abban, ahogyan a teremtettségről gondolkodnak. Mivel mások vagyunk, a világunk is más. Az első szó Istentől van, mi hallgatunk, figyelünk és válaszolunk – személyesen, külön-külön. Nincs egy olyan objektív elképzelés a teremtésről, egyetlen olyan értelmezés vagy válasz, amelyet mindannyian osztanánk.

⁹ R. Scruton, *An intelligent Person's Guide to Modern Culture*, Duckworth, London, 1998, 10. feje.

Amikor az evangélium munkálkodik a diák világában, a tanár kérheti arra, hogy próbálja meg saját fogalmi rendszeréből megközelíteni az evangéliumot. Felhívhatja a kettő közötti feszültségre a figyelmet. A tanár ösztönözhet egy diákot arra, hogy tanuljon kultúrfilozófiát, hogy így ismertesse fel vele annak lehetőségét, hogyan szemlélheti kritikusan saját társadalmi környezetét. Ösztönözheti a diákokat arra, hogy keressék majdani foglalkozásuk erkölcsi vonatkozásait, és hogyan legyenek kritikusak más foglalkozások etikájával szemben. A tanárnak tudnia kell a diák nyelvén beszélni, ismernie kell a diák által használt képi világot és médiumokat, nem annak érdekében, hogy osztozzon világában, hanem annak érdekében, hogy ösztönözze őt. Scruton azt akarja elérni, hogy a diák egy másik világba ugorjon át. Irányadó célja az emberről alkotott klasszikus kép. A keresztyén ember számára az irányadó cél a diák fejlődése Isten teremtésével való viszonyában. Ez egy dinamikusabb megközelítése az oktatásnak. Nem létezik a kiválóság minden ember számára elfogadható mércéje. Isten teremtett világa nem ugyanaz minden diák számára, hanem személyes világ, mely összefüggésben áll a diákkal és képességeivel.

A tanárnak közel kell kerülnie a diákhoz, hogy vezethesse. Scruton tanármodellje olyan, mint egy idegen, egy széles folyó másik partjáról hívogat, és csak néhányan képesek átkelni a vízen. Mindannyian tudjuk, hogy Pál apostol átkelt a tengeren, hogy saját világukban és saját nyelvükön tanítsa a görögöket. A görögöknek göröggé, a zsidóknak zsidóvá lett.¹⁰

Tény az, hogy manapság sok diák használ modern médiumokat, olyannyira, hogy inkább a nézéshez vannak hozzászokva az olvasás helyett. A tanár panaszkodhat a nyárspolgárságról, vagy használhatja a diákok által használt eszközöket, szöveg és kép új egységét megteremtve ezzel. Nemcsak klasszikus műalkotások léteznek. Próbálkozhatunk olyan új lehetőségekkel, amelyek már jelen vannak a diákok világában.

A modern média összefüggés nélküli ismeretdarabokat és képeket kínál. A diákok nem olvasnak hosszú szövegeket, inkább innen is egy kicsit, onnan is egy kicsit. Ezért fontos a diákokkal megláttatni az összefüggéseket, hogy el tudják helyezni a részeket a keretben. Nem szükséges kívülről, egy idegen világból hozni a keretet, a vázat. A tanár a diák világában is felfedezheti azt.

Keresztyén nézőpontból az ismeret tágabb, mint a tudományos ismeret. Isten világa számos módon tárul elénk: megfigyelés, tapasztalat, intuíció, érzés, nyelv, hit, gondolkodás útján. Sokszor hallhatjuk azt, hogy csak a tudományos ismeret megbízható. A tanárok segíthetnek a diákoknak felismerni, hogy ez egy redukcionista elképzelés, és segíthetnek a megismerés más útjait felfedezni. Az ismeret legmagasabb formája a bölcsesség. A bölcsesség tudás az életre. Egyesítő – a bölcsességben mindenféle ismeretet együtt találunk. A bölcs ember tudja, hogy mi történik, és mi lenne a helyes egy helyzetben.

A tanulás ösztönzése

Az előadás végén néhány szabályt említek, amely segíthet áthidalni a diákok és a tanárok világa közötti szakadékot. A két világ találkozhat és ösztönzőleg hat egymásra.

¹⁰ ApCsel 19; 1Kor 9.

1. Találkozzunk a diákkal ott, ahol van

Honnan jön a diák? Milyen kulturális és oktatási háttérből? A tanárnak valamiből ki kell indulnia, de azt is fel kell ismernie, hogy gyakran a diáknak nagy ugrást kell megtennie saját helyzetéből a tanár kiindulási pontjáiig. Amikor hatalmas szakadék tátong a kettő között, a diák semmit sem fog tanulni. Ezért fontos az, hogy a tanár ismerje a diák helyét. Ez nem jelenti azt, hogy a tanárnak a diák világába kell lépnie, és alkalmazkodnia kell ahhoz az elfogadás kényszerével. Segítenie kell a diákot abban, hogy fejlessze világát.

2. Ösztönözzük a diák motiváltságát

A diákok motiváltak a tanulásra, többé-kevésbé jó okuk volt arra, hogy ezt válasszák. Motiváció nélkül tanulásuk nem lesz sikeres, mivel a motiváltság energiát ad és akaratot a teljesítéshez. A diák motiválatlanná válik, ha tanulmánya során nem találkozik olyan dolgokkal, amelyek miatt érdemes volt meghoznia ezt a döntést. Ezért van az, hogy a szakmai képzésben a gyakorlati képzés és a tényleges szakmai gyakorlat elengedhetetlen része a tantervnek. A tanárnak azt is meg kell mutatnia, hogyan kapcsolódik az, amit tanít a diák céljaihoz. Meg kell értenie ezt a célt, és hangsúlyoznia kell jelentőségét.

3. Használjunk különböző tanítási módszereket

A diákok sokféleképpen tanulnak. Tanulnak cselekvéssel, valaminek az elkészítésével, valaminek a megvitatásával, vagy tapasztalat révén. Sok diák nehezen találja azt, ha sokáig kell koncentrálnia ugyanarra a szövegre vagy előadásra. A modern médiumok rövid szövegeket, sok és változatos képet kínálnak. Nálunk otthon az ígérhetések sokkal rövidebbek most, mint a múltban. A tanároknak minél több didaktikai eszközt kellene használniuk a diákok ösztönzésére. A diák tanulása kell hogy legyen a mi normánk, nem pedig a didaktikai eszközök. Azonban fel kell ismernünk, hogy a tanulás tárgya sajátos didaktikai eszközt kívánhat meg. A klasszikus tankönyvek esetében tanárnak és diáknak egyaránt hosszú szövegekre kell összpontosítania és nem rövidebb részletekre. Csak akkor érthetjük meg a részleteket, ha ismerjük a teljes szöveget.

4. Hagyjuk, hogy együtt tanuljanak a diákok

A diákok együtt és egymástól tanulnak. Beszélgetés, csoportmunka, egymás megbírálása – ezek olyan didaktikai eszközök, amelyek ösztönzik a tanulást. Az elszigetelt könyvtárszobai tanulás nem feltétlenül a legmegfelelőbb módszer egy hosszú előadás után. Túlságosan távol áll a diák mindennapi életétől. A tanulás kreatív és társadalmi cselekvés. Válogatással és egybefoglalással saját tudásunkat építjük fel, miközben mások ösztönöznek vagy éppen kritizálnak minket.

A tanár nem mondja azt: tégy úgy, ahogyan én teszek, hallgass, olvass és emlékezz! A tanár vezetője a csoportnak és az egyes diákoknak is. Úgy lép be a folyamatba, hogy azzal ösztönözze őket a tanulásra.

5. Válgjunk a diákok vezetőivé és mutassuk ki megbecsülésünket

Vannak tanárok, akik kiváló tudósok. De attól, hogy valaki kiváló tudós, még nem biztos, hogy jó tanár. A tanárt és a tudóst is elbűvöli tudományos témája. A különbség az, hogy a tudós a témánál marad, a tanár pedig igyekszik azt eljuttatni a diákokhoz. A tudós el tudja mondani, hogy mit talált, a tanár el tudja mondani, miért elbűvölő a téma, és mit kell tenni ahhoz, hogy a diák is megismerje. A tudós saját maga akar többet tudni, a tanár azt akarja, hogy a diák tudjon többet. Ezért a jó tanár akkor boldog, amikor tanítványa fejlődik, és képes megbecsülését diákja felé kimutatni.

6. Követeljünk fegyelmet

Sok tanár panaszkodik, hogy a diákoknak nincs önfegyelme: nem készülnek rendszeresen, más tevékenységeket részesítenek előnyben, hiányoznak az előadásokról, és csak a minimumkövetelményeket teljesítik. A fegyelem a vezető követését és az utasításai szerinti cselekvést jelenti.¹¹ Fegyelem nélkül a tanulás nem lesz sikeres. A diáknak azonban meg kell találnia saját tanulási módszerét, meg kell tanulnia magát fegyelmezni, és meg kell találnia, hogy mi érdeklő. A tanulási módszer személyes út kell hogy legyen az ismerethez és a készségekhez. A tanár példája segíthet a diáknak, de nem tehet többet, mint hogy rákérdez: te hogy állsz az önfegyellemmel? Az önfegyelem is készség, olyan készség, amelyre a diáknak szüksége lesz akkor is, amikor nem lesznek tanárok mellette.

Fordította: Rácsok Gabriella

¹¹ Bernhard Bueb szerint az oktatás válsága a vezetni tudás vagy készség hiányának az eredménye. Bernhard Bueb, *Von der Pflicht zu führen, neun Gebote der Bildung*, Ullstein, Berlin 2008.

Summary

Christian Higher Education and the World of the Student

Many academics are complaining about the crisis in education. Modern education is too narrow; it is too much focused on its economic meaning. The so-called improvement of education is a change towards commercialization.

The present study partly relies on the analysis of Frank Furedi confronting the modern idea of higher education. Furedi's students are not used to reading books anymore and their knowledge of history consists of some small pieces of information. Having skills, for instance the skill of reading, is more valuable than reading literature. Education should be fun and relevant; its meaning has a functional character. The value is in the skill, not in the content. For Furedi education is meaningful in itself; it is meaningful for the student as a human person. But for the government, he says, this sounds as an old-fashioned approach of education.

For academics like Furedi there is a gap between his world and the world of many of his students. This is not the student's fault; it is the fault of the educational system. Because we cannot isolate the educational system from society, this means that we are confronted here with a tension in society between different ideas of being a human person.

Against the background of the discussion on the crisis in education, the present study first presents some ideas on the world of students and the motives of society for education. After that it reflects on the problem of fragmentation in western societies. The next part is about the Christian comprehensive idea and its meaning for education. In the concluding part the study focuses on teaching, trying to bridge the gap between the world of students and the world of teachers.

KONFERENCIA

Petróczi Éva

Margaret Winthrop, Új-Anglia „Lorántffy Zsuzsannája”

Egy Lorántffy Zsuzsannáról szóló, először ugyancsak Sárospatakon elhangzott előadásomban már használtam azt a nagyon kifejező angol összetett szót, amellyel e nyelvterületen főként a vezetői, közjogi, történelmi szerepvállalásnak elkötelezett férfiak feleségeit jellemezték, igen találó módon: „helpmeet.” Ez a nőtípus nem egyszerűen ancilláris, egyértelműen csak mártai segítőtárs, árnyék- és háttérfigura volt, hanem társának minden erőltetett emancipációs törekvés nélkül is méltó szövetségese és megerősítője a sokszor emberpróbáló feladatvállalások során. Ilyen asszony volt a mi Lorántffy Zsuzsannánk I. Rákóczi György oldalán, s ilyen hölgy volt Új-Anglia egyik első nagyasszonya, Margaret Winthrop is, férje, John Winthrop mellett, akiben – túlzásai, tévedései, többek között a „rebellis” Anne Hutchinson ellen folytatott, meglehetősen kíméletlen „szent háborúja” ellenére – egyértelműen az Újvilág Mózesét tisztelhetjük.¹ John Winthrop, miután második felesége, Thomasine Clapton is elhunyt, 1618-ban, még az óhazában vette feleségül Margaret Tyndalt, az essexi Sir John Tyndal tiszta életű és a puritanizmus ügyének elkötelezett leányát, aki az angol vidéki birtokos-lét biztonságát odahagyva követte férjét az új haza veszélyekkel teli körülményei közé, ahol 1647-ben bekövetkezett haláláig hűséges társa volt a kormányzónak. Hogy Margaretre milyen sokrétű kötelességek vártak már az óhazában, arról pontos képet alkothatunk magunknak egy, magát a Zarándok Atyák ivadékának valló, huszadik század eleji amerikai történész, Alice Morse Earle Margaret Winthropról szóló monográfiájában is idézett levélből. Ezt az episztolát, ezt az igazi „poloniusi levelet” Adam Winthrop írta jövődöbéli menyének még a leány menyasszonykorában, sok apai-apósi elvárással, jellegzetes puritán hitéleti fordulatokkal, de ugyanakkor nagyon sok gyengédséggel és olyan bizalommal, amely jelzi: az após-jelölt további élete komoly pillérének és egyszersmind egy új puritán család garanciájának látta Margaret Tyndalt: „Biztosíthatom Önt, nemes lelkületű Margaret kisasszony, hogy máris atyai szeretet és rokonszenv él bennem Ön iránt; ezt az érzést nem csupán az ön szerény viselkedéséről és szelíd természetéről hallottak táplálták szívemben, de növelték annak nyilvánvaló jelei is, hogy igaz szerelemmel és hűséggel viseltetik fiam iránt. Így tehát – bár távol vagyunk egymástól – egyelőre tollamra bízom azt, amit később majd személyesen is elmondok önnek. Nincs bennem kétely arra nézve, s azért is imádkozom Istenhez önért, hogy boldognak mondhatom magam, hiszen öreg napjaimra egy ilyen erényes és szerető leányom társaságát élvezhetem majd, s hátralévő időmet békében tölthetem el. Már ezidáig is jó okom volt magasztalni az Ő

¹ John Winthropról bővebben: BEEKE, Joel R. and PEDERSON, Randall *Meet the Puritans*, Reformation Heritage Books, Grand Rapids, Michigan, 2006, 621-625.

szentséges nevét és szerető gondoskodását, hogy annyi kedvességgel és kegyelemmel ajándékozott meg gyermekeimben, s az ő házasársaikban; így tehát jó okom volt mélységesen szeretni és becsülni őket, akik fölöttébb szerető és kötelességtudó magatartást tanúsítottak irányomban. Éppen azért biztosíthatom önt (jóságos Margaret kisasszony), hogy mindazt a szeretetet és kedvességet, amit öntől kapok, nem csupán viszonzom majd, de erőm szerint megkétszerezve adom vissza önnek. S így legalább csekély mértékben én is hozzájárulhatok ahhoz, hogy boldog egyetértésben élhessen fiammal. Ezúton ígérem meg a Mindenható Isten színe előtt, hogy fiam személyében ön a legkedvesebb és igen szerető szívű férj oldalán élhet majd, aki gondoskodó kalauza lesz önnek és övéinek egész életében. Ilyeténképpen teljes szívvel ajánlom magamat önnek és drága Édesanyjának, biztosítván önöket igaz szeretetemről...a levelemhez csatolt, csekély értékű, de tiszta szívvel küldött ajándékkal, amit egy megbízható emberem visz el önnek, s egyben a leghatalmasabb Szentháromság kegyelmébe ajánlom önt, az 1618-as év márciusának utolsó napján, az ön igaz barátja, Adam Winthrop.”²

Néhány héttel e levél megírása után John Winthrop valóban nőül vette Margaretet – pontosan 1618 áprilisában –, s Groton Manorban, a Winthropok családi fészkeben telepedtek le. A következő 11 évben Margaret Winthrop az angol vidéki nemes hölgyek átlagos életét élte, legfeljebb hangsúlyosabb hitbéli tartalommal. Soha nem kedvelte a mulatságokat, a divatozást, egész életét, s minden energiáját növekvő családjának szentelte, beleértve férjének korábbi házasságaiból származó gyermekeit is. Négy saját fia közül az egyik – a levélíró nagyapa tiszteletére – az Adam nevet kapta. A házaspárral együtt éltek a Winthrop-szülők, továbbá John Winthrop 18 éves Lucy húga is. John már angliai éveikben sokat volt távol, főként Londonban, épp az új haza megszerzésének ügyeiben, s a feleségéhez írott levelek – az I. Rákóczi György-Lorántffy Zsuzsanna levélváltások angol mentalitásbéli „ikertestvérei” – a mély, valóban szerelmes ragaszkodás és a nem-vasárnapi, hanem a köznapokat is átítató kegyesség szép példái. Ez tükröződik többek között az alábbi, Londonban keltezett Winthrop-levélből; ebből nyilvánvaló, hogy a későbbi kormányzó fegyvertársának, szövetségesének, szellemi-lelki energiaforrásának tekintette választott társát; pontosan úgy, mint a puritán irodalom egyik korai apostola, Richard Baxter a 16. században az ő Margaretjét:”Itt csatolok Számodra néhány írást Új-Angliáról, ha beléjük tekintesz, megérted majd leveleim rövidegét...Nagyon nehezemre esik kedves feleségemet magára hagynom, de mindent az isteni gondviselésre kell bízunk...Nagyon elszomorít, hogy levelekkel kell jóllakatnom téged, amikor tudom, mennyire vágnál látásomra, de bízom Benné, Aki ezt így intézte, s hogy Ő türelmet és jobb napokat ad neked...Az Úr képes erre, s ebben bízhat, hiszen Ő ígéretet tett erre. Látván, hogy elhívása nyomán vállalkoztam erre a néki tetsző munkára, gondot visel majd rád és minden dolgunkra, az én távollétemben; így tehát Hozzá kell irányítanom Téged minden szükségedben; járulj alázattal (édes feleségem) a kegyelem trónusához; ha bármi baj ér, mondd el Neki, hogy férjedet Ő szólította el mellőled, könyörögj, hogy légyen mennyei férjed, s gyermekeid Atyja, há-

² MORSE EARLE, Alice, *Margaret Winthrop*, New York, Scribners, 1895., 5.

zadnak Ura, s hűségét mindig meg fogod tapasztalni; te nem vagy vétkes távozásomban, nem úztél el engem semmiféle gorombasággal vagy követelődzéssel, így tehát joggal várhatsz Tőle oltalmat és áldást.”³ Egy huszonegyedik századi olvasó számára több szempontból is furcsa lehet ez a levél. A teljesen laikus mai befogadónak az tűnik fel, hogy Winthrop magát Jézust ajánlja fel helyettes családfőként, amíg ő maga szeretteitől távol munkálkodik egy teokrata közösség felépítésén. A protestáns felfogás alapjait akár csak nagy vonalakban ismerő olvasó pedig azon csodálkozhat, hogy Winthrop látszatra egyfajta adok-veszek (do ut des) szemléletet mutat, amikor arról ír, hogy az ő érdemeiért, szolgálatáért mintegy „cserébe” az Úr majd oltalmába veszi hátrahagyott családját. Ez – felületesen értelmezve – nem látszik egyébnek, mint az ingyen kegyelem tagadásának. Aki azonban hozzászólt a puritán szerzők sajátos gondolkodásmódjához, érveléséhez, az egyáltalán nem ütközik meg a winthropi logikán. Ami pedig Jézus családfői szerepét illeti: a puritán gondolkodás nem tett semmiféle különbséget hitélet és családi élet között, így természetese, hogy a Winthrop-famíliát nem egy idősebb férfi családtag, hanem egyenesen a Teremtő oltalmába ajánlotta a családfő. Ami az Úrnak tetsző tettekért várható/elvárható támogatást illeti, az pedig nem az ingyen kegyelem tagadása, hanem a jellegzetes puritán „covenant theology”, a „szövetség teológiájá”-nak ékes megnyilvánulása, amely elsősorban Isten és puritán hívei, de egyszersmind puritán és puritán között is kötött, a feltétel nélküli bizalom jegyében. Nézzük ezek után Margaret asszony válaszában egy részletét, amely férje meggyőződésével teljes harmóniában a minden élők Urára bízva a család jövőjét. Ilyen levelet nem lehet engedelmességből, nem lehet szolgálékúségból megfogalmazni. Sőt, még pusztán szerelemből sem. Egy ilyen levélhez Isten iránti feltétlen rajongás és végtelen bizalom szükséges: „Nem tudom, hogyan fejezzem ki irántad való szeretetemet, vagy azt, mennyire óhajtom dolgaid kedvező alakulását, de szívemet jól ismered, s ez bizonyítja érzelmeimet, bármily kevésbé is mutatom ki őket; gondolataim természetesen a bennünket érintő nagy változások körül keringenek, amelyekben – kérem az Urat – áldja meg az én jó Férfjemet, s vidámita meg szívedet Isten irántunk való jóságának bizonyossága, s ne hagyja, hogy bármi elbizonytalanítson és elcsüggyessen Téged; Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk; szomorúságod a távolléted okozta szorongásból ered, de mindezt Isten jóságos gondviselésére kell hagynom.”⁴ Arra, hogy ez a levél valódi, hús-vér asszony és nem evilági szent tollának terméke, mindössze egy apró, de nem elhanyagolható jelenség utal: az, amikor az egyes szám harmadik személyben, távolságtartó módon használt „Férfjem” kitétel után hirtelen átcsap a jóval személyesebb és bizalmasabb „...s vidámita meg szívedet.”-formulába, amelyhez azután a levél további részében hű is marad. E házastársi kapcsolat az évek során mindvégig harmonikus maradt. 1630-ban Winthrop az Arbella fedélzetén elhajózott Új-Anglia felé, a hajónak igen nevezetes női utasa is volt, egy másik puritán nagyasszony, Anne Bradstreet költőnő személyében. Bradstreetet azért említem itt,

³ Margaret Winthrop életének részletes krónikája: H.C. and GREEN, M.W., *The Pioneer Mothers of America*, Putnam and Sons, New York, 1912, 124-142, a Winthrop-levél közlése, uott, 128-129.

⁴ i.m., 129-130.

mert John Berryman, huszadik századi amerikai költő róla írott nevezetes portréverse egy John és Margaret Winthropéhoz nagyon hasonló házastársi kapcsolatként ábrázolja Anne Dudley-Bradstreet és az egy ideig ugyancsak kormányzóskodó Simon Bradstreet frigyét. „Türelmes asszony voltál” – írja a vers elején Berryman, majd így folytatja: „Simon...Simon majd meghallgatja, hogyan olvasod fel éneked.”⁵

Nem kell házasságszociológusnak lenni ahhoz, hogy felismerjük e korai amerikai puritán házasságmodell két alappillérét: a női türelmet, s a férfiúi odafigyelést és elfogadást. A helyzet tehát korántsem volt annyira tragikus a férfi-nő kapcsolatok tekintetében, mint ahogyan a finn feminista történésznő, Kaari Utrio állítja: A protestantizmus nem jelentette – noha tagadhatatlanul sor került nem éppen nőbarát lépésekre is – egyértelműen a nők, az asszonyok végleges elhagyatottságát, kiszolgáltatottságát. Ahogyan Utrio írja: „Az újkor kezdetén (és későbbi fázisában) az európai nő olyan helyzetben volt, amelyben létezéséhez egyedülálló emberként semmiféle támogatást nem kapott. Az egyház csak a család részeként fogadta el őt. A protestáns világban elveszítette a kolostorokat, (Eloise-re és Abelard-ra gondolva ez nem is volt akkora veszteség! P.É.) a falusi papot, sőt a Szűz Máriát is; tökéletesen férje hatalmába került.”⁶ Visszatérve a Winthrop-házaspár távolról sem Utriót igazoló életközösségére: Margaret férje után négy évvel, 1631 november 2-án, a Lyon, William Pierce hajója fedélzetén érkezett meg Amerikába, legidősebb mostohafia, annak felesége, s másfél éves, Anna nevű leánykája voltak az útítársai, de a kislány egy héttel a tengerre szállás után meghalt. Arra nézve nincsen adatunk, hogy a kormányzó hogyan fogadta gyermeke halálhírét. Arról azonban igen, hogyan reagált több mint egy évvel korábban arra, hogy egyik fia, az őt elkísérő Henry Winthrop vízbe fullt Salemben megérkezésük napján. Idézzük ennek az 1630 július 16-án kelt levélnek néhány sorát: „Kedves Feleségem! Áldott legyen az Úr, jó Istenünk és könyörületes Atyánk, hogy még megőrizte életemet és egészségemet, hogy üdvözölhesselek és megvigasztaljam régóta gyötrődő szívedet jólétem és szeretett gyermekeid jóléte örvendetes hírével. Olyan sok a tennivalóm, hogy nincs időm privát ügyekre. Most csak azért írok, hogy tudd: élek még és minden dolgomban rád is gondolok...Sokféle szomorú, kellemetlen dolog történt velünk, mint később még hallani fogod; és az Úr keze keményen nehezedett rám abban, hogy hozzám igen közelállót érintett. Henry fiam! Henry fiam! Az a szegény gyerek! De mindezekért dicsérem az Urat és nem vesztettem el a kedvemet; s nem látom okát, hogy megbánjam (lépésemet), vagy ne reménykedjem azokban a jobb napokban itt, amelyek majd mindenért kárpótolnak.”⁷ E levél olvasásakor ismét Rákóczi-levelezés „déja vu”-érzésünk van, elsősorban azért, mert a közéleti vállalások és a magánélet, a küldetéstudat és a személyes érzelmek e sorokban is párhuzamosan, illetve

⁵ BERRYMAN, John, *Hommage to Mistress Bradstreet*, <http://w.w.poetryfoundation/org.archive./print.html.id=177880>

⁶ UTRIO, Kaari, *Éva lányai, az európai nő története*, Corvina, Budapest, 1989., for. PAP Éva, 175.

⁷ Az idézett részt KRETZOI Miklósné fordította, HUBBEL, J.B., *American Life in Literature* c. könyvének szövegközlése alapján, Harper and Brothers, New York, 1936., 21.

egymást váltva nyilvánulnak meg. Ugyancsak ismerősen csengenek az áldást-egészséget kívánó levélkezdő és berekesztő formulák is, továbbá a feleséghez való mélységes szeretet és ragaszkodás. Ha arra gondolunk, hogy ugyanez a férfi, ugyanez a férj és apa milyen kíméletlenül üldözte a bábaasszonyból lett amatőr teológust, vagy inkább prófétanót, Anne Hutchinsont, akinek fő bűne az volt, hogy összejöveteleket rendezett nők számára, akikkel megvitatta, olykor bírálta is a lelkészek igehirdetői teljesítményét, akkor eltöprenghetünk magán- és közszereplési gesztusainak, tetteinek különbözőségén. A Massachusettsből száműzött Hutchinsont kiközösítették, így elvándorolt Rhode Islandre, majd kereskedő férjével és 14 gyermekével együtt az indiánok lemészárolták. Elüldözésében, kiközösítésében Winthropnak hangsúlyos szerepe volt.⁸

Margaret Winthrop puritán nagyszonyi érdemeit még fokozottabban megbecsüljük, ha a „Hutchinson-ügy” (mint férje működésének egyik árnyoldala!) mellett tudomásunk van arról is, hogy a Massachusetts államot „hegyen épült várossá”, „mennyei Jeruzsálemmé” alakítani szándékozó kormányzó milyen merev álláspontot képviselt többek között a karácsony megünneplésének kérdésében. Ugyanis az ő kormányzósága idején is érvényben maradt, sőt, egészen 1681-ig, az az 1659-es, a Massachusettsi Bíróság által hozott törvény, amely tiltotta a karácsony megünneplését, s a törvénszegőkre 5 shilling büntetést rótt ki.⁹ Hogy ez a karácsonyozási dilemma mennyire nem volt mellékes kérdés, s mennyire jellemezte az új-angliai teokrata arisztokráciát, arról többek között Stephen Nissenbaum kiváló könyve, a „Harc a karácsonyért” tanúskodik.¹⁰

Arra nézve pedig, hogy Margaret Winthrop még puritán mértékkel mérve is milyen hosszútűró és békességes asszony volt, ékes, bár közvetett bizonyítékot szolgáltatnak mostohamenyének, Elizabeth Reade Winthropnak, az ifjabb John Winthrop feleségének feljegyzett megnyilvánulásai és fennmaradt levelei. Az ifjabb John éppen Margaret asszony és további családtagok támaszáként érkezett Massachusettsbe 1631 októberében, s már az év decemberében jelentős hivatalt kapott. 1633-ban egy települést hozott létre, Ipswichben. Felesége és kislánya itt halt meg 1634 nyarán. Ekkor az ifjabb Winthrop Angliába hazatérvén ismerte meg Elizabeth Reade-et. Ő már korántsem volt olyan asszonyember-felettien fegyelmezett, mint férjének mostohaanyja. Egy 1642-es keltezésű levelében például azt írta az Újvilágba visszatért férjének, hogy a nyilvánosság előtt még képes elviselni párja távollétét, azonban, amikor magára marad, akkor bizony sír és hazatérésére áhítozik. Az, hogy Elizabeth ilyen „fegyelmezetlen volt mostohaanyósához képest, nem egyszerűen generációs különbség. Érzelmeinek nyíltabb és hevesebb kimutatása abból is származott, hogy férje, az ifjabbik John is gyakran lázadott apja túlhajtott kegyessége és küldetésstudata ellen. John junior ezért is hagyott fel a számáta embertelen tökéletességet, önelfojtást jelentő közhivatalnoki, gyarmati vezetői munkával;

⁸ Anne Hutchinson ügyét tárgyalja többek között. KRETZOI Miklósné, *Az amerikai irodalom kezdetei, 1607-1750*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 46,52,96, 379.

⁹ WARD, Doug, *Cotton Mather's Dilemma: Christmas in Puritan New England*, <http://www.unitychrist.com/history/print/cotton.htm>

¹⁰ ISSENBAUM, Stephen, *The Battle for Christmas*, Alfred A. Knopf, New York, 1996.

vegyésként és orvosként szerzett komoly érdemeket, s járult hozzá a kolónia, távlatosabban az új haza építéséhez. Ebben 1672-ben elhunyt felesége, Elizabeth Reade Winthrop hűséges társa volt mindvégig, ha más stílusban is, mint Margaret Winthrop, akinek egyébként essexi születésüként „földije” volt, s hozzá hasonlóan ő is nyugodt, kellemes természetű hölgy, példás háziasszony, s elsősorban a Bibliát jól ismerő, elkötelezett puritán hölgy volt, aki azonban már nem volt olyan abszolút önfeladásra képes, mint a kormányzóné.¹¹

Több száz év távolából és távlatából balgaság volna el- és megítélnünk, melyik asszonyi magatartás bizonyult bölcsőbbnek és célravezetőbbnek a 17. századi Új-Angliában. Egy bizonyos: az angliai körülményekhez képest a sokkal mostohább Újvilágban a nők bölcsességére, tudományára is fokozott szükség volt. A „forradalmi” stílusú vallásossága miatt kiátkozott, már többször említett Anne Hutchinsonról még Massachusetts első számú lelképásztora, John Cotton is elismerte, hogy elhivatott gyógyítóként sokat adott a közösségnek. Az előbbieken említett ifjabb John Winthrop orvos egyik leghatékonyabb gyógyító társa pedig egy gyógynövényismeretben jeleskedő új-angliai hölgy, Elizabeth Davenport volt. Az ő neve, s a többi új-angliai „füvesasszony” személye ismét csak Lorántffy Zsuzsannát, az általa készített gyógyító főzeteket, kenőcsöket juttatja az eszünkbe. A gyógyításhoz nyilván a Winthropok asszonyai is értettek, csak ebből a tudásukból nem akartak semmiféle „vezéregyéniséggé” nőni, ahogyan a szerencsétlen sorsú Hutchinson tette. Ők éppen azáltal váltak közmegebecsülésnek örvendő személyiségekké, hogy képesek voltak megelégedni a nekik rendelt, mai szemmel nézve bizony szűkös játéktérrel. Margaret Winthrop mindvégig zúgolódás nélkül, Elizabeth Winthrop pedig önfegyelmi bravúrok nélkül érzelmeit olykor kinyilvánítva, s számunkra ezért talán emberközelibb módon.¹²

¹¹ CHANDLER WALDRUP, Carole, *Elizabeth Reade Winthrop*, <http://womenhistory.blogspot.com/2007/10/elizabeth-reade-winthrop>, 2008. 10.07.

¹² TANNENBAUM, Rebecca J., *The Healer's Calling, Women and Medicine in Early New England*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2002, 85-89.

Summary

My paper deals with the figure of the "Susanna Lorantffy" (figuratively speaking!) of New England, Margaret Winthrop, wife of governor John Winthrop. She was a typical Puritan "grande dame", an absolute helpmeet of her husband. Her life - in many features she can be considered as the "twin" of her world-famous contemporary, the American poetess, Anne Bradstreet - can be easily reconstructed upon the letters of her father-in-law, her husband and also upon the book of Alice Morse Earle. Obedience, faith, intelligence, kindness, benevolence: these are the key-words of her life and public service, in the hard days of the formative years of America, full of spiritual and carnal dangers. Such a period couldn't have been survived by an average female character, just by such an exemplary and excellent one as Margaret. Her figure can also remind us of "the other Margaret", spouse of the great Richard Baxter who - as a solid intellectual background of his husband's works - played an important role in the history of Puritanism in "old" England.

A. Molnár Ferenc

A Biblia és anyanyelvünk* (Tekintettel Szenci Molnár Albert zsoltárfordításaira is)

A kereszténység föl vételével a magyarság számára a Biblia rendkívüli jelentőségű lett. Bár az egyház hivatalos nyelve a latin, és az egész írásbeliség Magyarországon is először általában latin nyelvű, mégis számos egyházi tevékenység anyanyelven folyt, például a prédikáció, a gyónás. S nyilvánvaló, hogy a magyarsággal is a keresztény, a bibliai tanítást csak anyanyelvén lehetett megismertetni. Ez a magyar nyelv számára történetének legnagyobb kihívását jelentette: egy jórészt új – és eltérő földrajzi-történelmi háttérből származó gondolatvilágot kellett kifejeznie. Ami az ehhez szükséges sajátos szókincset illeti, azt egyrészt a magyar nyelv ősi, finnugor eredetű szavai, valamint korai kölcsönszavai adták, olykor új jelentést is kapva vagy képzőkkel ellátva, összetételt alkotva; másrészt újabb jövevényszavak, főleg szlávok és latinok. Például ősi szavak és a honfoglalás előtti ismeretlen-bizonytalan eredetű szavak, illetve (főleg ótörök) jövevényszavak: *áld(oz)(at)*, *Atya* 'Isten', *(meg)bocsát*, *boldog*, *Boldogasszony*, *bűn*, *egyház* ('templom' jelentésben is), *húsvét* (szerbhorvát vagy latin mintára alkotott tükörszó), *imád*, *irgalom*, *Isten*, *kegyelem*, *lélek*, *menny(ország)*, *ördög*, *szövetség*, *(fel)támad*, *Úr* 'Isten', *üdvözl*, *tanítvány*, *(meg)vált*, *vasárnap* stb.; honfoglalás utáni jövevényszavak; szlávok: *kárhozik*, (a szláv *kár* szóból latin mintára alkotott tükörszó), *kereszt*, *keresz-tel*, *keresztény* (*kereszttyén*), *malaszt* 'kegyelem', *pap*, *pokol*, *szent*, *péntek*, *szombat*, *szövétnek*); latinok: *advent*, *ámen*, *angyal*, *evangélium*, *óra*, *Paradicsom*, *próféta*, *templom*, *testamentum*; németek: *böjt*, *példa* 'példázat, hasonlat', *zsolttár*; olasz vagy német: *püspök*; vándorszó (több felől is jöhetett: pl. latin, német, olasz, valamelyik szláv nyelv): *oltár*, *pünkösöd*; belső keletkezésűek különböző eredetű elemekből: *anyaszentegyház*, *nagypéntek*, *Szentlélek*, *szentírás*; stb. A jövevényszavak nemegyszer közvetítéssel kerültek hozzánk, például latin szó szláv nyelveken vagy szláv szó a németen keresztül. S a bibliai szó- és kifejezőkészlethez járul több más, ugyancsak az egyházi tevékenységhez kapcsolódó különböző eredetű szó, nyelvi szerkezet: *apáca*, *barát* 'szerze-

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 82. Készült az OTKA (K 69093) támogatásával.

tes', búcsú 'bűnbocsánat, zarándoklat', *ereklye, fráter* 'szerzetes' *gyón, káptalan, karácsony, keresztre feszít, kolostor, lecke* 'szentlecke, bibliai textus', *mise, ostya, szerzet(es), zarándok(ol), zsolozsma*, stb.

Ugyanakkor számos bibliai, egyházi szöveg magyar fordítása, alakítása a szövegek bonyolultabb, emelkedettebb stílusú szerkesztését is megkívánta, s magával hozott, kialakított egy sajátos fráziskészletet is. Így a közvetlen vagy közvetett bibliai hatás szinte a honfoglalás utáni időktől fogva utat talált a magyar nyelv szó- és szóláskészletébe, valamint kifejezési módjába. Legkorábbi, másolatban fennmaradt, latin mintákat-eredetiket követő szövegemlékeink is bibliai témájúak, a Halotti beszéd vagy Halotti beszéd és könyörgés (1192–1195 között) a teremtés és a bűnbeesés történetét mondja el, s a temetendő halott üdvözülését kérő imádságra hív fel. Az Ómagyar Mária-siralom, az első ismert magyar vers (1300 előtt) pedig a Krisztus keresztje alatt álló Mária fájdalmát írja le, s szó szerint is utal a bibliai Simeon prófétára s Mária általa megjövendölt fájdalmára (vö. Lukács 2/25, 34, 35). Több bibliai gyökerű, vonatkozású kifejezés, formula pedig már a Halotti beszédben is megtalálható: *pur es chomuv uogmuc'* (*por és hamu vagyunk*; vö. 1Mózes 18/27); *halalnec es puculnec* (halálnak és pokolnak, vö. pl. János Jelenések 20/13, 14), *ovdonia es ketnie* (oldania és kötnie 'a bűn alól feloldozni vagy azt megkötni, nem megbocsátani', vö. Máté 16/19), s szinte egy egész bibliai mondat is: „*ysa kí nopun emdul oz gimilstwl. halalnec halalál holz.*” (vö. Vizsolyi Biblia, 1Mózes 2/17: „Mert valamely napon abban [a gyümölcsben] ejendel, *halálnak halálával halsz.*”). A *halálnak halálával halsz* hármas figura etymologica a héber eredetiben és a latin fordításban (Vulgata) kéttagú (ez utóbbi: *morte morieris*). A sajátos magyar szerkezet kiforrottságát nem csak ez az egymástól négyszáz évnnyire lévő két adat bizonyítja, hanem sok XVI. századi és későbbi előfordulása: kódexekben, bibliafordítás-részletekben (több helyen, főleg: 2Mózes 21, 3Mózes 20, Máté 15/14), sőt lejegyzett beszélt nyelvi szövegben is. (Pl.: Jordánszky-kódex, Erdy-kódex, Pesti Gábor evangéliumfordítása, Heltai Gáspárék közel teljes bibliafordítása, Erdélyi magyar szótörténeti tár.) Mint ahogy a másik három említett kifejezésre ugyancsak számos korai adatunk van, sőt, ha szintén ritkább használattal is, máig élnek. Az egyházi, a bibliai tanítás magyarul kezdetben lényegében, túlnyomó részben szóban hangzott, nyelvileg is főleg így követte a latint és formálódott, s csak igen ritkán írták le. A köznép, a világiak, sőt az apácák legtöbbje és a szerzetesek egy része is még hosszú ideig csak az anyanyelvükön és szóban érthették a tanítást, mert nem tudtak latinul, és így olvasni sem. A templomokban, az egyházi gyakorlatban elsősorban a legalapvetőbb, valamint az ismertebb bibliai, egyházi szövegeket magyarálták (Miatyánk, Apostoli hitvallás, Tízparancsolat, evangéliumi részletek). *Magyaráz* szavunk korai jelentése a 'magyar nyelvre átültet, lefordít' is. Például a Székelyudvarhelyi kódexben (1526) ezt írják az *amen* szóról: „Ez

¹ Itt és a továbbiakban a Halotti beszédben a régies, felül hosszú szárú s, illetve alul hosszú szárú z betűt a mai alakokra írom át, a ma nem szokásos mellékjeleket és ékezeteket pedig elhagyom. A máshonnan (pl. a Vizsolyi Bibliából) való idézeteket viszont a korabeli kiejtés szerint, de mai helyesírással közlöm.

képpen *magyaráztatik*, ha mondanád bizonyval, Avagy híven, Avagy úgy legyen”. Alakilag pedig a *magyaráz* a *magyar* névszóból való képzés. Az ismeretebb szövegek magyar lejegyzései már a szóbeli tanításban, használatban létrejött jelentős nyelvi egységesülésre, csiszolódásra is támaszkodhattak, ezt mutatják a XVI. század elejéről fennmaradt első másolatok is. Említsük meg a Miatyánk szövegét (Máté 6/9–13; s ld. még Lukács 11/2–4), amely a legutóbbi időkig, illetve mindmáig részben megőrizte archaikus voltát (pl.: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben”; s nem, vagy csak újabban: „Mi atyánk, aki a mennyekben vagy”; és nem: „Mennyei Atyánk,”). A nyolc boldogság szövege (Máté 5/3–10) is a legtöbb kódexbeli idézetben, korai bibliafordításban szinte azonos vagy kevéssé tér el. Ebből idézünk: Münchener kódex (1466): „Bódogok kegyesek, mert ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak”; Döbrentei-kódex (1508): „Bódogok kegyesek, mert ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők vigasztaltatnak”; Jordánszky-kódex (1516, 1519): „Bódogok az kegyesek, mert ők bírják az földet. Boldogok, kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak”; Debreceni kódex (1519): „Bódogok a kegyesek, mer ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak”; Vizsolyi Biblia (1590): „Bódogok az kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak. Bódogok az aláztatok, mert ők örökség szerint bírják a földet”; Káldi-fordítás (1626): „Bódogok a szelídek, mert ők bírják a földet. Bódogok, a kik sírnak, mert ők meg-vigasztaltatnak”; stb. (S lásd még az 1975-ös új protestáns fordítást is: „Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak. Boldogok a szelídek, mert ők öröklük a földet.”). Tudjuk, a kötelező vasárnapi templomba járást már Szent István elrendelte, a Kálmán király kori esztergomi zsinat (1100 körül) pedig részletesebben határozott a prédikációk tartalma felől: a nagyobb templomokban – évenkénti beosztásban – az evangéliumok, a Biblia egy-egy szakaszát kell magyarázni, a kisebbekben pedig az Apostoli hitvallást és a Miatyánkot. Különösen ez utóbbi tény természetesen arra is rámutat, hogy alaposabb bibliaismerettel ekkor általában még nem számolhatunk. A kódexek korában (A XV. század vége a XVI. század első harmada) aztán már a Biblia számos könyvét is lefordították, sőt következtethetünk korábbi elveszett fordításokra is.

A Biblia ismeretét, hatását a reformáció jóval tovább növelte. Tanai, szövege heves vallási, társadalmi mozgalmak középpontjába kerültek. A könyvnyomtatás feltalálása, az iskoláztatás fejlődése révén pedig sokkal könnyebben hozzáférhetővé lett. A XVI. század harmincas éveitől magyarul is egyre-másra nyomtatják ki a Biblia kisebb-nagyobb részeit: Komjáti Benedek Szent Pál leveleit (1533), Pesti Gábor az evangéliumokat (1536), Sylvester János, illetve Félegyházi Tamás az Újszövetséget (1541, illetve 1586), Benczédi Székely István a Zsoltárok könyvét (1548), Heltai Gáspár és munkatársai majdnem a teljes Bibliát (1551–1556), Melius Juhász Péter pedig az 1560-as években néhány ószövetségi könyvet és az Újszövetséget fordítja le (ez utóbbiból nem maradt fenn példány). A Mohácsi vész után három részre szakadt ország viszonyai magyarázzák, hogy a teljes Biblia magyarra fordítására egészen a XVI. század végéig nem került sor. Északkelet-Magyarországon Károlyi Gáspár gönci esperes vezetésével egy kis közösségnek néhány főúri pártfogótól támogatva sikerült ezt a nagy munkát véghezvinnie, s 1590-ben Vizsolyban kinyomtatnia. Az

egyik támogató a négyszáz éve, 1608-ban elhunyt Rákóczi Zsigmond volt, amint azt halotti búcsúztatójába Miskolci Csulyak István szintén belefoglalta: „Mert midőn látta volna egész országunkban való híveknek lelki éhségeket, az élő Istennek Ó és Új Testamentumát, kit mi Szent Bibliának hívunk, mely még magyar nyelven egészen nálunk nem vala, nagy szorgalmatossággal, sok költséggel, szép világos öreg betűkkel 1590 esztendőben Vizsolyban kinyomtatatta”. A Vizsolyi Biblia Németh László szavaival főleg a reformátusság körében egyre mélyebbre hatolt „tudósok, urak és nép rétegeibe... S a szószerkről lenyúlt a mindennapok szóhasználatába s az egyszerűbb emberek képzetkincsébe is. Száz kiadásában egyre mélyebb gyökeret eresztett belénk, s odakerült parasztapáink almáriumára s nagyanyánk pápaszemtokja alá”. Az eredeti Károlyi-fordítás nyelvi színvonal tekintetében lényegében nem emelkedik ki a korabeli egyházi irodalomból. Azáltal azonban, hogy a teljes Bibliát elsőként közvetítette, egyedülálló teljesítmény, s a hibákat általában fokozatosan kiküszöbölő, az erényeit pedig megtartó javított, majd revideált kiadásai máig használatosak, a magyar műveltségre, irodalomra és nyelvre, a kialakuló nyelvi normára minden más könyvnél nagyobb hatással volt.

Annak a megállapítása, hogy a (Károlyi-)Biblia nyelve, stílusa esetenként hogyan épült be az irodalmi művekbe, valamint a beszélt és írott nyelvbe, még jórészt a jövő feladata. Úgy látszik, hogy a biblikus stílus sokszor szinte a régivel, az archaikussal egyenlő. A Biblia ugyanis az egyetlen olyan folyamatosan használt könyv, amely modernizált változataiban is megőrizte a stílus bizonyos régiségét. Ez nyomot hagyott az egyházi nyelvben is, az újabb szépirodalomban pedig egyfajta stíluselemmé lett. Amikor Pál apostolnak Timóteushoz írt második levele nyomán egy verscímében Ady azt írja, hogy *A harcunkat megharcoltuk*, vagy amikor Babits a Jónás könyve című művében bibliai hangot üt meg („Monda az Úr Jónásnak: »Kelj fel és menj / Ninivébe, kiáltás a Város ellen!«”), a mondandónak archaikus, ünnepélyes színezetet ad. S figyelem méltó, illetve jellemző, hogy nemcsak a református vallású Ady, hanem a katolikus Babits is a Károlyi-féle fordítás szövegét használja, egyébként az 1908-as revízió előtti, az eredetihez képest csak kevésbé módosított 1873-as szöveget.

A Biblia nyelvi befolyása kétségtelenül a szó- és szóláskincs, valamint a stílus terén a legerősebb. Csúry Bálint, a Debreceni Egyetem magyar nyelvész professzora 1940-ben publikálta református szülőfalujának, a Trianon után Romániához került szamosháti Egrinek azokat a szavait, neveit, szólásait és közmondásait, amelyek a Károlyi Bibliából erednek. Ezeket – egy-két más vidékről valóval kiegészítve – vagy száz szócikkben és másfélszáz szótári egységben közölte. S nyilván Csúry gyűjtése sem teljes. Legelső példája: *eküdelek Ábrahám kebelibe* 'elhúzó a nótádat, eloltom a gyertyádat'. A kifejezés, mint ismeretes, Lukács evangéliumára (16/22, 23) megy vissza, amely szerint Lázárt, a megvetett koldust holta után az angyalok Ábrahám ősatya kebelére, az üdvözülendők közé viszik. (A Halotti beszédben pedig a hívek azt kérik Istentől, hogy az elhunyt lelket Ábrahám, Izsák és Jákób kebelében, azaz az ő meg-hitt körükben, tehát a mennyországban helyezze el.) Lázár neve különben köznevesült is, a szegény, nyomorult koldust értik rajta: „Édes fiam, be nagy lázár lettél ezen a világonn!” Az *égbekiáltó vétek* szószerkezet és maga az *égbekiáltó* melléknév meg például Mózes első könyvével függ össze. A testvérét,

Ábelt irigységből megölni Káinnak mondja Isten: „A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről”. Káinnak a nevéből lett *kaján* szavunk. Ennek első, 1621-ből való adata világosan mutatja az eredetet: *Kaján, Kajon*: Invidus ut Cain 'irigy, mint Káin'. Egy közösség legfiatalabb tagja azért lehet annak *benjáminja*, mert Jákób fiai között Benjámín volt a legfiatalabb. A nagyon idős embert pedig a Biblia szerint 969 évig élt Methusélah után nevezük magyarosan *matuzsálemnek*. A héber *gyehenna* 'pokol' szó a magyarba is ebben az értelemben került át. A népnyelvben azonban van 'gazember' jelentése is (*ven gyehenna*). Szatmárnémetiben pedig azt a városrészt hívták így, ahol a bordélyház volt. Utóneveinknek egy igen jelentős része ugyancsak a Bibliából származik: *Ádám, András, Áron, Bertalan, Dániel, Dávid, Fülöp, Gábor, Gedeon, István, Jakab, János, József, Lukács, Márk, Máté, Péter, Pál, Sámuel, Simon, Tamás; Anna, Erzsébet, Eszter, Éva, Judit, Lea, Mária, Márta, Magdolna, Rebeka, Sára, Zsuzsanna* stb. Ezeknek a keresztnemeknek (is) a legtöbbje családnévként szintén élhet, illetve helynevekként, azok részeként is (a templom védőszentje vagy a birtokos után nevezve): *Andrásfalva, Bethlen* (hely és személynév < *Betlehem*), *Erzsébetfalva, Fülöpszállás, Hosszúpályi, Máriapócs, Nagymihály, Sajószentpéter, Somorja* (< *Szent Mária*), *Tamási*, stb. S a külföldi földrajzi nevek közül is sokkal először a Biblia ismertetett meg bennünket: *Assíria, Athén, Babilon, Betlehem, Egyiptom, Etiópia, Eufrátesz Cíprus, Izrael, Jeruzsálem, Jordán, Júdea, Libanon* (a hegység), *Kórinthosz, Kréta, Macedónia, Mezopotámia, Názáret, Nílus, Róma, Szíria, Thesszalónika, Tigris*, stb. Mint ahogy az ottani valóság számos elemével is (áspiskigyó, cédrus, fáraó, mirha, skorpió, tömjén, zsinagóga stb.) Természetesen ezekkel már csak később, a Biblia alaposabb és részletesebb ismerete által.

Egy-egy bibliai szót vagy fordulatot a magyar nyelv néha többszörösen is a *saját képeire formál* (ez is bibliai kifejezés). Sisera (Sziszer) kánaáni hadvezér volt, akit a zsidók végül megverték. *Siserahad* szavunk azért jelenthet zajosan tóduló embertömeget, gyermekereget is, mert a magyarban Sisera nevé zajongást kifejező hangutánzó jellegűnek érezték. Majd a szónak más alakváltozatait is létrehozták: *siserehad, zsizserehad, zsziserehad*, stb.

Szólásaink, állandósult szószerkezeteink közt szintén igen sok a bibliai eredetű, vonatkozású: *bábeli zűrzavar; irgalmas samarítánus; kő kövön nem marad; mossa kezeit; őrzi, mint a szeme fényét; porból lettünk, és porrá leszünk; pusztába kiáltott szó; salamoni ítélet; Sodoma és Gomora; tejjel-mézzel folyó kánaán; tékozló fiú; tiltott gyümölcs*; stb. Ugyanez a helyzet a szállóigékkel, közmondásokkal: *Az aki keres, talál; Aki másnak vermet ás, maga esik bele; Ki mint vet, úgy arat; Senki sem próféta a maga hazájában* és még sok más a Bibliára megy vissza. Békés István a Napjaink szállóigéiben közel háromszáz, a Bibliából származó szállóigét, kifejezést számolt össze (lásd még pl. *Legyen világosság!, Akinek van füle, hallja!, Alfa és ómega* stb.). Megjegyzem, hogy jó néhány, a Bibliával összefüggő szó, kifejezés biztosan idegen nyelvből került a magyarba. Az *ádámkosztüm* és a *bűnbak* például németből való fordítás.

Noha a Biblia magyarításai közül a Károlyi-féle átültetésnek volt messze a legnagyobb jelentősége, nyelvünk bibliai elemei nem mind ebből, s nem mind

ennek első kiadásából származnak. És természetesen ez is támaszkodott a korábbi fordításokra, a szóbeli szöveghagyományra is. Bár a korábbi katolikus gyakorlat szerint igen ritkán adták ki és (a templomon, a kolostorokon kívül) viszonylag kevésbé olvasták, több szállóigénknek Káldi György először 1626-ban megjelent katolikus fordítása az alapja, valamint a latin nyelvű Vulgata. Például a *Halála előtt senkit ne dicsérvj!* (Sirák 11/29), a *Békesség a földön a jóakarátú embereknek!* (2/14) inkább Káldi szövegére, az *Ecce homo!* 'Íme az ember!' (János 19/5) a Vulgatára megy vissza. Egyébként sokan a Károlyi-féle Biblián gyakorlatilag már ezt az idén száz éves és a maga korában is archaikus stílusú revíziót értik. Amikor az új protestáns fordítás megjelent (1975), Páskándi Géza például kifogásolta, miért cserélték ki a Genézis első mondatában a fordítók az *ég* szót a *menny*-re, aminek szerinte a pontos jelentése, jelentésárnyalata nem illik ide. (vö.: „Kezdetben teremtette Isten a *mennyet* és a földet.”). Véleményére Lőrincze Lajos válaszolt, megírva, hogy itt a *menny* szó szintén jó, s ez szerepelt a Vizsolyi Bibliában és annak későbbi kiadásában is, és csak az 1908-as revízió cserélte ki a *menny*-et az *ég*-gel.

Az először 1607-ben megjelent és azóta sorozatosan kiadott Szenci Molnár Albert-féle – elsősorban Ambrosius Lobwasser német szövegén alapuló és francia dallamokra készült – zsoltárparafrázis-fordítások jelentőségéről külön is szólhatunk. Ezek a magyar protestáns, református népesség körében a későbbiekben igen elterjedtek, s az egyházi énekkinccs egy kivételes gyűjteményévé váltak, s egyben az egyházi, bibliai (jellegű) nyelvhasználat terjesztőivé, megerősítőivé is. Például a *siralom völgye* kifejezés (vö. Zsoltárok 84/7), a *Tebenned bízunk eleitől fogva*, valamint az *Úgy áll, mint a Sion hegye* szállóige nem közvetlenül a Bibliából, hanem Szenci Molnár Albert zsoltárparafrázis-fordításából származik (l. 90/1, 125/1). A *siralom völgye* aztán Szenci Molnártól került be az 1908-as Károlyi-revízió szövegébe is (a Vizsolyi Bibliában itt *víz nélkül való völgyek* van). Amikor 1882-ben a budapesti református egyháztól Arany János mint tanácsbíró a Szenci Molnár-féle zsoltárok újonnan tervezett szövegét „bírálat és véleményezés végett” megkapta, erre több okból nem vállalkozott. S megjegyezte, azt hiszi, „Molnárt elég lett volna egészen szokatlan archaismusaitól megszabadítani; mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Szent Dávidénak tartja, úgy tiszteli”. Nagyjából ugyanerről az időről Csúry Bálint is azt mondja említett cikkében, hogy Szatmár megyei szülfőfalujában „nem volt szükséges a híveknek énekeskönyvet vinni a templomba, mert az énekeket mindenki könyv nélkül tudta”. Ők, a gyermekek pedig a zsoltárból és a bibliából tanulták meg a folyékony olvasást. Idézzük későbből még Kányádi Sándort, aki – kisebbségben élő, erdélyi magyarként is – Egy csokor orgona mellé című versében így vall a Szenci Molnár fordította zsoltárokról: „orgonaszó orgonailat | önkarikás ablaktányérok | lépesméz-ízű zsol-tár | életem pünkös-d-évszaka | lelkem pünkösdi itala | máig zsongító óborom | nyelvem petőfisisándora | albertus molnár”. Alexa Károly Magyar zsol-tár címmel (Bp., 1994) egy egész kötetnyit állított össze a magyar zsol-tárparafrázisokból, zsol-társzerű magyar versekből, s ezekből számos Szenci Molnár Albert zsol-tárfordításainak a hatását mutatja. Igaz, a Szenci Molnár-zsol-tároknak ez a szerepe mára lényegesen visszább szorult. Az aktív vallásgyakorlók megfo-

gyatkozott körére, s a múlthoz kötődő főleg protestáns hagyományú értelmiség és szépirodalom egy részére jellemző.

A Bibliának a Károlyiék és a Káldi készítette, legelterjedtebb fordításait később nemcsak újították, javították, hanem különösen a XX. században a Szentírásnak több új teljes és részfordítása is született. Köztük evangélikus fordítások is és az Ószövetség zsidó átültetése. A katolikusok 1973-ban, a protestánsok 1975-ben adtak ki új, általánosan használt fordítást, amit a protestánsok 1990-ben, a katolikusok 2005-ben még javítottak. (A reformátusok azonban tovább használják a Károlyi-fordítás 1908-as revízióját is.) Ezenkívül a katolikusok a Szentírást a Neovulgata alapján is újrafordították, ami „A Káldi-féle szentírásfordítás nyelvében megújítva, javítva a Neovulgata alapján” (Bp., 1997). Ezek az új fordítások a magyar nyelv szempontjából elsősorban úgy jelennek meg, mint a mai fordítástudomány és bibliatudomány által meghatározott feladat. A nagyobb hagyományú protestáns bibliafordításnak pedig az új átültetéskor (akárcsak az 1908-as Károlyi-revízió) az is az egyik szempontja volt, hogy ott, ahol a korábbi, Károlyi-féle szöveg már beépült a nyelvhasználatba, megszokottá vált, lehetőleg ne, vagy kevéssé változtassanak rajta. Az új fordítások fő célja mindazonáltal az volt, hogy az archaizmusokat kiküszöböljék, mai magyar nyelven szóljanak, s a Bibliát nyelvileg is közelebb hozzák az azt nem, vagy kevésbé ismerőkhöz, az ifjúsághoz. Az, hogy szorosabban vett nyelvi hatásuk lesz-e, majd csak a jövőben mutatható ki. Ma a Biblia, a zoltárparafrázisok olvasottsága, ismertsége és nyelvi szerepe a korábbi évszázadokhoz képest Európában, nálunk is visszaszorult, bár az utóbbi években vannak ezzel ellentétes jelek is. Az európai-típusú, (zsidó)-keresztény hagyományokra épülő, azt magukévá tevő, illetve befogadó kultúrákban azonban a Biblia így is a könyvek könyve, s a jelentősége egyedülálló.

A Biblia, amellet, hogy vallási alaplú, vezérfonal, kultúránknak a legfontosabb alapja. A magyar nyelv előző ezeregyszáz évében is folyamatosan jelen volt, s mai anyanyelvünkben szintén él és hat.

Szakirodalom

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Második kötet. Budapest, 1889. 527.

BENKŐ, Loránd (Herausgeber): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band I–II.

Budapest, 1993, 1994.

BOTTYÁN János: A magyar Biblia évszázadai. Budapest, 1982.

CSÚRY Bálint: Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. Magyar Nyelv 1940: 238–248.

LÓRINCZE Lajos: Legyen világosabb. Új Tükör. 1977. dec. 25., 28. l.

MADAS Edit: Középkori bibliafordításaink. Iskolakultúra 1998/1: 48–54.

MISKOLCI CSULYAK István: Prédikáció Nagyságos Rákóczi Zsigmond temetésén. Miskolc – Debrecen, 2008. (A kötet Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem halálának 400. évfordulóján jelent meg. Szerk. Dienes Dénes.)

A. MOLNÁR Ferenc: A Biblia és a magyar nyelv. In: Uő.: Anyanyelv, vallás, mű-

- velődés. Kolozsvár, 1999. 7–10. L. még: Édes Anyanyelvünk 1981/4: 6.
A. MOLNÁR Ferenc: A Biblia és a magyar nyelv. [http:// biblia.drk.hu](http://biblia.drk.hu)
(A most közölt cikk ennek kiegészített változata.)
PÁSKÁNDI Géza: A templom romjainál. Új Tükör. 1977. márc. 27., 16. l.
G. SZABÓ Botond: Biblia és olvasás. Könyv, könyvtár, könyvtáros 2008/7: 3–16.
SZATHMÁRI István: A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerk. BARCZA József. Budapest. 184– 202.
TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, 1984.
TÓTH Kálmán: Bibliafordítás. Bibliamagyarítás. Budapest, 1994.

Summary

The Bible and our Mother Tongue With Respect to Albert Szenci Molnár's Psalm-translations, as well

The article summarizes the relationship of the Bible and the Hungarian language. The Magyars embraced Christianity after the conquest (in the year of 895 and after). Although the language of the Western and Central European Christian Churches was Latin, the Hungarians could obviously be familiarized with Christianity and the Bible's teaching only in their mother tongue. The linguistic elements and terminologies needed for this developed from the Hungarian language's own earlier lexicon and loan-words. The possibilities of the change of meaning, derivation and compound words were also used. As the Hungarians started to know the Bible better and better by hearing, singing and reading some passages of it, its language, phraseology and style also formed the standard and literary Hungarian language. We can mention the influence of Albert Szenci Molnár's Psalm paraphrases (1607) which are still used regularly as Church hymns by the Protestants, especially the Reformed people. The effect of the Biblical language not as influential as earlier but still continues to exist in the today's Hungarian language.

Buzogány Dezső

Mikó Imre főgondnok emlékének

„A kihalt Mikó-név halhatatlanná lett akkor, mikor koporsójára estette a kegyelet-koszorúját és könnyeit a haza és a magyar protestantizmus, s ezek hirdetik egyszersmind, hogy annak, aki így élt és így halt meg, emléke – aere perennius”. Így fejezte be közleményét az *Erdélyi Protestáns Közlöny*, miután szó szerinti átirásban közölte Mikó Imre testamentumának szövegét, amelyben a nemrég elhunyt főúr közügyeket szolgáló intézmények számára osztotta szét vagyona jelentős részét. A testamentum az őszinteség műfaja. Szerzője tollát már nem elsősorban a társadalmi/politikai megfontolások vezérlik, a műfajt tehát nem lehet besorolni a *politikailag korrekt* témakörbe. Aki az Örökkévaló ítélőszéke elé készül, azt már nem kötik földi szempontok. Érdeemes tehát több figyelmet szentelnünk e műfajnak és persze szerzőjének is.

Ha végigolvassuk Mikó Imre végrendeletét, mindenekelőtt az ötlük szemünkbe, hogy szerzője kiváló gazdasági szakember, aki hihetetlenül otthonosan mozog a tőzsde, a kamatok, a befektetések, egyszóval a pénzesztés világában. Nem szellemi vagy lelki végrendelet, amelyben az utódokat valamiféle tan vagy eszme követésére buzdítja. Nincs benne népi-nemzeti vagy felekezeti túlfűtött emóció. Akár azt is lehetne mondani, hogy száraz, kimért és módfelett pragmatikus: pénzt és értékpapírokat adományoz különböző közhasznú egyházi intézményeknek, de nemcsak amolyan bibliai hűségű sáfárként, hanem fontos gazdasági szaktanácsokkal is ellátja őket arra nézve, hogyan gazdálkodjanak hatékonyan a nekik adott anyagiakkal. Mindezt pedig végrendelet formájában teszi meg, túlfeszítve szinte a műfaj szokványos kereteit.

Mielőtt még e túlzottnak tűnő, amúgy briliáns, pénzügyi eszme-futtás miatt nagy egyházi emberünket a Mammon szerelmesének titulálnánk, hadd tegyük hozzá, hogy ezzel nemcsak az őseitől örökségként kapott gazdasági készségeit fogta munkára, hanem (erdélyi) egyházunk évszázados gyakorlatát is követte. Annak idején ugyanis gondnokot és főgondnokot azért választottak, hogy gondot viseljen az egyházközség vagy az anyaszentegyház, illetve valamely oktatási intézmény patrimoniumára, következésképpen az anyagi ügyek intézésével járó patrónusi kötelessége teljesítése közben jártasaknak kellett lennie az alapvető gazdasági vagy pénzgazdálkodási ismeretekben. Csak így gyarápíthatta a sáfarkodásra kapott egyházi vagyont. Csak alapos gazdasági ismeretekkel foghatott tehát hozzá az egyház pénzbeli tartalékának értékesítéséhez, hogy a bankok és hitelszövetkezetek nélküli, szinte kizárólag agrártermékek előállítására kényszeredett világban, akár kamatos kölcsön, akár egyéb befektetések formájában szaporítsa a közösség forgótőkét, ami másrészt je-

lentős segítség is volt az egyház gazdálkodó tagjainak, hiszen nem terményben, hanem készpénzben kellett adózniuk, és ilyenkor bizony jól jött az egyházközség anyagi támogatása, különösen mert a kamatot terménnyel is megválthatta. Ha Max Webernek a nyugat-európai kálvinizmus és a kapitalizmus kapcsolatáról kialakított elméletét szeretnénk szemléltetni a legmagasabb egyháztársadalmi szinttől a legalsóbbig, a korabeli főgondnok és gondnok ebbéli szakmai tevékenységére mindenképpen rá kell mutatnunk. Kálvin munkaetikájának alapjain felépített Bethlen Gábor-féle erdélyi merkantilizmus, érdekes módon, épp az erdélyi társadalom legalsóbb szintjén, a falusi egyházközségek pénzgazdálkodásában élt tovább hosszú századokon át. Nos, e hagyomány ismeretében, merem remélni, más fénybe került Mikó Imre pénzgazdálkodásra is ráhangolt főgondnoki attitűdje. A testamentum rendelkezéseiből kiérződő gazdasági szakemberben tehát erdélyi anyaszent-egyházunk, e téren is, igen kiválóan felkészült főgondnokot kapott.

Az alkalmi, de megítélésem szerint, korántsem fölösleges kitérő után nézzük meg a főgondnok végrendeletének két igen jellemző stíluselemét. Amennyiben leszámítjuk a testamentum alább már jelzett merkantilista specifikumát, várhatóan, két olyan erőteljesen körvonalazódó témakört találunk abban, amelyek hosszú évszázadok óta szorosan összekapcsolódva egészítették ki egymást: ez a klasszikus egyház–iskola kapcsolatrendszer.

Alább már jeleztük, hogy a végrendelet szövegéből nem érződik ki semmiféle emóció: zavaró szélsőséges nemzeti vagy túlzó felekezeti felhang. Az egyházhoz fűződő főgondnoki vonzalom tehát nem kitörve tomboló, túláradó érzés és retorikai szóvirág – amint azt egyébként a kor fogalmazási stílusában megszokhattunk –, hanem cselekvés, amelyre, eddigi életét ismerve, számítani lehetett: mindenekelőtt az egyházi intézmények fennmaradására és megerősítésére jelentős alapítványt tesz, és csak utána beszél. Díszes szavak helyett inkább hasznos szavakkal ad egyértelmű utasítást az Erdélyi Református Egyházat irányító Igazgatótanácsnak hátrahagyott vagyona kezelésére és ellenőrzésére nézve. Ez a komoly céltudatosság és szinte teljes szenvtelenség nemcsak akkor tapasztalható, amikor a legmagasabb egyházi ügyeket támogatja, hanem akkor is, amikor a szórványállapot szélére jutott, sorvadó egyházközség túlélését segíti, amelynek adminisztrálását ugyancsak az egyházra bízta. Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található és a fizetési gondokkal küszködő Marosújvári Egyházközség számára fogalmazott adománylevelében pl. ugyancsak nincs sajnálkozó szólam, de ott van a segítségre szorult egyházközség szűkös állapotát pillanatok alatt felismerő éleslátás és főgondnoki kötelességtudatból eredő szociális érzékenység és szolidaritás. Csaknem két évtizedig volt főgondnoka az Erdélyi Református Egyháznak és ez alatt végzett sokirányú munkáját, zsinati és közgyűlési elnöklését e prakticitás és gyakorlatiasság jellemezte, és igen ritkán, csak nagyon indokolt esetben ragadta el a kor rajongó lelkesedése. Mértéktartó objektivitása stabilizáló tényező volt a református egyházban, és biztosan álló szilárd pontként állt mindenfajta egyházi orientáció közepette.

Az egyházi közéletre történő figyelésnél sokkal nagyobb érdeklődéssel követte az iskolák mindennapjait. Igen meghatározó élményekkel távozhatott a református egyház irányítása alatt működő sepsiszentgyörgyi kollégiumból,

ha élete alkonyán is ennyire mélyen élt benne az intézmény iránti vonzalom. Ez a már-már megszállott odafigyelés igen erőteljesen kiérződik végrendelete szövegéből is, voltaképpen az egész végrendelet az iskolákról szól. Ezt olvasva a mai ember jogosan teheti fel a kérdést: milyen főgondnok volt Mikó Imre, ha az iskolákat szívesebben pártfogolta, mint az egyházat. Ebből tehát, mai szemmel nézve, akár az a következtetés is levonható, hogy az iskolát fontosabbnak tartotta az egyháznál (manapság ugyanis hajlamosak vagyunk, még egyházi körökben is, a kettőt élesen szétválasztani egymástól). Mindazonáltal Mikó Imre még ezzel a gesztusával is hűséges maradt egyházához, hiszen az iskolákban ennek veteményeskertjeit látta, amint ezt maga, nem egyszer, meg is fogalmazta. A mai embernek talán furcsa, de akkor egészen megszokott és természetes dolog volt együtt emlegetni az iskolát és oktatást az egyházzal. Hosszú évszázadokra visszatekintő hagyománya volt már akkor ennek a kapcsolatnak. Eredetét valahol a reformáció első évtizedeiben kell keresnünk Erdélyben és Magyarországon egyaránt. Reformátori hagyományból eredő lelki parancsként értelmezte ő maga is a kettő összetartozását. Amikor tehát az anyaszentegyház oktatási intézményeit felkarolta, azokat jelentős adományokkal megerősítette, sőt végrendeletében sem feledkezett meg róluk, egyben az egyház jövődjét biztosította. Érdekes, hogy Mikó Imre végrendeletének pragmatizmusa és száraz szövege ott lágyul meg valamennyire, ahol a székely nemzetről és oktatási intézményeiről beszél: „Ezt [a sepsiszentgyörgyi mai Székely-Mikó Kollégiumnak szóló] alapítványt – melyet székely nemzetem iránti határtalan szeretetem némi jeléül tettem – a jövő nemzedék [...] tisztelt tagjai hazafias és lelkiismeretes gondozásába ajánlom”. Majd egy szintet felemelkedik és magasabb perspektívából szemlélve fogalmazza meg ugyanazt: „én magam minden mellékes tekintet nélkül, egyedül szülőföldem és egyházam iránti kegyeletes szeretetből hozom igénytelen áldozatomat a közjó szent oltárára”. Nem csoda tehát, és most tekintsünk szorosán erre az ünnepre, hogy mihelyt megjelent a *Sárospataki Füzetek* folyóirat, azt mindenképpen megrendelni igyekezett valamennyi erdélyi kollégiumnak. A szerkesztőhöz intézett levelében sokatmondónak találok a megrendelések sorrendjét: első helyen az iskolák állnak, mégpedig a nagyenyedi, a kolozsvári, a marosvásárhelyi, a székelyudvarhelyi főtanodák, a zilahi és szászvárosi gimnázium, utánuk következik az *Erdélyi Múzeum Egyesület*, végül pedig ő maga. Ezek után az sem meglepő, hogy három évi miniszteri fizetését és képviselői napidíját tette félre, hogy tőkét gyűjtson a kollégiumok megsegítésére, vagy egy másik jelentős egyházi oktatási intézmény, a Kolozsváron felállítandó református lelkészképző teológiai akadémia beindítására. Akkori nevén a Kolozsvári Református Theológiai Fakultás létrejötté, Szász Domokos mellett, nagyrészt neki is köszönhető. Érzésem szerint pillanatok alatt átlátta, hogy a lelkészeket képező nagyenyedi kollégium rövidesen a perifériára szorul, mihelyt Kolozsvár benyújtotta igényét az Erdély szellemi fővárosa címre, s falai között 1872-ben megszervezésre került az állami egyetem. Négy évre rá a végrendeletét megfogalmazó nagy kaliberű államférfi és főgondnok előtt világossá vált az egyetem meghatározó szerepe Erdély oktatástörténetében. A lelkészképző főiskola áttelepítése Enyedről akkor még el sem kezdődött, és húsz évnek kellett eltelnie a megvalósulásig, a tárgyalások igen a kezdetén voltak, de Mikó Imre már tudta:

ezt a csatát Kolozsvár megnyerte. A lelkesképző áttelepítésének és újraalapításának gondolata életképes, perspektívája van és kivitelezhető, következésképpen hatalmas alapítvánnyal segítette hozzá az egyházat e merész terv megvalósításához. Az idő ebben is őt igazolta.

Erdély Széchenyije volt-e ő, ahogyan sokan mondják? Amennyiben társadalmi és politikai tevékenységét nézzük, bizony hasonlítani lehet őt az anyaországi nagy politikushoz. Mégis hadd tegyük hozzá, valamiben több is volt Széchenyinél. Erdélyi volt Mikó Imre, és erdélyi karakteréről leválaszthatatlan ama lényeges személyiségi összetevő, amelyet így foglalhatunk össze: egyházi/felekezeti elkötelezettség. Amíg az anyaországi politikusok, talán a liberális hatására, részben vagy teljesen függetleníteni tudták magukat az egyháztól, addig Erdélyben ez másként működött. Itt sokkal jobban beivódott az emberi lelkiéletbe az egyháziasság, s ennek nyoma sok Mikó-féle cselekvésben megmutatkozott. Voltaképpen ez az elkötelezettség jelentette számára a cselekvési indítékot. Akkor, amikor szűkebb hazájából kifelé tekint, pl. rátok itt Sárospatakon és a Füzetekre, akkor is hazafelé néz, és azt az egyházat látja, amelytől kollégistaként és főgondnokként egyaránt rengeteget kapott. De ezzel tesz még valamit: a rátok figyélssel jelzi azt is, amit már a reformáció óta tudunk, ha nem is tudatosult zsigereink és génjeink legmélyén: reformációi és nemzeti örökségünk okán együvé tartozunk. Köszönöm a figyelmet.

Summaray

Having been looked through Imre Miko's Testament it can be stated that its composer appears as a brilliant businessman, who fully understands the whole process of money making as far as the stock selling is concerned. This is not a private testament but an open one for everybody. It is not a kind of spiritual testament either in which he inspires to follow a certain church movement or idea. There is no sign of nationalistic emotion in it either. It can be said that it is prosaic and pragmatic: he donates money and stocks to several church institutions, what's more he also gives important advices to the main church leadership on how to administrate the institution. The testament of Imre Miko has two characteristics. In one hand, it is a mercantilist advices. On the other hand, it denotes a profound character of church-school relationship. The two characteristics are in close connection. He considers the school the „kitchen garden” (seminarium) of the church, where the seed of faith is spread for the first time in children's life, and which is a special place for raising fragile human „plants” for the church. This is why he donates money to several educational institutions. But the greatness of his generosity was not only mere financial. He also provides the necessary spiritual provision by subscribing for them, on his own money, several periodicals among which these is the Sárospataki Füzetek too, which had been subscribed for even before its publishing process came to an end. Well, this is the connection between Miko and the Transylvanian Reformed Church and the newspaper published in Sárospatak 150 years ago.

INTÉZMÉNYÜNK TÖRTÉNETÉBŐL

Szatmári-Karmanoczkai Emília

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanárai

Tiszteletbeli tanári címet – az elérhető források szerint – a történelemben először 1470-ben Lionel Woodville (későbbi Salisbury-i püspök) kapott az Oxfordi Egyetemtől. A tiszteletbeli cím használata az 1600-as években terjedt el az európai egyetemeken. Olyan személyek kapták, akikről az illető intézmény úgy ítélte meg, hogy a pozíció betöltéséhez szükséges procedúrától – az egyetemi kereteken kívül elért eredményeik alapján – mentesülhetnek az egyetemi szenátus határozata alapján.

Magyarország középkori egyetemei (Pécs, Óbuda, Pozsony) csak néhány évig működtek. A legkorábbi, folyamatosan működő egyetem 1635-ben indult Nagyszombatban, majd csak a 19. század második felében, de még inkább a 20. században jöttek létre országszerte új univerzitások. Talán ezzel magyarázható, hogy hazánkban csak a 20. században terjedt el mind a tiszteletbeli doktori (doctor honoris causa), mind a tiszteletbeli tanári (professor honoris causa) cím adományozása. Az 1531 óta működő Sárospataki Református Kollégium történetét tanulmányozva is csak az utolsó nyolcvan évben találhatunk tiszteletbeli tanárokat.

Sárospatakon a Teológia 1951-es bezárása előtt külföldön élő teológiai tanárokat, egyházi vezetőket tüntettek ki e címmel. Olyanokat, akikhez szívesen utaztak tanulni pataki peregrinus diákok, vagy akik jelentős (szellemi, anyagi) segítséget nyújtottak a Kollégiumnak.

Az 1991-es újraindulás után leggyakrabban olyan személyek nyerték el a kitüntető címet, akik a szocializmus évtizedei alatt el voltak tiltva a katedrától, ill. református egyházi iskolák hiányában nem taníthattak.

I. rész

A Kollégium **1931**-ben fennállásának 400 éves évfordulójára készült. Jubileumi ünnepséget szerveztek, és a jeles évforduló alkalmával tiszteletbeli tanárokat választott az Akadémia. Ahogyan a tanári kari gyűlés jegyzőkönyvében 1931 szeptemberében rögzítették: a „jubileumi ünnepségekkel kapcsolatban jeles magyar-barátságuknak és a főiskola iránti rokonszenvüknek különösebb támogatással is kifejezést adó külföldi professzoroknak illetve egyházi méltóságoknak a sárospataki református teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címe ajánltassék fel”¹. Hiszen az intézménynek „nemcsak kötelessége, de

¹ Akadémiai és közigazgatói napló 1931-1951

érdeke is a külföldi testvérintézményekkel való lelki kapcsolatok legszorosabbra fűzése. Ezek a kapcsolatok, amelyek tanárok és diákok külföldi tanulmányútján keletkeztek jórészt, nemcsak azért voltak áldásosak, és azok ma is, mivel évről évre lehetővé tették a fakultás hallgatói egy részének külföldi főiskolákra való eljutását, hanem idők folyamán olyan gazdag lelki s szellemi kincsekkel is gazdagítottak bennünket, amelyek szükségessé teszik, hogy a lehető legbensőbb összeköttetés álljon fel továbbra is közöttünk és nagy külföldi barátaink között”².

A tanári kari gyűlés jegyzőkönyvében – pontatlanul - az alábbi hat személy neve szerepel: J. M. Webster a skót egyház kontinentális titkára, dr. August Lang hallei egyetemi professzor, dr. Cramer utrechti egyetemi professzor, dr. Bouwman kampeni egyetemi professzor, George Bartlett philadelphiai professzor, Leich daytoni professzor.

A javaslat ezután az igazgatótanács elé került, ahol – a jegyzőkönyv szerint – már kilenc személyt találtak méltónak a kitüntető címre, s nem csupán újakkal bővült a sor, de ketten kimaradtak a fent említettek közül. Dr. A. Noordtzij, dr. T. Hoekstra, F. W. Grosheide, E. Choisy, George Bartlet, dr. Leich, E. Bruston, J. M. Webster és dr. August Lang nevei olvashatók ebben a feljegyzésben.³

Októberben az elnök már a következőket jelentette a tanári karnak: „a megválasztott tiszteletbeli tanárok a megválasztásukról szóló levelet megkapták, azokra valamennyien válaszoltak és a megtisztelő kitüntetést valamennyien elfogadták”⁴. Továbbá ezen az alkalmon javasolta Mátyás Ernő elnök, hogy a kar válassza meg tiszteletbeli tanárának a világhírű bonni professzort, a modern protestáns teológia megteremtőjét, Karl Barth-ot. Jelölését a következőkkel indokolta: „theológiai igazgató részint ama profétikus és tudományos munkásságra való tekintettel, amellyel világtávlati viszonyokban a teológiai gondolkodás oly áldásosan s a tiszta református elvek érvényre juttatásával oly meggazdagítóan befolyásolja, amely áldásos hatás a mai magyar teológiai gondolkodásban is mind fokozottabb mértékben jelentkezik; részint pedig arra való tekintettel, hogy magyar református teológus ifjaink (közelebbről a sárospataki ifjak is) tudós katedrájánál már eddig is gyakran tapasztalták és a jövőben bizonyára még fokozottabb mértékben fogják tapasztalni hittestvéri és nevelő szeretetét és a magyar teológusok iránti meleg érdeklődését, javasolja, hogy Barth Károly bonni professzort a főiskola 400 éves jubileuma alkalmából teológiai akadémiánk tiszteletbeli tanári címmel ruházza fel”⁵. Az elnök javaslatát a kar egyhangúan támogatta.

Az iskola 1931/32. tanévi Értesítője ezek szerint már arról ír, hogy „theológiai akadémiánk tíz külföldi professzornak és vezető férfinak, egyházi felsőbbségünk hozzájárulásával, a sárospataki főiskola tiszteletbeli tanári címet ajánlotta fel, melyet az illetők köszönettel el is fogadtak”⁶.

Sárospataki Református Kollégium Levéltára (SRKL) K.d.III.123.

² SRKL K.d.III.123.

³ Kollégiumi Igazgatótanács üléseinek jegyzőkönyvei 1926-1933 SRKL K.b.III.16.

⁴ SRKL K.d.III.123.

⁵ SRKL K.d.III.123.

⁶ Sárospataki Református Főiskola Értesítője 1927-1933 SRKL HKA.II.3/25.

Dr. Barth, Karl (1886, Basel – 1968, Basel)

Gyermek- és ifjúkora éveit Bernben töltötte, ahol apja teológiai tanár volt. Itt kezdte teológiai tanulmányait 1904-ben, majd apja akarata ellenére a liberális berlini teológián folytatta, végül 1908-tól Marburgban tanult. 1909 és 1911 között genfi segédlelkész, 1911 és 1921 között lelkész Safenwillben (Argau kanton), ahol a munkások életkörülményei érzékennyé tették szociális kérdések iránt, s rövid ideig a vallási szocializmus hatása alá került, sőt tagja lett a szociáldemokrata pártnak. Az első világháború kitörésekor szembekerült az azt üdvözlő liberális teológiával. 1918-ban, a Római levélhez írt kommentárjában önálló teológiai álláspontját fejtette ki.

Ezekben az években formálódik teológiája, a dialektikus teológia, az „Ige teológiája”. E szerint: Isten és ember között akkora a távolság, olyan nagy a különbség, hogy az emberi oldalról nem hidalható át. Az „egészen más Istent” csak úgy ismerhetjük meg, ha ő maga jelenti ki magát nekünk. Isten kijelentése a testté lett Ige, Jézus Krisztus. Rá mutat és róla szól a Szentírás, az írott Ige, és róla tesz biznyságot a prédikáció, a hirdetett Ige. A teológia örök dilemmája, hogy arról az Istenről kell beszélnie, akiről emberi módon nem lehet beszélni. Az ember – tehát – alapvetően nem tud Istenről helyesen beszélni. Ha valamit mondunk róla, annak az ellenkezőjét is el kell mondanunk azonnal. Istenről csak dialektikusan lehet beszélni. Ez a feszültség nem oldódik fel, hanem megmarad, ahogy Jézus Krisztus személyében is jelen van azáltal, hogy egyszerre valóságos Isten és valóságos ember.

1922 és 1925 között a német göttingeni egyetem dogmatika tanára volt, 1925-től 1929-ig Münsterben tanított dogmatikát és újszövetségi exegézist, 1930 és 1934 között a rendszeres teológia professzora volt Bonnban.

1934-ben megtagadta a feltétlen hűségesküet Hitlernek, ezért elbocsátották lelkészi szolgálatából, majd 1935-ben nyugdíjazták. Szerzője volt a nemzeti-szocializmussal szembeni egyházi ellenállás, a Hitvalló Egyház önértelmezése szempontjából központi jelentőségű Barmeni Hitvallásnak.

Ezek után el kellett hagynia Németországot. 1935-től a bázeli egyetem professzoraként tanított rendszeres teológiát, s itt élt és alkotott haláláig.

Irodalmi munkássága kiemelkedően gazdag és jelentős. Exegetikai művek (*Der Römerbrief*), teológiatörténeti tanulmányok, igehirdetések jelentek meg tőle. Fő műve – a befejezetlenül maradt, de így is monumentális – *Kirchliche Dogmatik*, a keresztyén egyháztörténet legrészletesebb dogmatikája, melyen 35 éven át folyamatosan dolgozott.

1948-ban Amszterdamban részt vett az Egyházak Világtanácsának megalapításában, s később is fontos szereplője volt az ökumenikus mozgalomnak.

A Sárospataki Teológia 1931-ben tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki.

Dr. Bartlett, George

Anglikán lelkész-teológus.

Dr. Bartlett, George az 1858-ban alapított Philadelphia Divinity School-ban, azaz a philadelphiai anglikán teológiai főiskolán tanított egyháztörténetet a 20. század fordulóján.

Az ifjabb George Bartlett 1902-ig a New York-i Grace Protestant Episcopal Church segédlelkésze volt. 1902-ben innen hívta meg lelképásztornak a Philadelphia állambeli Overbrook anglikán gyülekezete, a St. Paul Church.

1931-ben tiszteletbeli tanári címet kapott a Sárospataki Teológiától.

Bruston, Édouard (1869, Bordeaux – 1961, Les Contamines)

Régi francia hugenotta család leszármazottja. Ősei a 17. században molnárok voltak Saint-Nazaire-le-Désertben, majd 1760-ban Bordeaux-ba költöztek, ahol földművesként éltek. A 19. századra jelentősen megváltozott a család társadalmi státusza, édesapja, Charles Bruston már református teológus professzor, a Montauban-i Teológiai Fakultás dékánja volt.

Edouard Bruston 1869-ben született Bordeaux-ban és 1961. augusztus 6-án halt meg Contamines-ban. Teológiai tanulmányait Montauban-ban és Heidelberg-ben végezte. Nérac-ban volt gyakornok, ahonnan Tonneins-be költözött gyülekezeti lelkésznek.

1902-ben feleségül vette Paule Schloesing-et, majd négy fiúgyermekük született, akik közül egy továbbvitte az apai örökséget, Henry nevű fiuk szintén lelképásztor lett.

1907-ben örökölte meg apja, Charles professzori székét: exegézissel, szövegkritikával és bibliateológiával foglalkozott. Előbb a Montauban-i Teológiai Fakultáson tanított és kutatott, majd 1919-ben Montpellier-be költözött, ahol 1940-ig volt állásban. 1931 és 1934 között a főiskola dékánja. Az első világháború éveiben, 1914-től 1918-ig Saverdunben szolgált tábori lelkészként.

Számos mű és cikk szerzője, főképp az *Études théologiques et religieuses, revue de la Faculté de théologie de Montpellier*-ben (Vallási és teológiai tanulmányok, a Montpellier-i Teológiai Fakultás lapja) publikált. Fő kutatási területe Jeremiás próféta, mely témában több könyvet is írt: *De l'importance du livre de Jérémie dans la critique de l'Ancien Testament*, Montauban, 1893; *Le prophète Jérémie et son temps*, Paris: Fischbacher, 1906.

A Sárospataki Teológiai Akadémia 1931-ben tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki.

A Prágai Egyetem Comenius Evangélikus Teológiai Fakultásán 1934-ben díszdoktori címet kapott.

Dr. Choisy, Jacques Eugene (1866, Genf – 1949, Carre-Presinge, Genf)

Az egyháztörténet professzora, Kálvin-kutató. Az ökumenikus mozgalom egyik úttörője.

Genfben, Montauban és Berlinben tanult. Fizikából és matematikából baccalaureátust, teológiából doktorátust szerzett.

1889-ben a Canterbury francia gyülekezetnek, majd 1890-ben a genfi Plainpalais-nek lett lelkipásztora. 1909 és 1939 között az egyháztörténet professzoraként tevékenykedett a genfi egyetemen. Tagja volt a genfi konzisztóriumnak is.

Békés, nyugodt, de rendkívül aktív személy volt: 1897-ben megalapította a Reformáció Múzeumát a Kálvin Könyvtárral együtt, mely gyűjtemények jelentős archívumai a Kálvin-dokumentumoknak. Az első genfi Gyülekezeti Centrum létrehozásán is munkálkodott. Kezdeményezte a genfi egyházi kórus létrehozását. Ezek mellett a Compagnie des Pasteurs (Lelkészek Egyesülete) titkára volt.

Tanulmányozta a nők egyházban betöltött szerepét. Életre hívta és működtette az „École d'études sociales pour femmes”-ot (női szociális tanulmányok iskoláját), majd 1918-ban egyesítette a genfi teológiai karon lévő „Institut des ministères féminins”-nel (női szolgálattevők intézetével).

Aktívan részt vett a svájci evangéliumi egyházszövetség megalapításában, 1930 és 1941 között az Evangelischen Kirchenbundes der Schweiz elnöke volt.

Az ökumenikus mozgalom úttörője. 1925-ben részt vett a stockholmi, majd 1927-ben a Lausanne-i Világegyházi Konferencián, és ezek hatására a Genfi Egyetemen ökumenikus szemináriumot szervezett.

Az egyetem professzoraként az első világháború alatt a YMCA (Keresztyén Ifjak Egyesülete) Világbizottsága igazgatóságának egyik tagja volt. Ez a bizottság felügyelte az Egyesületnek a háborúban résztvevő fiatalok támogatásával foglalkozó programját, valamint Európa-szerte koordinálta és ellenőrizte a War Prisoners' Aid-et (Hadifogoly Segítő Program). 1940-ben liturgiai revíziót kezdeményezett.

1931-ben a Sárospataki Teológia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki.

1938-ban a Debreceni Egyetem honoris causa doktora lett.

Többek között tanulmányt írt Genf és a protestáns Magyarország kapcsolatáról (*Genève et la Hongrie protestante*, in: *Revue d'hist. comparée*, 25, 1947, 219-224.).

Dr. Grosheide, Frederik Willem (1881, Amsterdam – 1972, Amsterdam)

1881. november 25-én született Amsterdamban. Apja a holland Kereskedelmi Kamara könyvelője volt, édesanyja teológiát tanult.

Ő maga 1899 és 1905 között teológiát hallgatott az amszterdami Vrije Universitijten, majd 1908-ban ugyanabban az intézményben doktorált. Doktori disszertációját *Verwachting der toekomst van Jezus Christus. Exegetische studie (Jézus Krisztus-i jövőendő várása. Exegetikai tanulmány)* címmel írta. Előbb klasszikus nyelveket tanított a zeteni Keresztyén Gimnáziumban (1905-1906), majd 1907-től 1912-ig a schipluideni református gyülekezet lelképásztoraként szolgált. 1912-től 1953-ig – nyugdíjba vonulásáig – a Vrije Universiteit újszövetségi professzora volt. Már 28 éves korában jelölték az Újszövetségi Tanszék vezető posztjára, de csak néhány évvel később foglalta azt el, miután elkészítette a *Beknopte grammatica voor het Grieksche Nieuwe Testament (Görög Újszövetség nyelvtani áttekintése)* című művét. Székfoglalóját *Újszövetségi exegézis* címmel tartotta.

Exegétává válva Grosheide jelentősen hozzájárult a hollandiai református egyházak exegetikai kutatásai színvonalának emeléséhez. Exegetikai módszerének lényege, hogy a Szentírást az Ó- és Újszövetség egységében, Isten tévedhetetlen Igéjeként, az Ő abszolút hatalma megnyilvánulásaként értelmezte. Az exegéta feladata az, hogy a lehető legpontosabban határozza meg, mit akar Isten Lelke mondani számunkra az adott igehelyen keresztül. Ehhez nyelvtörténeti módszertant kell használni és szükséges az allegóriák értelmezése.

Számos kommentárt írt újszövetségi könyvekhez, melyeket a Seakle Greijdenusszal együtt szerkesztett *Kommentaar op het Nieuwe Testament (Kommentárok az Újszövetséghez)* és a *Korte Verklaring der Heilige Schrift (Rövid magyarázat a Szentíráshoz)* című sorozatban jelentetett meg. Továbbá szerkesztője volt a *Christelijke encyclopedie (Keresztény lexikon)* első és második kiadásának is. Jelentős műve a *Hermeneutiek (1926)* és az *Algemeine canoniek (1935)*.

Sok doktorandusz tanult nála, és nem csak Hollandiából. Észak-Amerikából és Dél-Afrikából is voltak hallgatói. Alapos és fegyelmezett munkatílusa mellett közvetlen és bármikor elérhető volt tanítványai számára. Gyakran együtt is étkezett velük.

Külföldi kollegáival is személyes kapcsolatokat ápolt. Magyarországon három teológia is tiszteletbeli tanári címet adományozott neki: Pápa, Debrecen és 1931-ben Sárospatak.

Dr. Hoekstra, Tjeerd (1880, Urk – 1936, Kampen)

Holland református lelkész és teológus.

1880. december 20-án egy kiskereskedő fiaként született Urkben, Hollandia egyik kisvárosában.

1899-től a kampeni Református Teológiai Iskolában tanult, majd 1903-tól Heidelbergben filozófiai tanulmányokat folytatott. Itt doktorált 1906-ban Windelband német filozófus professzor tanítványaként. *Immanente Kritik zur kantischen Religionsphilosophie* (A kanti vallásfilozófia immanens kritikája) címmel írta disszertációját. 1906-tól

Hazerswoudében, 1908-tól Barbant tartomány székhelyén, 's-Hertogenboschban szolgált lelkészként. 1913-tól a kampeni teológián „ambtelijke vakken”-t („hivatás tudománya”) tanított. Munkásságának fő témája a vallás és pszichológia kapcsolata. Igyekezett összekapcsolni a filozofikus lehetőségpszichológiai irányzatot az új kezdeményezésekkel és a kísérleti pszichológiával. Mindezek nyomán tanulmányozta a vidéki emberek vallásosságát és a vidéki lelképásztörök szerepét az egyházban.

Igazán sokrétű volt tudományos munkássága. Apósának, a hollandiai egyházenész Lindeboomnak hatására foglalkozott a liturgikus énekek reformjával is. Az 1923-as zsinaton felkérték a liturgia felülvizsgálatát végző bizottság elnökének, mely munka 10 éven át tartott. Az új énekeskönyvvel kapcsolatban 29 javaslatát fogadta el a middelburgi zsinat. Az itt bevett liturgia a korábbinál sokkal aktívabb szerepet adott a gyülekezeti tagoknak a szolgálatban.

Kiemelkedő volt a homiletika területén végzett munkássága is. 1926-ban jelent meg összegyűjtve számos korábbi publikációja *Gereformeerde Homiletiek (Református Homiletika)* címmel. A homiletika lényegét az Ige érthetővé tételében és továbbadásában határozta meg. Tanulmányai mellett gyakorló prédikátor volt, követendő példát adott diákjainak. Az ő hatására kezdtek sokan papír nélkül, fejből és szívből prédikálni.

Dr. T. Brienen homiletika-történeti kutatásai során rávilágított, hogy Hoekstra kutatásai során kapcsolatban állt a pataki teológiával, használta annak könyvtárát is.

Hallgatói életútját tanulmányaik befejezése után is figyelemmel követte, segítséget nyújtott lelkészi szolgálatuk végzésében.

Érdeklődéssel figyelte a Magyarországi Református Egyház életét is, ő képviselte a holland reformátusságot a Pápai Kollégium 1931-ben tartott 400 éves jubileumi ünnepségén.

A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája 1931-ben tiszteletbeli tanári címet adományozott neki.

Földi életét egy hosszán tartó, sok szenvedéssel járó betegséggel végezte be 1936. január 20-án.

Dr. Lang, August (1867, Huppichterroth – 1945, Halle)

Gimnáziumi tanulmányait Dillenburgban végezte, ezután Bonnban és Bernben tanult. Teológiai vizsgáját Koblenz-ban és Berlinben tette le. 1890-ben doktorált Bonnban. 1893-tól a hallei református dóm prédikátora volt. 1900-ban habilitált. Az első világháború idején, 1915-től 1919-ig katonai szolgálatot teljesített Lazarett Halléban mint tábori lelkész.

1920-ban lett a Református Szövetség elnöke. 1921-től a református egyházkerület szuperintendense. Az Evangelische Allianz-szal és az ökumenikus munkával szoros kapcsolatban állt.

A református tradíció ismerője, Kálvin-kutató. Előadásokat tartott a református hitvallások kialakulásának történetéről.

Létrehozta a Wuppertal-Elberfeldi Egyházi Főiskolát.

A hallei és a genfi teológiai fakultások tiszteletbeli professzorává fogadták. 1929-ben a Debreceni Egyetem honoris causa doktora lett.

Lang számos tanulmányt, munkát publikált a protestantizmus történetéről. 1914 és 1921 között előadókörúton volt az Egyesült Államokban.

1931-ben a Sárospataki Teológia tiszteletbeli tanári címet adományozott neki.

Leich, Frederick William (1872? - ?)

1901-től az Ohio állambeli Cleveland „Első evangéliumi és reformált gyülekezetének” volt lelképásztora. Az eredetileg német nyelvű közösségben ő vezette be az angol nyelvű igehirdetést. Szolgálatáéveiben megélné a gyülekezet missziós csoportjainak tevékenysége. Ő látta el ebben az időben a German Hospital vezetését is.

Tagja volt az Egyesült Államok Református Egyháza Zsinatának.

A Daytoni Egyetem teológiai fakultásának professzora volt.

1931-ben a Sárospataki Teológia tiszteletbeli tanárává fogadta.

Dr. MacDonald Webster, James

Skót missziói lelkész, az Egyesült Skót Szabad Egyház kontinentális titkára.

1895-től dolgozott Andrew Moody vezetése alatt Budapesten, majd 1906-ban átvette elődjétől a magyarországi misszió irányítását.

A Skót Misszió magyarországi működését 1841. augusztus 21-én kezdte meg. Fő patrónusa az első években nem kisebb személy volt, mint a mélyen vallásos Mária Dorottya, József nádor felesége. A Skót Egyház zsidómissziói társasága kettős célkitűzéssel érkezett Magyarországra, egyrészt hogy a zsidókat keresztyén hitre térítse, másrészt a protestáns egyházakat evangéliumi szellemben megújítsa.

A misszió jelmondata: „How to do good?” – Hogyan tegyünk jót? Ez a gondolat hatotta át azt a tevékenységet is, melyet hazánkban folytattak.

A Skót Misszió első saját iskolaépületét az V. kerületi Hold utcában építette fel. 1907-ben az elemi iskola polgári iskolával bővült. Mivel az egyre növekvő tanulólétszám és az internátus iránti igény szűkössé tette az intézményt, telket vásároltak Terézvárosban, a Vörösmarty utcában, ahol 1910-ben kezdtek meg az építkezést MacDonald Webster támogatásával és vezetésével. Abban az időben 35.000 font értékben építették fel azt az épületkomplexumot, mely még évtizedek múlva is a világ legnagyobb, a zsidók evangelizációjára szolgáló intézmény volt. Az új épületben helyet kapott az elemi és polgári leányiskola, az internátus és az imahely. Emellett konferenciák, ünnepek színhelyéül is szolgált.

Ezekben az évtizedekben 80.000 darab Bibliát osztottak szét országszerte, és évente 340.000 darab vallásos kiadványt adtak el.

A század első másfél évtizedében tevékenységük következtében 695 keresztelésre is sor került.

MacDonald Webster jelentősebb művei: *Christ and the Jewish world* (Krisztus és a zsidó világ), valamint *The Jewish situation* (A zsidó helyzet).

1922-ben a Debreceni Teológia doctor honoris causa címet adományozott neki. 1922-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium is kitüntette.

A Sárospataki Teológia 1931-ben választotta tiszteletbeli tanárai közé.

Dr.Noordtzij,Arie(1871, Nijehaske – 1944, Lutry)

1871. április 29-én született Marteen Noortdiz református lelkipásztor, későbbi kampeni teológiai professzor gyermekeként.

Noortdiz sémi nyelvészetet tanult Leidenben, a „lö” héber előjárászból doktorált 1898-ban. Ettől az évtől a kampeni teológia hallgatója, ugyanakkor a kampeni gimnázium tanára lett. A sémi nyelvek iránti vonzalmát édesapjától örökölte, s már teológusként hébert, hollandot, franciát, az ósatyák történetét és a keresztyén vallás rendszerét tanította a gimnazistáknak. 1903-tól bekapcsolódott a teológián is az Ószövetség tanításába, s egyre többet vett át édesapja munkájából: hébert, szövegkritikát és régészetet adott elő. 1912-ben választották meg az Utrechti Egyetem tanáranak, a zsidó istentisztelet történetével és zsidó irodalommal foglalkozott, valamint az ószövetségi írásmagyarázat professzora volt. Székfoglaló értekezését Istennek az Ótestamentumban adott kinyilatkoztatásáról, valamint az ókori életről tartotta. Részletezte Izráel és a környezetében élő népek gondolkodásmódja közti hasonlóságokat és különbségeket. 1924-ben jelent meg fő műve, a *Gods Woord en der eeuwen getuigenis* (Isten Igéje és a századok bizonyágtétele). Kortársai szerint rendkívüli kortörténeti ismeretekkel rendelkezett. Exegetálta a Zsoltárok, Ezékiel, I-II.Krónikák, Ezsdrás,

Nehémiás, III-IV.Móz könyveket. 1925 és 1927 között rektori tisztséget töltött be, 1933-ban tagja lett a holland Bibliafordító Bizottságnak. 1936-ban megromlott egészségi állapota következtében nyugalomba vonult.

Noordtzij nem volt lelkipásztor, de szerették, mint igehirdetőt. Szoros kapcsolatban állt a *Gereformeerde Kerk*kel. Szívégye volt a keresztyén oktatás, évekig elnöke volt a Református Iskolaszövetségnek és a Societas Studiosorum Reformatorumnak.

1948 a fordulat éve a Magyarországi Református Egyház történetében. Ez év nyarán iktatták törvénybe az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényt, de sok más szempontból is egyértelmű volt a kommunista rezsim antiklerikális és ateista irányultsága. Az 1948. október 7-én megkötött Egyezmény meghagyta ugyan az ősi kollégiumokat egyházi fenntartásban, de minden bizonytalan volt. A Sárospataki Teológia is működhetett az elkövetkező néhány évben, de megkötésekkel és szoros ellenőrzés alatt. 1948-ban készült az intézmény a Michigan állambeli Holland városban működő Hope Collegedzsal cseretanár- és cserediák-kapcsolat elindítására. Sárospatakról dr. Zsíros József teológiai tanár még el tudott utazni az Egyesült Államokba, de az amerikai partner már nem kapott beutazási engedélyt Magyarországra.

Ebben az évben is választott tiszteletbeli tanárokat a teológia, talán épp a politikai-egyházpolitikai helyzetre reagálva, az ellen tiltakozva. Azonban nemcsak hogy ünnepséget nem tartottak ez alkalomból, de sem az Akadémia jegyzőkönyvei, sem a korabeli sajtó nem tett említést erről. 1948-ban nem volt tanácsos amerikai kapcsolatokat felemlíteni vagy ezekről írni.

Az 1948-ban tiszteletbeli tanári címet kapott személyek közül csak két amerikai illetőségű nevet ismerünk ma: dr. Béky Zoltánról fia írta ezt le 1978-ban, édesapja gyászjelentésében, dr. Eugene Osterhaven pedig magáról jegyezte le az 1987-ben kiadott *The Story of Sarospatak Academy*-ben.

Mindez azt jelenti, hogy lehetnek mások is a megtisztelő cím birtokosai, de nevükre sajnálatosan nem derült/derülhetett fény e kutatás során.

Dr. Béky Zoltán (1903, Hernádszentandrás – 1978, Washington)

Református lelkész, az amerikai magyar református egyház püspöke. A sárospataki gimnázium és a teológia elvégzése után 1927-ben az USA-ban fejezte be tanulmányait. Itt szerzett teológiai doktorátust.

A trentoni magyar református egyház lelkésze volt 37 éven át, 1939-től az Amerikai Magyar Református Egyház esperese. Esperesi szolgálata elején hat gyülekezet volt a Keleti Egyházmegyének, 1954-ben húszat adott át utódjának. 1954-től főesperese, 1958-tól 1974-ig első püspöke volt az Amerikai Magyar Református Egyháznak. 1944-

től igazgatta még a Bethlen-árvaházat és az aggok házát. Alelnöke volt a Református Egyházak Világszövetségének, továbbá tagja az Amerikai Egyházak Nemzeti Tanácsának és Világtanácsának. 1956-tól alelnöke, 1964-től elnöke az Amerikai Magyar Református Szövetségnek, 1965-től a Szövetség igazgatótanácsának is. Főszerkesztője a *Magyar Church* címmel Carteret-ben 1922 óta megjelenő havi folyóiratnak, az Amerikai Magyar Református Egyház hitbuzgalmi orgánumának.

1969-ben az American Hungarian Studies Foundation (Amerikai Magyar Tanulmányok Alapítvány) George Washington díját kapta a kutatás, a tudományok és művészetek terén végzett munkájáért.

New Jersey állam többször megtisztelte megbízásokkal. 1956-ban őt kérte fel az állam kormányzója, hogy legyen tanácsadója a magyar menekültekkel kapcsolatban.

Főbb művei: *Theológiai tanulmányok Kálvin Jánosról. Kálvin és a mai magyarországi teológiai gondolkodás* (Washington, 1936, 1959); *Bethlen Gábor vallásos személyisége* (Washington, 1959); *Az Amerikai Magyar Református Egyesület történetének főbb eseményei 1896-1966., 1966-1970* (I-II. Ligonier, 1970); *"Beh régen vérzel szegény magyar" Prédikációk, hazafias beszédek, előadások és gyászbeszédek* (Ligonier, 1975).

Dr. Osterhaven, Maurice Eugene (1915, Grand Rapids (Michigan) – 2004, Freedom Village (Michigan))

Az Amerikai Református Egyház felszentelt lelkésze.

A Michigan állambeli Hollandban végezte iskoláit, a Hope College-ban és a Western Theological Seminary-ben. 1948-ban szerzett doktori fokozatot a Princeton Theological Seminary-n. Rendszeres teológiát tanított 1952 és 1986 között a Western Theological Seminary-n, valamint oktatott a kaliforniai Pasadena teológiáján is. Vendégtanár volt az Iowa állambeli Dubuque és az Illinois állambeli Deerfield iskoláiban, továbbá az ausztráliai Presbyterian Theological Főiskolán. Vendégtanára lett volna a Sárospataki Teológiának is, ha az 1948-as évben bekövetkező politikai változások ezt meg nem akadályoz-

zák.

Patak iránti szeretetének egyik forrása Gönczy Árpád pataki diákkal, princetoni teológustársával kialakult baráti kapcsolata volt. Érdeklődését, költődését és szeretetét Sárospatakhoz, a Pataki Teológiához még erősítette a Jablonka községből származó magyar felesége, Nagy Margit is. Testvériskolai kapcsolatot létesített Patak és a Hope College között. Adományokat: ruhanevét, gyógyszereket, pénzt gyűjtött és küldött 1947-től ameddig tehetett, valamint jelentős számban szakkönyvekkel is gazdagította az Akadémiát. 1947-ben a Teológia meghívta következő tanévére a professzort és a Hope College egy diákját, Patakról pedig Zsíros József professzor utazott el csereprogram keretében. Osterhaven azonban már nem kapott beutazási engedélyt Magyarországra.

Az Államokban maradván is tenni akart Patakért, megalakította a Sárospataki Református Kollégium Baráti Körét, valamint megírta a Sárospataki Teológiai Akadémia történetét (*The Story of Sarospatak Academy*) 1987-ben, mely munkáját feleségének, Margareth-nek ajánlotta.

Tagja volt a Református Világszövetség Teológiai Bizottságának.

Fő műve a *The Faith of church (Az egyház hite)*.

(Ezzel a címmel tartott előadást Sárospatakon 1996. szeptember 26-án, amikor a Pataki Teológia másodszor is tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki.)

A Sárospataki Teológia először 1948-ban tüntette ki tiszteletbeli tanári címmel. Patak mellett a Debreceni Hittudományi Egyetem és az Iowai Hope College is tiszteletbeli professzorának választotta.

A Sárospatakért végzett sok évtizedes kitartó munkálkodásáért, a teológia újraindulásában vállalt áldozatos szerepéért, a meg nem szűnő lelki- és anyagi segítségnyújtásért 1996-ban másodszor is elnyerte a kitüntető tiszteletbeli tanári címet.

II. rész

A Rákosi-korszak egyházpolitikájának döntése értelmében 1951 szeptemberében már nem kezdődhetett el az új tanév a teológián. Negyven éves kényszerű, szomorú szünet következett. 1991-ben indulhatott újra a munka, először egy ún. kísérleti évfolyammal.

Az elmúlt tizenhét évben többször is került sor tiszteletbeli tanári cím adományozására. Nem mondható meg pontosan, hogy hány alkalommal. Sajnálatos, hogy az első években alig vagy egyáltalán nem készültek jegyzőkönyvek, később is gyakran hiányos és esetleges az írásbeli ügyvitel. Emiatt az 1991 után választott tiszteletbeli tanárok névsora is – lehet – hiányos. Néhány esetben olyan személyeket vagy személyek hozzátartozóját kellett megkeresni a kutatás során, akikről tudvalévő, hogy megkapták e címet, de semmilyen írásos forrás nem tett erről említést.

Horkay Barna (1908, Kistárkány – 2003, Sátoraljaújhely)

A Horkay-család 300 éve lelkészcsalád. 1703-tól folyamatosan tanultak Patakon Horkayak. Volt, hogy egy generációból csak egy, de olyan is, hogy valamennyi fiú teológiát hallgatott Patakon.

Horkay Barna 1908. november 29-én született Kistárkányban. Édesapja, id. Horkay Barna ekkor itt szolgált lelképásztorként. Édesanyja Sasi Szabó Anna volt. A család tíz gyermeke közül ő volt a harmadik.

Az elemi iskola után a Sárospataki Református Főgimnáziumban tanult, ezt követően pedig a Teológiai Akadémiára iratkozott be. 1931. június 21-én tették vállára a magyar református lelképásztorok palástját. Jubileumi évfolyam volt az övék, ez esztendőben ünnepelték a Kollégium fennállásának 400. évfordulóját. Horkay Barna egész

életében büszkén emlegette, hogy iskolájában találkozhatott Horthy Miklóssal, az ünnep alkalmából Patakra utazott kormányzóval.

Pataki diák korában, a Nagykönyvtár rendszeres látogatójaként felfigyelt I. Rákóczi György igeolvasási szokására az itt kiállított Bibliája alapján. A fedjedelem minden nap két fejezetet olvasott a Szentírásból, és mindig bejegyezte az aktuális dátumot. Ez a felfedezés olyan hatással volt Horkay Barnára, hogy ettől kezdve ő is napi két részt olvasott, egyet az Ó-, egyet az Újszövetségből. Tagja volt a teológiai kórusnak, két évig elnöke is. Pataki éveinek sporttevékenysége is említésre méltó: 800 méteres síkfutásban országos első helyezést ért el.

A teológia elvégzése után a Pataki Tanítóképző vallástanára volt két évig, majd Munkácsra került segédlelkésznek Bertók Béla püspök mellé. 1935-ben lett megválasztott lelképásztora a nagyszőlősi gyülekezetnek, ahol 1987-ig szolgált.

A második világháború után Kárpátalja a Szovjetunió része lett. A komáromi Nyugati Baráti Kör mintájára 1936-ban itteni lelkészek megalakították a Keleti Baráti Kört Szabó Béla lelkész, belmissziós előadó vezetésével. Egy alkalommal a „baráti körös” lelkészek arról beszélgettek, hogy még nem tettek bizonyosságot hitükről az istentelen állam előtt. Másnap reggel Horkay Barna az Ézs 18,2-ben a következőt olvasta: „Menjetek el gyors hírnökök, a magas és derék néphez, a néphez, amely rettenetes, mióta van és ezután is; a hatalmas és hódító néphez, amelynek földét folyók hasítják át”. Horkay Barna lelkész-társával, Zimányi Józseffel megerősödvé és felbátorodva az igei üzeneten, hitvalló lépésre szánta el magát: felkeresték a Szovjetunió állambiztonsági szervének egyik képviselőjét Beregszászon.

1947. október 17-én letartóztatták. Rövid ungvári fogság után a Csukcs-félszigeten lévő Kolima lágerbe vitték, ott raboskodott 1955 szeptemberéig. Családjától, gyülekezetétől 17000 km-re került, ahol az akár -60 °C fokos hidegben, embertelen körülmények között is megtartotta életét Isten.

Hazatérése után továbbra is a Nagyszőlősi Egyházközség lelkésze volt, hiszen gyülekezete visszavárta. Közben a parókiát államosították, a templom is állami tulajdonba került, a gyülekezetnek bérleti díjat kellett fizetnie a használatért.

1956-tól a Máramaros-Ugocea Egyházmegye espereseként végezte tovább szolgálatait egészen 1987-ig. 1956-ban a kárpátaljai gyülekezeteknek már csak harminchat református lelképásztora volt. Így Horkay Barna is több gyülekezetben hirdette Isten Igéjét: Fancsika-Sárváron, Mátyfalván, Feketepatak-Verbócön, Tiszakeresztúrban, Tiszaújhelyen.

A kárpátaljai ifjak magyarországi teológiákon való tanulását a szovjet hatóságok nem engedélyezték. 1974-től nyílt lehetőség arra, hogy a püspök és az esperesek szervezésében speciális lelkészképzésben vegyen részt évente néhány fiatal. Horkay Barna ó- és újszövetségi bibliaismeretet tanított ezeken a lelkészképző tanfolyamokon.

Amikor az utánpótlás kérdése lassan megoldódni látszott Kárpátalján, 79 éves korában nyugdíjba vonult és családja egy részével az anyaországba költözött. 1997-ig Tiszaeszláron szolgált beiktatott lelkészként. Ekkor költözött szívének mindig kedves városába, Sárospatakra.

Elmúlt 80 éves, amikor leírta a Kárpátaljai Református Egyház történetét, fogságát, a lelkészutánpótlás formáját, nehézségeit. Könyvének címe: *A Keleti Baráti Kör*.

1942-ben házasságot kötött Törzsök Dolorosával, akivel 61 évig boldog házasságban élt.

Hosszú, bizonyágtevő élete 95 éves korában, 2003. szeptember 22-én ért véget. A lelkészi szolgálat azóta is tovább öröklődik a családban. Horkay Barna hat gyermeke közül egy lánya református lelkész, unokái közül is többen készülnek a szent szolgálatra.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia újraindulása után – a család emlékezete szerint az 1992-es ünnepélyes évnyitón – tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki Nagytiszteletű Horkay Barnát.

Kovács Zoltán (1907, Vágsellye – 2002, Leányfalu)

A felvidéki Vágsellyén született 1907-ben, majd Galgócon, Szécsényben és Nagyszombatban járt elemi iskolába, gimnazista éveit pedig Nagyenyeden, a Bethlen Kollégiumban kezdte. A trianoni határ elvágta az anyaországtól, de 1921-ben Sárospatakra jött, hogy itt folytassa tanulmányait. 1926-ban érettségizett, majd a Teológia diákja lett, 1933-ban tette le második lelkészképesítő vizsgáját. Több tiszáninneri segédlelkészi hely (Szinpetri, Aggtelek, Szin, Perkupa, Jósvafő, Zádorfalva, Szuhafő, Putnok, Nagyvisnyó, Hejőcsaba, Miskolc-Felsőváros) után 1943-ban Nagyszőlősrre választották meg hitoktató lelkésznek, majd Tiszaújlakra került.

A háború után Kárpátalja a Szovjetunió része lett, e területeken is megkezdődött a magyarság és az egyházak megsemmisítése. Kovács Zoltánt 1949 elején kilakoltatták a parókiáról, március 19-én letartóztatták, és májusban megszületett az ítélet ellene: 25 év kényszermunka. Ebből hat és fél évet töltött Bratszk és Omszk lágereiben, fenyőerdőt irtott vagy kőműves munkát végzett, majd 1956. június 21-én szabadult. (A fénykép 1956-ban készült az omszki lágereiben.) Ez évben Balazsér-Nagybégány megválasztotta lelképásztorának, de szolgált Dédán, Kisbégányban, Guton is. Innen telepedett át feleségével az anyaországba 1982-ben. Ekkor is vállalt még igehirdetési szolgálatokat, beosztott lelkész volt Szentmártonkátán és Nagykátán. 1994-től utolsó éveit Leányfalun, a Református Szeretetotthon gondozásában töltötte hűséges feleségével együtt.

Hosszú fogságáért az Antall-kormánytól egymillió forintot kapott „kárpótlásként”. Ezt az összeget a beteg, otthon nélküli lelképásztor teljes egészében az újrainduló Sárospataki Református Teológiai Akadémiának ajánlotta fel. Ebből jött létre a „Szibéria alapítvány”, mely jelentős összeget nyújt egy-egy arra érdemes pataki teológus számára, erkölcsi értéke pedig felbecsülhetetlen.

2002-ben, 96 évesen hunyt el Leányfalun.

Szabó Dániel (*1933, Miskolc-Hejőcsaba)

Hejőcsabán született lelkész családban. Középkolai tanulmányait Miskolcon, a Református Lévy József Gimnáziumban végezte. Orvosi pályára készült, de mint „papgyereket” nem vették fel az egyetemre. Így előbb vilánszerelést tanult, gépkocsivezetői jogosítványt szerzett, majd teológiára jelentkezett. Kiváló tanuló volt. Walther Lüthi igehirdetéséről, valamint Arany János etikájáról írt szakdolgozata miatt megkérdőjelezték a lelkészi szolgálatra való alkalmasságát. Amikor pedig az üldözött lelképásztorok mellett szólalt meg, eltávolították a lelkészi szolgálatból.

Rövid ideig angol és német nyelvtanítással foglalkozott, majd szállodai portásként dolgozott nyugdíjazásáig Miskolcon. Közben diplomát szerzett a Vendéglátóipari Főiskolán.

Egyházi szolgálatokat végzett – palást nélkül is. Részt vett falusi templomok renoválásában, konferenciákat szervezett, missziói lelkiülettel fordult a romák felé. Nyugati keresztyén kapcsolatait Magyarországon, Kárpátalján és Erdélyben is kamatoztatta.

A Tiszánineni Református Egyházkerület gyülekezetei a rendszerváltás után – előbb 1990-ben, majd 1996-ban is – főgondnoki tisztségre választották meg. E tizenkét év alatt kiemelkedő szerepet vállalt a Sárospataki Református Teológiai Akadémia, valamint a Lévy József Református Gimnázium újraindításában, a Károli Gáspár Református Egyetem és a Nemesbikki Szeretetotthon létrehozásában, továbbá a kárpátaljai református iskolák létrejöttében és működésük folyamatos biztosításában is. Ezekon felül aktív szerepet vállalt abban, hogy Erdélyben, Marosvásárhelyen is árvaház és öregotthon működjön. Főgondnokként ars poeticája a „24 órás szolgálat” volt. Az egyházi intézmények alapítása, újraindítása érdekében rengeteget utazott, illetve állandóan rendelkezésére állt a külföldi testvéreknek, támogatóknak. Emellett a belmissziót, a cigánymissziót is különösen fontosnak tartotta, éjjel-nappal rendelkezésére állt az őt megkeresőknek.

Az 1997. február 27-én megalakult XI. Budapesti Református Zsinat világi alelnökeként munkálkodott.

Missziói tevékenysége lényegesen túlnőtt a Kárpát-medencén. Oroszország, Kína, Korea, Japán keresztyén közösségeivel is eleven, gyümölcsöző kapcsolatot ápol.

Az Egyesült Államok-beli Montreat College-től doktori címet kapott. Missziói elkötelezettségét és szolgálatait a kanadai Montreal Egyetem teológiai

díszdoktori címmel ismerte el 1997-ben. A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet szintén doctor honoris causa címmel tüntette ki 2003-ban.

Részt vett a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata előkészítésében, melyben később világi elnöki tisztségre választották meg. A Magyar Református Világszövetség Alelnöke.

A Magyar Református Presbiteri Szövetség elnöke, a Magyar Evangéliumi Szövetség (Alliansz) elnöke, a Wycliffe Bibliafordítók Egyesületének szintén elnöki teendőit látja el, valamint elnöke az Új Remény Alapítványnak.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki. Jelenleg is tart missziói szemináriumokat a Teológián.

1996-ban ismét tiszteletbeli tanári címek adományozására került sor a Kollégium fennállásának 465. évfordulója, az újraindult Teológia első évfolyamának diplomaosztó ünnepsége, valamint az Imaterem felújítása alkalmából. Ez alkalommal elsősorban olyan magyarországi személyeket ért a kitüntetés, akik a teológiai tudományokban kimagasló eredményeket értek el, de a szocializmus évtizedeiben – intézményi keretek között – tudásukat a jövő nemzedékeknek nem adhatták át.

Csőri István (1916, Megyaszó – 2000, Megyaszó)

1916-ban Megyaszón született, földműves családban. Elemi iskolája elvégzése után pataki diák lett, előbb nyolc évig a református gimnázium tanulója (1928-1936), majd érettségi után a teológia hallgatója (1936-1940) volt. Gimnazista korában osztálytársaival *Új Diák* címen diáklapot szerkesztett. Cikkeit, verseit gyakran közölte már ezekben az években is. Tanulmányai befejeztével az Angol Internátusban dolgozott egy évig felügyelőtanárként.

Kassán táborigyelőképzést szerzett, majd Mezőcsátón szolgált segédlelkészként. Innen Miskolcra került és kórházi lelkész lett. A világháború idején, 1944–45-ben táborigyelőként szolgált az orosz fronton, ahol hadifogságba került. 1947 júliusában térhetett haza, 26 hónap után. Ezután a Miskolc-Avasi Egyházközségben végezte hivatását, innen hívta meg szülőfaluja, Megyaszó lelképásztorának 1948-ban. Itt szolgált negyvennégy éven át, 1992-ig, nyugdíjba meneteléig.

1950-ben kötött házasságot a Felvidékről kitelepített lelkész, Tankó András lányával, Judittal, akivel 2000. október 25-én még megünnepelhatték 50 éves házassági évfordulójukat.

Lelkészi szolgálata mellett jelentős helytörténeti, néprajzi, vallási néprajzi kutatásokat végzett. Megyaszón lelképásztor elődeiről, a gyülekezet és a helyi énekkar történetéről írt tanulmányokat. 1973-tól 1984-ig az Egyházkerület Néprajzi és Egyháztörténeti Szakcsoportjának vezetője volt. Szülőfaluja, szol-

gálati helye, szeretett községe is elismerte és értékelte lelkipásztorának életét, szolgálatát, munkásságát: 1991-ben Megyaszó község díszpolgárává választották.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki 1996. szeptember 27-én. Az előző napi tudományos ülésen *Zombori Gedő élete és irodalmi munkája* címmel tartott előadást.

2000. december 27-én hunyt el, temetése 2001. január 3-án volt a megyaszói temetőben. Sírkövén – kívánsága szerint – a Jn 11,25 alapján az alábbi hitvallás olvasható: „*Jézus Krisztus a feltámadás és az élet*”.

Denke Gergely (1921, Dömsöd – 2003, Eger)

1921. december 7-én született a Pest megyei Dömsödön. Édesapja fiatalon elhunyt, özvegy édesanyja nevelte és tanította a falusi életben való helytállásra és az olvasás szeretetére.

Vasutas árva lévén Szegedre került, ahol jó hírű vasutas árvaház és kollégium működött. Gimnáziumi tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte. Tanult még Békéscsabán, Kecskeméten és Budapesten.

Már gyermek- és fiatalkorában aktívan bekapcsolódott az egyházi életbe, a belmissziós egyesületek munkájába előbb a vasárnapi iskola, később a KIE és az SDG keretein belül. Nemzeti elkötelezettsége is a diákmozgalmakban és az azokhoz kötődő népi írók hatására erősödött meg. Jelen volt és felszólalt az 1943-as szárszói Magyar Élet táborban.

Két és fél évi katonáskodás, illetve nyugati hadifogság után térhetett haza. Ezután a Pázmány Péter Tudományegyetemen szabad bölcsészetet, majd történelmet és földrajzot tanult. 1951-ben – három héttel diplomája átvétele előtt – politikai okok (a Parasztszövetségben való részvétele, tisztsége) miatt kizárták az egyetemről. Ezután került a Budapesti Református Teológiai Akadémiára, ahol diplomát szerzett. Segédlelkésként szolgált négy városi gyülekezetben: Tatán, Hatvanban, Gyöngyösön és Egerben, majd 1962-től a Bükk és a Mátra közötti 50 település szórványainak gondozását végezte.

1957-ben házasságot kötött a református lelkészcsaládból származó Virágh Máriával.

Vallásánarai hatására fordult érdeklődése az egyháztörténet irányába. Évtizedeken át részt vett az egyházkerület egyháztörténeti munkaközösségében, valamint a Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti Szekciójában. Kutatási területe elsősorban a 20. századi magyar egyháztörténelem, különösen a két világháború közti belmissziós és diákmozgalmak története érdekelte. Megírta az SDG történetét. Az újraalakult SDG tanácsadója, ill. vezetője lett. Ezek mellett a magyar református kollégiumok – kiemelten is a sárospataki iskola – történetét is kutatta. Nagy szeretettel fordult továbbá a határon túli magyar irodalom felé. Sorozatosan megjelenő cikkeiben hírt adott a szomszédos országokban élő írókról, költőkről, ezek megjelent írásairól. Fontosnak tartotta a

Duna-táji népek békés együttélését: a nemzeti identitás és más népek értékeinek megismerése nem zárja ki egymást – vallotta.

A *Lelkészegetyűsület* című – a Kárpát-medencei magyar református lelkipásztorok számára negyedévenként megjelenő – lap szerkesztője volt. 1942 óta rendszeresen publikált. Írásai jelentek meg többek között a *Reformátusok Lapjában*, a *Theológiai Szemlében* és a *Református Egyházban*.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki 1996. szeptember 27-én. Az előző napi tudományos ülésen Denke Gergely *Adatok a kollégium – partikula – rektoria intézményrendszer történetéhez* címmel tartott előadást.

2003. március 25-én hunyt el Egerben. A temetésen a Zsolt 103,1-2; 8-18; 21-22 versek alapján hirdette Isten vigasztaló és bátorító üzenetét a dömsödi lelkész. 2004. október 30-án állítottak kopjafát sírjánál, melyet rokona, id. Virágh Sándor nyugalmazott református lelkipásztor-esperes faragott.

Galuska Imre (1919, Kesznyéten – 2002, Kesznyéten)

1919. március 9-én született Kesznyétenben, földműves református szülők gyermekeként.

1930-ban lett pataki diák. Gimnáziumi tanulmányait kitüntetéses érettségivel zárta le, majd teológiai tanulmányait is Sárospatakon végezte. A teológusok templomépítő táborainak állandó résztvevője volt (Nagykázmér, Szegilong). Papi dolgozatát 1944-ben nyújtotta be *Kesznyéten vallásrajza* címmel.

1942-ben Kassán tartalékos tábori lelkészi tanfolyamot végzett, főhadnagyi rendfokozatot kapott.

1944-ben segédlelkészként szolgált a bacskai, az újcsanálói, a tarcali, a nagyrosványi és a szerencsi gyülekezetekben. A front közeledtével szülőfaluja lelkésze elmenekült, így ő végezte ott is a szolgálatokat. A háború utáni lelkészválasztáson őt, „aki együtt szenvedett velük”, választotta meg a gyülekezet. Negyvenegy évig volt a kesznyéteni gyülekezet lelkipásztora, 1990-ben vonult nyugdíjba.

Szolgálatát a község is értékelte és a „Kesznyéten díszpolgára” kitüntető címet adományozta neki.

Tudományos munkásságot folytatott néprajzi területen, a Doktorok Kollégiuma Néprajzi Szekciójának volt aktív tagja, díszdoktora, majd éveken át elnöke. Helytörténeti, néprajzi, vallásszociológiai és nyelvészeti kutatásokat végzett. Előadásokat tartott országszerte néprajzi találkozók, egyházmegyei gyűléseken, a Doktorok Kollégiumában, szakkonferenciákon. A TIT, a Néprajzi Társaság, a Kazinczy Ferenc Társaság, a Magyar Történelmi Társaság is tagjává választotta.

Néhány tanulmánya:

Borsod-Gömör-Kishonti Cikkek. Visszapillantás XVI-XVII. századi kánonirodalmunkra; A magyar falu kettős tagozódásának ősi szerepe; Egyház és közösség. Az egyházi közteherviselés emlékei a kesznyéteni eklésia számadáskönyveiben; Kesznyéteni népi elbeszélések; Kesznyéteni éléskamarák; Egy canonica visitatio a türelmi rendelet előtt; Vázlatok a Harangod-vidék

református egyháztörténetéhez; A sárospataki faluszeminárium és hatása a gyülekezeti szociográfiai kutatásra; A Vízolyi Biblia nyelve. Az első 50 zsoltár és a Jelenések Könyve tükrében.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki 1996. szeptember 27-én. Az előző napi tudományos ülésen Galuska Imre *Néhány fejezet a Harangod-vidék egyháztörténetéből* címmel tartott előadást a Kollégium hallgatósága előtt.

2002. október 5-én hunyt el Kesznyétenben.

Dr. Kiss Pál (1926, Prügy – 2006, Miskolc)

1926. augusztus 27-én született Prügyn. Apai ágon Erdélyből, anyai ágon Zemplénből (Bodroghalász, Sárospatak) származik. Ősei református lelkészek voltak. Apai vonalon vele a negyedik nemzedék szolgált lelképásztorként szülőfalujában: dr. Kiss Pál 38 éven át volt a prügnyi református gyülekezet lelkésze.

Sárospatakon volt gimnazista, majd Budapesten katonai főiskolán tanult, továbbá Halléban és Lipcsében is folytatott tanulmányokat.

Egy évig frontszolgálatban volt Németországban, majd fél évet szovjet fogságban kellett raboskodnia. A háborús élmények megerősítették a lelkészi szolgálat iránti elkötelezettségét. Ezt követően került a Pataki Teológiára, melyet Isten legnagyobb ajándékának tekintett egész életében. Magát Nagy Barna tanítványának, szellemi örökösének tekintette. Az ő közvetítésével és biztatására ismerkedett meg a barth-i teológiával. Másodéves teológus korától hét éven át angol internátusi segédlelkész volt. 1954-ben, amikor édesapját nyugdíjazták, Prügyre került előbb kihelyezett lelkésznek, majd választott lelképásztora lett a gyülekezetnek.

1964-től dr. Török István doktorandusza volt Debrecenben. Fő kutatási területe Barth, Kierkagaard valamint a dialektika teológia volt. Az idő és örökévalóság kérdésével foglalkozott, a teológia és filozófia határkérdései érdekelték, ebben a témában írta doktori disszertációját (*Barth Károly időértelmezésének fejlődése és változása, különös tekintettel a Römerbriefre és a Dogmatikára*). Politikai okokból csak 1989-ben doktorálhatott.

Rendszeresen publikált a *Theológiai Szemlében*, a *Református Egyházban*, a *Reformátusok Lapjában*. Tanulmányai csaknem teljes mértékben megtalálhatók a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben.

Első felesége Marcell Ilma volt, aki szintén a Pataki Teológián végzett, majd Gyökössy Endre missziói munkatársaként dolgozott, s akit gyermekszülésben elveszített. 1955-ben feleségül vette Bajusz Katalint, a Sárospatakon végzett kántortanítót, aki 30 évig szolgált kántorként férje mellett a prügnyi gyülekezetben.

Nyugdíjba vonulásától, 1992. október 1-től Miskolcon élt feleségével. Nyugalmozott lelkészként is folytatta igehirdetési szolgálatait kórházakban, gyülekezetekben.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki 1996. szeptember 27-én. Az előző napi tudományos ülésen dr. Kiss Pál *Az idő, örökkévalóság és történelem problémája Kierkegaard és Barth alapján* címmel adott elő.

2006. július 3-án hunyt el Miskolcon.

Dr. Sell, Alan P. F.

A walesi Aberystwyth-ben lévő The United Theological College dogmatika és etika professzora, valamint a posztgraduális tanulmányok igazgatója. Brit és kanadai állampolgár, de teológiai munkálkodása, előadói körútjai a további három földrészhez, Afrikához, Ázsiához és Ausztráliához is kötik.

Manchesterben végezte iskoláit, Bachelor of Arts, Bachelor of Divinity és Master of Arts diplomákat kapott. Nottinghamban szerzett PhD doktorátust 1967-ben *Keresztység és filozófia a 20. századi Nagy-Britanniában: kapcsolódások és nézőpontok vizsgálata, különös tekintettel a keresztényen filozófusra* című dolgozatával.

1988-ban habilitált (Doctor of Divinity) az Ursinus College-en, Pennsylvániában.

Lelkipásztorként szolgált 1959 és 1964 között az Egyesült Királyságban, majd előadó lett a West Midlands főiskolán 1968-ban. 1988 és 1992 között Kanadában a Calgary Egyetem *Christian Thought* ('keresztény gondolkodás') tanszékének vezetője. 1992 és 2001 között professzor az Egyesült Teológiai Főiskolán a wales-i Aberystwythben. Egyetemi tanár volt az újskóciai Acadia Hittudományi Egyetemen is.

Hittudományi doktorátust kapott a Manchesteri Egyetemen számos publikált munkája alapján. Doctor honoris causa címmel tüntette ki az Ursinus College (Penssylvania) és az Acadia Egyetem (Újskócia), továbbá a Debreceni Református Teológiai Akadémia (1995) és a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (2003).

Tagja sok rangos tudományos társaságnak az Egyesült Királyságban, Kanadában és az Amerikai Egyesült Államokban, így többek között a Királyi Történelmi Társaságnak, az Amerikai Teológiai Társaságnak, a Kanadai Teológiai Társaságnak.

Számos előadás tartott öt kontinensen. Többször járt Magyarországon is: Budapesten, Debrecenben és Sárospatakon, továbbá a kolozsvári és a komáromi teológiákon is volt előadó.

A Református Világszövetség teológiai titkára volt a nyolcvanas években.

Sell professzor szakterületei: az interkulturális és ökumenikus dialógusok, a hitfilozófia és a filozófián alapuló teológia; a keresztyén dogmatika és etika, továbbá filozófia és történelem témákban jelennek meg könyvei.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki 1996. szeptember 27-én. Az előző napi tudományos ülésen *Perspectives on Theological Education (A teológiai oktatás jövője)* címmel tartott előadást.

Zergi Gábor (1921, Hajmáskér – 2002, Mád)

1921. február 20-án született Hajmáskéren, négygyermekes, nyolcholdos parasztcsaládban. Az elemi osztályok elvégzése után – lelkipásztori támogatással – a veszprémi polgári iskola bejáró diákja lett. Ezt befejezve, újra egyházi segítséggel iratkozott be a mezőtúri fiúgimnáziumba, itt érettségizett 1941-ben. Tanulmányait a debreceni Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karán folytatta. Már az első év után bekapcsolódott a kolozsvári teológusok szórványmissziójába (Szamosújvárnémeti, Érsemjén, Széltalló). 1944-ben exmittált segédlelkészként szolgált Záhonyban és Kisvarsányban. A háborús évek hányattatásai után, 1945-től folytatta a teológiát. 1945 és 1948 között kollégiumi szenior, majd esküdtfelügyelő volt. 1946-tól a Dóczy leánygimnáziumban óraadó hitoktatóként működött hat évig, valamint a Mester utcai gyülekezet segédlelkész volt nyolc esztendőn át.

1947-ben meghívást kapott Finnországba, a helsinki egyetem két szemeszterére. A nemzetközi helyzet alakulása miatt csak 1948 márciusában utazhatott el egy nyolc hónapos tanulmányútra.

Hazatérése után megváltozott, megnehezedett körülmények között folytatta munkáját. Ennek egy mozzanata volt, hogy a Mester utcai gyülekezetből Mádra helyezték. Az áthelyezés közvetlen előzménye az volt, hogy egy, a fiatal lelkészek számára szervezett tanfolyamon nem az egyházi vezetés elvárásainak megfelelő dolgozatot írt. 1953-tól szolgált a hegyaljai gyülekezetben, ahol előbb helyettes lelkész, 1955-től nyugdíjba vonulásáig, azaz 1994-ig megválasztott lelkész volt. Igehirdető, lelkigondozó, hitoktató szolgálata mellett több ízben templomrenoválási feladatokkal is foglalkozott, új parókiát épített, valamint vállalta a gyülekezet szóelőjének gondjait.

Több mint harminc évig volt a zempléni egyházmegye tanulmányi előadója, közben tanácsbíró is az egyházmegyében és az egyházkerületben. Másfél évtizeden át az egyházmegye lelkészi főjegyzője, a rendszerváltás után pedig nyugdíjba vonulásáig az egyházmegye esperese volt.

A Pataki Teológia újraindulása után évekig óraadóként ószövetségi bibliaismeretet és héber exegézist tanított.

Részt vett a *Bibliaolvasó kalauz*, a *Jubileumi Kommentár (A prédikátor könyvének magyarázata; Énekek énekének magyarázata)* és a *Keresztyén*

Bibliai Lexikon készítésében. Egyházi lapokban több mint száz cikke, igehirdetési vázlata, előadása jelent meg.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki 1996. szeptember 27-én. A megelőző napi tudományos ülésen Zergi Gábor exegetikai előadást tartott Jónás könyve 1,1-3 alapján.

1999-ben a Teológia kiadta válogatott prédikációit *Az élők csomójába be-kötve* címmel.

2002. március 12-én hunyt el Mádon.

Halála után, 2006-ban a Kálvin Kiadó gondozásában jelent meg *Mert ez a te életed. Gondolatok a mindennapi igeolvasás kapcsán* című könyve.

1998-ban és **2000**-ben egy-egy alkalommal ismét új tagokkal bővült a tiszteletbeli professzorok köre. Sem a jegyzőkönyvek sem az egyházi sajtó nem ír a választás körülményeiről, csupán annak tényéről – az alábbi személyek kapcsán:

Dr. Novák István (1914, Taktaszada – 2006, Miskolc)

Jogtudós, bíró, tanár.

1914. október 16-án született Taktaszadán, református lelkészcsaládban. Középiskoláját részben Sárospatakon, részben Miskolcon végezte.

A Miskolci Evangélikus Jogakadémia és a Pécsi Tudományegyetem Jogtudományi Karának volt hallgatója 1933 és 1938 között. Már a '30-as években díjakat nyert különböző tudományos dolgozataival. Alapvizsgáit, szigorlatait kitüntetéssel abszolválta. Fél évig a berlini Stutz-féle Egyházjogi Kutató Intézetben gyarapította szakmai ismereteit. 1945-ben a Debreceni Tudományegyetem Jogi Fakultásán habilitált egyházjogból, s szerzett egyetemi magántanári fokozatot. Tudományos értekezésének címe: *A magyarországi protestáns egyházak perjoga*.

1941-től 1945-ig a Mátészalkai Járásbíróság, valamint a Debreceni Törvényszék fogalmazója, majd a Debreceni Ítéltábla jegyzője volt. 1945 és 1976 között a Borsod Megyei Bíróság bírója, később bírósági tanácselnök. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság polgári ügyszakos megyei tanácselnöki állásából vonult nyugalomba 1976-ban, de mind az egyházi, mind a jogászai közéletben aktívan részt vett ezután is.

Az 1945-1949-ig nyilvános és rendes tanára volt a Miskolci Jogakadémiának, egészen az intézmény bezárásáig.

A polgári jog és az egyházjog tudós művelője. Egyetemi magántanár, az állam- és jogtudomány kandidátusa (1968), az ELTE címzetes egyetemi docense (1969). A Miskolci Akadémiai Bizottság Jogi Szakosztályának elnöke. 1960-tól 1972-ig a TIT Miskolci Szervezetének elnöke. A Miskolci Egyetem díszdoktora, majd Miskolc Város díszpolgára (2004) lett. A tudományos ismeretterjesztésben végzett kiemelkedő munkájáért Bugát Pál-émlékérmet kapott. Jogi munkásságát elismerendő, 1994-ben Deák Ferenc-díjjal tüntették ki.

Egyházjogi és polgárjogi publikációi egyházi (*Theológiai Szemle, Református Egyház, Sárospataki Református Lapok*) és jogi (*Magyar Jog, Jogtudományi Közlöny, Bírák Lapja*) szakfolyóiratokban jelentek meg. Főbb egyházjogi művei: *A Magyarországi Református Egyház új alkotmánya* (1936), *Az 1913-16. évi budapesti országos ágostai hitv. ev. zsinat bizottsági joganyaga* (1937), *A magyarországi protestáns egyházak perjoga* (1943).

Az egyházi bíraskodásról szóló törvénynek egyik, Zsinat által felkért szakértője volt.

Dr. Novák István a Miskolc Csabai kapui Egyházközségnek alapításától presbitere, a Borsod-Gömöri Egyházmegye tanácsbírája, több bizottság tagja is volt.

1998-ban az Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki.

Dr. Bertalan Imre (1918, Nyírtass – 2008, Washington)

Bertalan Imre Nyírtasson született Bertalan Imre református lelkipásztor és felesége, Zsolcai Piroska négy fiúgyermekének legfiatalabbjaként 1918. június 3-án. Három éves korában elveszítette édesapját. A lelkészárvékat nevelő Kálvineum fogadta gondozásába: Hajdúböszörményben járt elemi iskolába, és itt érettségizett a Bocskai István Főgimnáziumban. Teológiai tanulmányokat Sárospatakon folytatott, majd a németországi Halleban járt egyetemre további négy évig, valamint Svájcban: Baselben, Zürichben és Genfben is tanult. A háború után hazatérését a magyar állam már nem engedélyezte, így tovább utazott, 1946 végén érkezett az Egyesült Államokba, ahol a princetoni Teológiai Szemináriumban képezte tovább magát. A rövidnek tervezett tanulmányútból így lett hosszú életút.

Amerikába érkezése után – tanulmányai mellett – több helyen szolgált: Staten Island, Manville, Passaic és New Brunswick gyülekezeteiben. 35 éves lelkipásztori szolgálata után 1980-tól 1992-ig az Amerikai Magyar Egyesületnek és a Ligonier-i Bethlen Otthon igazgató-tanácsának volt elnöke. Innen ment nyugdíjba.

Nyugdíjas éveit is felettébb aktívan telte. Előbb szervezője, később megválasztott lelkésze lett a washingtoni gyülekezetnek. A keleti egyházmegye megválasztott espereseként is szolgált Isten egyházát és tartotta szem előtt a magyarság ügyét.

Az amerikai magyar közéletben való munkálkodásáért az Amerikai Magyar Református Egyesület, az Amerikai Magyar Szövetség, a Külföldi Magyar Cserkész Szövetség, az Amerikai Magyar Koalíció, a Magyarok Világszövetsége Amerikai Tanácsa és Patak Barátai tiszteletbeli elnököknek választották.

Elnöksége alatt az Amerikai Magyar Koalíció mint kisebbségi ernyőszervezet épült ki, annak szentelve munkáját, hogy az Egyesült Államok és Magyarország között oktatási és kulturális együttműködést segítsen elő, továbbá óvja a magyar kisebbségek emberi jogait és a magyarok kulturális örökségét szerte a világon.

1935-ben alakult a Pataki Diákok Amerikai Szövetsége, amelynek legutóbbi négy évtizedes tevékenysége elválaszthatatlan Bertalan Imre nevével. E szerveződés bővült ki és alakult át 1987-ben a *Friends of Sárospatak* (Patak Barátai) közösséggé, amely jelentős politikai nyomást gyakorolt a magyar kormányzatra a Református Kollégium visszaállítása érdekében, és működéséhez később komoly anyagi segítséget is nyújtott.

A Helsinki Egyezmény Madridban tartott utókonferenciáján Carter elnök személyes felkérésére tagja volt az amerikai küldöttségnek, ahol az amerikai delegáció felhívta a figyelmet a magyar kisebbség ellen Romániában és Cseh-szlovákiában elkövetett emberi-jogi visszaélésekre.

Három évtizeden át prédikált a Szabad Európa Rádió protestáns félórájában, valamint az Amerika Hangja egyházi műsorban.

Bertalan Imre 1948-ban vette feleségül Kósa Margitot, a New Brunswick-i Magyar Református Egyház lelkipásztorának, Kósa Andrásnak és feleségének a lányát.

A Debreceni Református Teológiai Akadémia és a Michigan állambeli Hope College díszdoktori címmel tüntette ki.

2000-ben a Tiszáninneni Református Egyházkerület Közgyűlése dr. Bertalan Imrének a Sárospataki Református Teológia tiszteletbeli tanára kitüntető címet adományozta, melyet 2001 májusában vett át.

2006 augusztusában a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozója keretében rendezték a Sárospataki Kollégiumban végzetek I. világtalálkozóját. Ezen belül 2006. augusztus 19-én tartotta a Teológiai Akadémia rendkívüli nyilvános közgyűlését, ahol ismét tiszteletbeli tanári címek átadására került sor.

Dr. Culverhouse, Cecil (*1924)

Birminghamban, a Harvard College-ben (ma Stamford Egyetem) végezte tanulmányait, ahol 1944-ben Bachelor of Art diplomát kapott. A richmondi Union Teológiai Akadémián szerzett Master of Divinity diplomát 1947-ben, valamint Master of Theology fokozatot 1948-ban. 1970-ben a fultoni (Missouri) Westminster College-ban Doctor of Divinity fokozatot szerzett.

27 éven keresztül végzett lelkészi szolgálatokat Marionban, Alabamában, Nashvilleben, Tennesseeben és Fulton Missouriban. Nyugdíjas éveiben beosztott lelkésze volt a First Presbyterian Church-nek a Missouri állambeli Jeffersonban. 1987 óta a Missouri Union Presbytery (egyházkerület) tagja. Feleségével, Patricia Braswellel gyakran utazik Magyarországra, sokszor népes küldöttségeket vezetve az itteni református gyülekezetekhez. Fontos előmozdítója számos magyar-amerikai gyülekezeti testvérkapcsolat kialakulásának.

Az Akadémia a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

Dr. Douma, Jochem (*1931, Stadskanaal)

1931. november 23-án született a hollandiai Stadskanaalban.

A hollandiai Egyesült Református Egyháztól (Protestantse Kerk) 1944-ben függetlenedett Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (Függetlenedett Református Egyházak) tagja.

Teológiai tanulmányait Kampenben és Amszterdamban végezte. 1961-től 1968-ig a rijnsburgi, majd 1968-tól 1970-ig a brunssumi gyülekezet lelkésze volt.

1966-ban szerzett doktori fokozatot. Disszertációjának címe: *Algemene genade. Uiteenzetting, vergelijking en beoordeling van de opvattingen van A. Kuiper, K. Schilder en Joh. Calvijn over "algemene genade"* (Az általános kegyelem. A. Kuiper, K. Schilder és Kálvin általános kegyelemről való felfogásainak elemzése, összehasonlítása és megítélése).

1970-től egészen nyugdíjba vonulásáig, 1997-ig a kampeni teológia professzora volt, ahol keresztyén etikát, filozófiatörténetet és teológiai enciklopédiát tanított. Emellett 1993 és 1998 között az Amszterdami Szabadegyetemen orvosi etikát oktatott.

Douma fő kutatási területe a keresztyén etika, a református filozófia és az ószövetségi exegézis. Legismertebb műve a 15 kötetben megjelent *Etische Bezinning (Etikai elmélkedés)*. Etikai tárgyú írásai még: *Christelijke ethiek* (1976-1978), *Ethiek en recht* (1990), *Grondslagen christelijke ethiek* (1999), *Abortus* (1984), *Medische ethiek* (1997). Rendszeresen publikált a *Nederlands Dagblad* című egyházi újságban.

Részt vett a holland kormány orvosi etikával foglalkozó bizottságának munkájában. 1981 és 1996 közt a Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind (Meg nem született Gyermekeket Védő Egyesület) elnöke volt.

1996-ban I. Beatrix holland uralkodó az *Official in the Order of Oranje-Nassau* (Oranje-Nassau Rend tisztikeresztje) kitüntetését adományozta neki.

Az Akadémia a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

Dr. Fekete Károly (1930, Zalaegerszeg – 2008, Debrecen)

Fekete Károly Zalaegerszegen született 1930. október 4-én. Édesapja, Fekete Károly, református lelkipásztor volt, aki Zalaegerszegen templomot és parókiát épített, majd 1941-ben az ország nyugati feléből a keleti végére, Tornyospálcára került. Édesanyja Rácz Katalin, tanítónő.

Fekete Károly középiskolai tanulmányait a Csurgói Református Gimnáziumban kezdte 1941-ben, majd a nagykirályi Gróf Károlyi István Honvédtiszti Nevelőintézetben folytatta 1943-ban. A második világháború után a Mezőtúri Református Gimnáziumban tanult, és a székesfehérvári Szent István Gimnáziumban érettségizett. Teológiai tanulmányait Debrecenben végezte, 1956-ban tett lelkészi vizsgát, majd két éven át a Debrecen-nagytemplomi gyülekezetben szolgált. 1957-ben édesapja örökeibe lépve vette át a lelkészi szolgálatot a tornyospálcai református egyházközségben, ahol 15 évig hirdette az Igét. 1972 után szolgált Kabán és Nyíregyházán. 1976-ban doktorált *Hunyadi Ferenc igehirdetése* című dolgozatával. 1978-tól 1989-ig a Nyírségi Református Egyházmegye esperese volt. 1987 és 1996 között a Debreceni Teológiai Akadémia Gyakorlati Teológiai Tanszékének volt vezető tanára. Az Akadémia dékánjaként, majd prodékánjaként is tevékenykedett. Pályája alatt számos közegyházi tisztséget viselt.

A prédikálás szeretete, az írott Ige tisztelete, a szószék megbecsülése az első pillanattól kezdve el nem halványuló jellemzője lelkipásztori hivatásának. Az országSZerte ismertté vált prédikátor közel 20 évig a *Reformátusok Lapja Ige mellett* című rovatának volt vezetője. Megjelent öt könyve, négy egyetemi jegyzete, 40 nagyobb tanulmánya, számos cikke. Fő szakterülete a gyakorlati teológia és a retorika volt. Sokat foglalkozott a lelkipásztori szolgálat és az igehirdetés, azon belül is a temetési igehirdetés kérdéseivel.

Az Akadémia a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

2007-ben Tornyospálca Önkormányzata a „Tornyospálcáért” kitüntetést adományozta a községben végzett maradandó értéket képviselő lelkipásztori munkájáért.

2008. április 20-án hunyt el, temetése május 5-én volt Debrecenben.

Dr. Kaiser, Cristopher B.

Tudományos pályáját mint természettudós kezdte. Előbb a Harvard Egyetemen tanult, majd 1968-ban a Coloradói Egyetemen doktorált asztro-geofizikából. Disszertációjának címe: *The thermal emission of interplanetary dust cloud models. (A bolygóközi porfelhőmodellek hőkibocsátása)*. Ezt követően kezdett teológiai tanulmányokba: Master of Divinity diplomát szerzett a Gordon-Conwell Theological Seminary-n, majd az Edinburghi Egyetemen kapott teológiai doktorátust.

Legfőbb kutatási területe a teológia és a természettudományok kapcsolatának vizsgálata a reneszánsz korától a 18. századig.

1976 óta a Western Theological Seminary (Holland, Michigan) történeti és rendszeres teológiai professzora. Tanított a Calvin Theological Seminary-n (Grand Rapids, Michigan) és a Sárospataki Református Teológiai Akadémián.

A keresztyén-zsidó dialógus híve és aktív részese.

Legjelentősebb önálló kötetei: *The Doctrine of God*, valamint a *Creational Theology and the History of Physical Science (Teremtésteológia és a természettudomány története)*. Ez utóbbi művét, mint a természettudomány és a teológia összefüggéseit feltáró kiemelkedő alkotást, 1995-ben John Templeton-díjjal jutalmazták. 2007-ben jelent meg *Toward a Theology of Scientific Endeavour: The Descent of Science* című munkája.

Az Akadémia a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

Dr. Kozma Zsolt (*1935, Árpástó)

1935. február 19-én született a Szolnok-Doboka vármegyei Árpástón. Édesapja Kozma Tibor kolozsvári diák, Baselben Barth tanítványa, árpástói, majd szilágypaniti református lelkipásztor, 1946-tól a Zilahi Református Wesselényi Kollégium vallástanára, 1951 és 1958 között a Kolozsvári Magyar Opera elsőhegedűse, 1958-tól kolozsvári lelkipásztor, majd a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára.

Kozma Zsolt elemi iskolába Árpástón és Szilágypaniton járt, középiskoláit a Zilahi Református Wesselényi Kollégiumban (1945-1950) és a kolozsvári volt Református Kollégiumban (1951-1952) végezte. Érettségi vizsgáját követően, 1952-ben elítélték, mert egy illegális kommunistaellenes szervezetben vett részt. Két év egy hónapot töltött kolozsvári és bukaresti börtönökben, majd a Duna-csatornánál dolgozott. 1954-ben 31 társával együtt közkegyelemben részesült. 1954 és 1958 között a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatója volt, itt szerzett református lelkészi ok-

levelet. Előbb Kolozsvárott segédlelkész, Magyarorszáton helyettesítő lelkész, majd újabb nyolc hónapig munkaszolgálatos katona volt Vajdahunyadon. Szabadulása után visszatért Magyarorszátra, már mint a gyülekezet megválasztott lelképásztora.

1974-ben doktorált Kolozsvárott ószövetségi tudományokból. Doktori disszertációjának címe: *JHWH cselekvésének teológiai felfedezése a szabadítás eseménysorozatában*, amelyben az Exodus 1-15 fejezeteinek történet-teológiai feldolgozását adja. Ekkortól előadója, majd professzora a kolozsvári Egységes Protestáns Teológiai Intézetnek. Korábban a bibliai nyelvek lektorátusán dolgozott, 1980-tól pedig a Gyakorlati Teológiai Tanszéken. Mindezek is jelzik, hogy tudományos munkásságának eredményei főként a bibliai teológiai és a gyakorlati teológiai tárgykörökből származnak.

Megírta *A magyar nyelvű bibliai teológia könyvészetét* (a nyomtatott írásság kezdeteitől 1979-ig), összeállította az ún. *Kis Ágendát*, szerkesztette – és maga 80 jelentős szócikkkel járult hozzá – a *Bibliai Fogalmi Szókönyvet*. Héber és görög egyetemi jegyzeteit két tanítványa adta ki. *Jézus Krisztus példázatai* címmel megjelent könyvében új beállításban mutatja be a képes beszéd e formáját. Elkészítette a *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótárát*. Az erdélyi igehirdetői hagyományokat követő prédikációi *Alkalmas és alkalmatlan időben* címmel jelentek meg. A 100 igehirdetés mindegyike akadémiai istentiszteleten elhangzott prédikáció. Prédikációskötete még az *Állj elő az Igével!* című.

1990-ben lett a Budapesti Református Teológiai Akadémia díszdoktora. Tanulmányai, publikációi 1960 óta olvashatók magyar és német nyelvű teológiai szaklapokban, ahol több mint 170 közleménye jelent meg.

Szerkesztői tevékenysége is jelentős. 1984 és 1989 között a *Református Szemle*, 1992-től a *Protestáns Szemle* szerkesztőbizottsági tagja.

1990-ben, majd 2000-ben doctor honoris causa címet kapott a Budapesti Teológiai Akadémiától és a Debreceni Teológiai Akadémiától. 2001-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Károli Gáspár-díjjal tüntette ki.

A Sárospataki Teológiai Akadémia a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

Dr. Lenkeyné Dr. Semsey Klára (*1930, Prügy)

1930. október 8-án született Prügyön. Középiskolába Nyíregyházára járt, majd Sárospatakon kezdte meg teológiai tanulmányait, amit a történelmi-politikai változások miatt Debrecenben fejezett be. 1954-ben első, 1955-ben második lelkészképesítő vizsgát tett. 1954-55-ben diakóniai intézeti segédlelkész volt Sajósenyén.

1955-ben tanársegédi megbízást kapott a Debreceni Református Teológiai Akadémián dr. Varga Zsigmond professzor mellett az Újszövetségi Tanszéken. 1974 és 1978 között a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának tanulmányi előadója volt, miközben tovább folytatta oktatói tevékenységét is Debrecenben. 1978 óta egyházunk első női tanszékvezető professzora az Újszövetségi Tanszéken, 1999-től egyetemi tanár.

Sorra jelentek meg tanulmányai és exegetikai munkái. Kutatási területe az újszövetségi nyelvészet, a kortörténet és az írásmagyarázat; kiemelten is fontos az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyv és a Pásztori levelek magyarázata. Az utóbbi években a jános iratok kutatásával foglalkozott. Előbb a János evangéliumának magyarázatát jelentette meg 1999 és 2001 között három kötetben, majd 2005-ben *Az eljövendő világ erejével e világban* című könyve került kiadásra, amely János apostol három levelének magyarázata.

1979-től a Doktorok Kollégiuma újszövetségi szekciójának vezetője. 1980-ban szerzett teológiai doktorátust summa cum laude minősítéssel. Disszertációjában – *Nők az Újszövetségben – az Újszövetség a nőkről* – a nők egyházi szolgálatának értékeiről ír. Így lett előkészítője és részese a nők lelkésszé szenteléséről zajlott sajtóvitának, s az erről szóló zsinati döntésnek.

Nevelői tevékenységét nemcsak mint professzor fejtette ki: 1985-től a Debreceni Református Teológiai Akadémia internátusának igazgatója volt.

Küldetésének érezte a közösségteremtést egyház és világ, tanár és diák, tudományos körök és gyülekezeti élet között. Egészséges kegyességre vágyott, és annak megvalósulásáért küzdött a maga vezette imaközösség élén.

Mint teológiai dékán 1990-ben kezdeményezte a hitoktató képzést, az egy személyes tanszékek bővítését, valamint a Teológia részvételét a Debreceni Universitasban, ami meghatározta az intézmény fejlődési irányát. 1995-96-

ban prodékán, 1996-97-ben megbízott dékán, majd 1996 és 1999 között a Debreceni Református Hittudományi Egyetem rektorhelyettese volt.

2003-ban tudományos és oktatói munkássága elismeréseként megkapta a Károli Gáspár-díjat. Eddig 16 könyve, megközelítőleg 100 tanulmánya és exegetikai segítő anyaga, valamint számos egyéb írása és cikke jelent meg.

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

A Doktorok Kollégiuma 2007-ben Aranygyűrűs Teológiai Doktor kitüntetéssel méltatta dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára debreceni nyugalmazott teológiai professzor munkásságát.

Dr. Schweitzer József (*1922, Veszprém)

1922. október 13-án született Veszprémben. Édesapja jogász volt, édesanyja tanítónő, aki fia születése után 1 évvel elhunyt. Édesapja nem nősült újra, gyermekét az anyai nagyszülőkkel, Dr. Hoffer Árminnal és hitvesével közösen nevelte. A nagyapa ekkor veszprémi főrabbi volt, később pesti rabbi és az Országos Rabbiképző Intézet professzora.

Nagyapjának fővárosba kerülésével lett a gyermek Schweitzer József is elsős elemista Budapesten. Időközben a nagyszülők elhunytak, az édesapát pedig Auschwitzba deportálták, ahonnan már nem térhetett haza élve. A családból sokaknak ez lett a sorsa, többen pedig munkaszolgálatban pusztultak el.

Schweitzer József a pesti elemi iskolai tanulmányok után a Zsidó Gimnázium diákja lett. Kiváló hittanára volt a mártírhalált szenvedett dr. Kohn Zoltán rabbi. 1940-ben érettségizett. Ezután az Országos Rabbiképző Intézet, s egyben a bölcsészettudományi kar hallgatója is volt, ahol sémi nyelvészetből, ókori keleti történelemből és szociológiából doktorált.

Rövid vallásanári működése után – miközben 1947-ben rabbivá avatták -, 1981-ig Pécsen volt rabbi, majd ettől az évtől Budapesten végezte hivatását, többek között a Hegedűs Gyula utcai zsinagógában, ahol korábban a nagyapja is.

1964-től tanára, majd 1985-től igazgatója az Országos Rabbiképző Intézetnek. Időközben országos főrabbiává választották.

Rektori és főrabbi tisztségéről saját elhatározásából 80 éves korában mondott le és vonult nyugdíjba.

Schweitzer József az ELTE Bölcsészettudományi Karának címzetes tanára, az MTA Vallástudományi Szakbizottságának tagja, a Keresztény–Zsidó Társa-

ság társelnöke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hebraisztikai Tanszékének előadó tanára. A Jewish Theological Seminary (New York) és a Károli Gáspár Református Egyetem díszdoktora.

Munkáját állami- és kormánykitüntetésekkel (Magyar Köztársaság Tisztikeresztje, a Köztársasági Elnök Érdemérme, Széchenyi-díj) jutalmazták. Egyetemi oktatói és közéleti tevékenységéért, különösen a keresztény-zsidó kapcsolatok ápolásáért Pázmány-díjban részesült. Tagja a Francia Becsületrendnek. Budapest díszpolgára, Veszprém tiszteletbeli polgára. Pécs Város Pro Civitate díjjal tüntette ki. A magyar oktatás és köznevelés területén végzett munkájáért 2005-ben Prima-díjban részesült.

Irodalmi munkássága felöleli a magyarországi zsidó hitközség történelmének, a zsidó teológiának és a zsidó Szentírás-tudománynak területeit.

Az Sárospataki Református Teológiai Akadémia a Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

Dr. Szűcs Ferenc (*1942, Órszentmiklós)

1942. szeptember 29-én született Órszentmiklóson földműves szülők gyermekeként. Tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd a váci Sztáron Sándor Állami Általános Gimnáziumban tanult 1956 és 1960 között. Ezt követően a Budapesti Református Teológiai Akadémia hallgatója volt 1960-tól 1965-ig. Első lelkészképesítő vizsgáját 1965-ban teljesítette jeles, majd 1966-ban a második kitűnő eredménnyel. Az EVT ösztöndíjasaként az Edinburgh-i Egyetem Teológiai Fakultásán folytatta tanulmányait 1969-1970-ben.

1985-ben szerzett doktori fokozatot a Budapesti Teológiai Akadémián *Az imago Dei értelmezése a Barth-i és a Barth utáni teológiában* című dolgozatával, summa cum laude minősítéssel.

1965 és 1970 között Fóton volt segédlelkész, majd 1970-től 1973-ig Érdligeten, 1973-tól 1974-ig Pomázon helyettes lelkész. 1974 és 1987 között megválasztott lelképásztora a pomázi református gyülekezetnek és egyidejűleg spirituális a Budapesti Teológiai Akadémián. Előbb megbízott előadó a Rendszeres Teológiai Tanszéken (1980-1985), majd megbízott tanár a Vallástörténeti és Bibliai Teológiai Tanszéken (1983-1985). 1986 óta kinevezett tanszékvezető teológiai professzor a Rendszeres Teológiai Tanszéken. 1986-tól 1988-ig dékán, az 1988/89-es tanévben dékánhelyettes volt az Akadémián. Egyetemi tanári kinevezést 1999-ben kapott.

1992 és 1998 között a MRE Doktorok Kollégiuma főtárgyára, 1998 és 2003 között alelnöke, 2003-tól elnöke. 1992-től 1996-ig, majd 2003-tól újra a Zsinat Tanulmányi Bizottságának elnöke.

1994 és 1998 között a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium Tanácsadó Főosztályának szakértője a vallás, filozófia és etika tárgykörökben.

1995 óta az amszterdami székhelyű és a Vrije Universiteithez kapcsolódó International Reformed Theological Institute vezetőségi tagja, Közép-Kelet-Európa referense. 1996 és 1998 között a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara Doktori Tanácsának elnöke. 1997-től a Protestáns Misszi-

ói és Tanulmányi Intézet Kuratóriumának tagja, 1998 és 2004 között elnöke. Az 1999–2001-ig az oktatási miniszter vezetésével működő, az etika tárgy bevezetését előkészítő bizottság tagja volt. 2003-2004-ben a KRE Doktori Tanácsának elnöke. 2003 óta tagja a MRE Zsinatának. 2004. augusztus 1-től a Károli Gáspár Református Egyetem rektora.

Az 1988/1989-es tanévben kutatói ösztöndíjjal egy szemesztert a Princeton Theological Seminary-ben töltött. 1997 és 2001 között Széchenyi Profeszszori Ösztöndíjban részesült.

Magyarországon egy féléven át általános etikát adott elő a Kecskeméti Tanítóképző Főiskolán, ugyancsak egy féléven át vallási ismeretek előadást tartott a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen, 1997 és 2004 között pedig a KRE Bölcsészettudományi Karán volt oktatója az etika tárgynak.

Előadásokat tartott még Kolozsvárott, Prágában, Heidelbergben, Kampenben, Driebergenben, valamint Európán kívül az Egyesült Államokban, Dél-Afrikában és Indonéziában.

Fő kutatási területe a rendszeres teológia, azon belül is a keresztyén etika és annak hatása, érvényessége a modern korban, továbbá a dogmatika és dogmatörténet.

2001-ben Károli Gáspár-díjban részesült, 2003-ban a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet honoris causa doktori címmel tüntette ki.

Akadémiánk a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

Dr. van der Walt, Barend Johannes (*1939, Potchefstroom)

1939. április 12-én született a dél-afrikai Potchefstroomban.

Teológiát és filozófiát hallgatott a Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys egyetemen (Keresztyén Felsőoktatásért Potchefstroomi Egyetem), majd az Amszterdami Szabad Egyetemen Hollandiában. A teológia tudományában ThB fokozatot szerzett, filozófiából doktorált.

1970 és 1974 között a Fort Harei egyetemen, az óslasok felsőfokú oktatásában úttörő szerepet játszó intézményben adott elő filozófiát; 1975-től 1999-ig az Instituut vir Reformatoriese Studie (Református Tanulmányok Intézete) igazgatója volt a potchefstroomi egyetemen, mellette 1980-tól a filozófia professzora ugyanitt. 2002-ben vonult nyugdíjba.

A keresztyén felsőoktatás elterjesztéséért munkálkodó két nagy szervezet, az IAPCHE (International Association for the Promotion of Christian Higher Education – A Keresztyén Felsőoktatás Népszerűsítéséért Nemzetközi Egyesület) és a CPCHEA (Centre for the Promotion of Christian Higher Education in Africa – Központ az Afrikai Keresztyén Felsőoktatás Népszerűsítéséért) alapító tagja.

Legfőbb kutatási területe a vallásfilozófia reformátori szemszögből való vizsgálata. Számos publikációja született Afrika kulturális kérdéseinek tárgyában is.

Az Akadémia a Sárospataki Református Kollégium alapításának 475. jubileumi évében, 2006. augusztus 19-én avatta tiszteletbeli tanárává.

Legutóbb a 2008/2009-es tanév évnyitó ünnepségén kapott tiszteletbeli tanári címet:

Papp Kálmán (*1924, Mándok)

Papp Kálmán 1924. május 2-án született a szabolcsi Mándokon Papp Kálmán és Bogdány Mária gyermekeként. Alig volt 10 esztendő, amikor édesapja meghalt.

A miskolci Református Gimnáziumban (akkori nevén Református Reálgymnázium) végezte középiskolai tanulmányait, 1942-ben itt érettségizett (Református Lévyay József Gimnázium). Egyetemi tanulmányait a debreceni Gróf Tisza István Tudományegyetem teológiai fakultásán kezdte, majd egy professzora ajánlásával és támogatásával Utrechtben folytatta. Ott holland-magyar szótár készítésébe kezdett, mivel akkor ilyen még nem létezett. Két és fél év múlva adta át munkáját egy kiadónak, amikor útja a távoli Dél-Afrikába vezetett tovább. 1949 októbere óta él és munkálkodik Dél-Afrikában.

Lelkészi szolgálatba állása előtt el kellett sajátítania dél-afrikai afrikaans nyelvet. A Pretoria Egyetemen folytatott további tanulmányokat, főként a vallástörténet és az Ószövetség területén. Foglalkozott az egyiptomi vallással és nyelvvel, az iszlám történetével, az arab nyelvvel, a buddhizmus történetével és tanításaival. Ezek mellett természetesen a dél-afrikai egyház történetével is. Tanulmányai a *Die Hervormer* című hivatalos egyházi folyóiratban jelentek meg. Ismertetést írt a Magyarországi Református Egyházról *Die Hongaarse Hervormde Kerk* címmel.

1951-ben lelkészi vizsgát tett, és ebben az évben szentelték lelkésszé a dél-afrikai református egyház legnagyobb gyülekezetében, Krügersdorpban. 1991-ben, gyülekezeti szolgálatának negyvenedik évére készítette el és adta ki mintegy negyedszázados kutatói munkával a *Nederduitsche Hervormde Gemeente Krügersdorp* című könyvét, azaz a *Krügersdorpi németalföldi református gyülekezet száz éves történetét*.

Hét további dél-afrikai gyülekezet alapítása kapcsolódik munkásságához. 1970-ben az ő tervei alapján és szervezésében rendezte meg a Dél-Afrikai Bibliatanács a *Biblia éve* rendezvénysorozatát. Ezt követően a Bibliatanács titkára lett.

A dél-afrikai rádióban többször tartott előadásokat, ezek között vallástörténeti sorozatokat, melynek összefoglaló címe ez volt: *Idegen vallások határainkon belül*.

Kapcsolata nem szakadt meg a magyar nemzettel és a magyar nyelvvel. 1956-ban a Pretoria Egyetem ifjúságát szimpátia-tüntetésre hívta egybe és lel-

kesítő beszédet tartott előttük, majd 1200 magyar menekült befogadásánál nyújtott segítséget. A Dél-Afrikában élő magyar reformátusok lelkigondozását végzi mind máig.

2001-ben a Magyar Köztársaság nagykövete kitüntető oklevéllel köszönte meg Papp Kálmán református lelkésznek a dél-afrikai magyar közösség üdvére és szolgálatára 50 éven keresztül végzett állhatatos munkáját.

2008 szeptemberében a Sárospataki Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanári címmel tüntette ki.

— — — — —

Több hónapig tartó kutatás után is sok a bizonytalanság e témában. A tiszteletbeli tanárok sora nem lezárt. Szükséges kiegészíteni azok nevével, akikre most nem derülhetett fény. És őrizni kell azok emlékét is, akik a jövőben talátnak érdemesnek e kitüntető címre.

E tudós, áldott életű emberekért és ősi Kollégiumunkért is egyedül Istené a dicsőség!

Bibliográfia helyett:

A dolgozathoz felhasznált írásos források jelentős részben a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei ill. a Sárospataki Református Teológiai Akadémia archívumaiból származnak. Ezek mellett számos interjú és a családtagok visszaemlékezései segítették az információgyűjtést.

Köszönöm a dolgozathoz nyújtott segítséget a pataki teológia professzorainak: dr. Dienes Dénesnek és dr. Börzsönyi Józsefnek, a teológia könyvtárosának: dr. Győri Istvánnénak, valamint a Tudományos Gyűjtemények munkatársának: dr. Deák Istvánné Bilkey Ruthnak.

Köszönetet mondok a családtagoknak: özv. Csőri Istvánnénak, özv. Denke Gergelynének, özv. dr. Kiss Pálnénak, özv. Zergi Gábornénak, dr. Fekete Károlynak, Virágh Sándornak, Horkay Annának, Szabó Dánielnek és Fehérné Csomós Anikónak.

Köszönet a külföldről kapott segítségért a Montpellier-i Teológia könyvtárosának: Marie-Christine Griffonnak, a tilburgi Parochie Heikant-Quirijnstock munkatársának, Thea van Blitterswijk - van Oortnak, továbbá a philadelphiai Westminster Theological Seminary egyháztörténet tanárának: dr. Jeffrey K. Juenak.

Köszönet Török Istvánnak és Karmanoczki Gábornak fordítói munkájukért.

KÖZLEMÉNYEK

Fekete Csaba

Megjegyzések Bibliáinkhoz¹

Alkalmasak az évfordulók arra, így a Biblia éve is, hogy újólag ujjhegyre szedjük és meg is rostáljuk ismereteinket. Frissítésükkel sem bánhatunk mostohán. Ennek legalább két oka van. Mindennapos történelemszemléletünk gyakran a *közelmúltra* szűkül. Nem fér bele sem régi korok gondolkozása, megismerése, sem pedig az egészen új meglátások, nézetek beépítése. Másik oka a nagyon szükséges frissítésnek, hogy nem is mindig és nem is mindenkit alapkutatásra, újragondolásra, további feltárássra ösztönöznek az évfordulók. Szokványos emlékbeszédek ismételten születnek. Ezek zömében korábbi adatokat és legendákat ismételnék vagy tódítanak. Vontatottan halad a valóban új adatok, eredmények felismerése és elismerése. Eső után ismét hajtának a tarack régen kiirtott hajtásai. Sokszor reménytelen egyes hibás feltételezések, sőt nyilvánvaló tévedések kiküszöbölése. Az alább következő jegyzetek főként Komáromi Csipkés György, a puritánok, a lutheri reformáció hazai ága és Bibliáink külföldi nyomtatása körére tartoznak.

(1)

Van-e ellentét Komáromi Csipkés György sokat emlegetett mártír-Bibliájának címlapja és megjelenése között? Ilyen furcsaságot azért kell kérdeznem, mert komoly előadásban is hallottam olyan véleményt, hogy a címlap hamisított adatot közöl. Valóban szokás volt a cenzúra árnyékában a koholt nyomdahely, jóval korábbi évszám közlése (antedatálás). Itt erről szó sincs. Már 1673 előtt elkészült a debreceni *Szentírás-magyarázó doktor és prédikátor* végleges szövegjavítása, amelyet diák korában kezdett, 1653-tól hazai pályafutása évtizedeiben szorgosan folytatott. Át is nézette tudós atyafiakkal a Tiszántúli Egyházkerület, és elhatározta kiadását Debrecen városával együtt. Ezért a város akkori nyomdászát, Töltési Ferencet elküldték külföldre, hogy betűmetsző váljék belőle. Újítsa meg a város nyomdáját új betűk öntésével, hogy a nyomtató műhely elkészíthesse a javított magyar Bibliát. Készítették hozzá 1684-ben rézmetszetes díszcímlapot Németalföldön. Megjelent volna Debrecenben a Biblia 1685-ben. De Töltési nem akart belevakulni a betűmetszésbe, a török idők sem kedveztek a tervnek. Eljutott a készület híre Tótfalusi Kis Miklóshoz is, aki viszont világhírű metszővé vált jó két esztendő alatt, és ő maga, maga kereste pénzén ki is adta az *Aranyas Bibliát* (ő mindig *a*-zó szóalakban írta, hagyjuk meg így).

Évtizedekkel később felhasználták a debreceniek a rézmetszetes címlapot, mikor mégis sikerült a kiadás. Nem Debrecenben, hanem a németalföldi Lejdában (Lejden, ma Hollandia). Melyik évben? 1717-ben. Már 1713-ban egyezkedett és meg is állapodott a város egy holland könyvkiadóval, aztán kiküldték a kéziratot. (Egyik nyomdakéziratot elkobozták egy debreceni diáktól, ma is megvan Egerben.) A város nyomdászát is kiküldték 1716-ban, Miskolci

¹ Vö. Sárospataki Füzetek 2008/2 (Szerkesztőség).

Csulyak református püspök leszármazottját, az akkor már néhai püspök, Szilágyi Tönkő Márton fiával, a későbbi professzorral együtt. A nyomdász már 1717 karácsonya táján haza indult, 1718 első napjaiban meg is érkezett Debrecenbe. Megírta naplójában, hogy a Biblia kinyomtatása után hazajött.

Miért írják akkor szerte hibásan vagy 1718-nak, máskor meg 1719-nek a megjelenés évét a legkülönbözőbb közlemények? Ennek oka 19. századi tévedés. Akkor már elfeledték, vagy még a felderíthető körülmények részben ismeretlenek voltak. Volt olyan is, aki a Biblia későbbi megégetését semmi módon nem akarta elhinni. Az évszámot sem tisztázták, hanem továbbra is a 19. századi hagyományt örökítették, egyik 20. századi értekezés is. 2008-ban a Magyar Könyvszemle két tanulmánya is foglalkozott a helyes keltezéssel, amelyet a 18. században is, meg egyes későbbi tanulmányokban is helyesen olvasunk. Az 1717-re keltezés a nyomtatás körülményeinek feltártsága, a kereskedő elszámolása miatt is kétségtelen. A magyar Biblia országos kiállítására készült katalógusban (2008) a helyes 1717-es évszám van.

(2)

Öröklött és szintén téves adat a magyar Biblia egyik negyedréte kiadásának 1700-ra keltezése. Ez valóban antedatált. Csupán 1725 táján jelent meg ez a Szenci Molnár kiadását másoló családi használatra szánt utánnyomás. Sokáig ennek megjelenési évét is helyesen tudták, mint ahogyan a Komáromi Csipkés kiadásáról is tudták a 18. század végén, hogy mikor készült.

A nyomtatás évszáma elég könnyen tisztázható, ha valaki utána olvas. Vannak azonban olyan vélekedések, amelyek nem tisztázhatók ilyen könnyen, éppen ezért helyesbítésük sokkal reménytelenebb.

(3)

Zsenge teológus diákként hamarosan nagyon erős kételyeim támadtak a puritánság ismerveivel kapcsolatban, bár akkor még kevéske tudásom akadályozta, hogy ezek valódi mivoltáról jó véleményt alkossak. Ez a kételyem azért terjedt ki a Váradai Bibliára is, mert ennek széljegyzeteit hagyományosan puritánnak állították. Egyik legelső dolgozatomban foglalkoztam én is a vizsolyi és váradai széljegyzetek összehasonlításával, ez Módis László professzorom érdeme. Néhányunktól csupán szövegszerű összehasonlítást kért és várt el. A hasonlóság kétségtelennek látszott, a fő vonás a rövidítés vagy teljes elhagyás volt. Nem értettem. Ezért nekivettem magamat, és már akkor nagy örömmel végigolvastam a magyar Biblia történetére vonatkozó szinte teljes szakirodalmat, amelynek felsorolását a *Studia et Acta* lapjain Czegle Imre bácsi (öt nyári gyakorlaton ismertem meg a Bodrogszemenyben) jóval később összeállította. Kerestem, de sehogy sem találtam semmiféle sajátos puritán jellemzőt.

Némi kajánsággal figyeltem később (már könyvtárosként), mikor szakdolgozatot író egyetemistákat küldtek tanáraik (Debrecenben tanulókat és szegedieket is), hogy mutassák ki az ötvenes évek ideológiájának megfelelő puritán értelmezés szerint a széljegyzetek forradalmi vonásait. Nem és nem találták. Kínlódtak. Nem is találhatták. Hisz forradalmi nézeteket kellett volna vallania a magyar lelkésznevezéket nevelő irénikus Pareusnak és a herborni akadémia bibliai tudósának, Piscatornak, akkor látszott volna ez a széljegyzetekben.

Nem így van. Ennek valós oka van, ezt pontosan ki is mutatta Vásárhelyi Judit, aki Szenci Molnár imádságoskönyvét kiadta és forrásait hosszú ideje kutatta. Zömében Szenci Molnár kiadásából vette át a Vizsolyi Biblia módosított és lerövidített széljegyzeteit, magyarázatait az idősebbik Köleséri Sámuel. Ez a tény azonban ma még a református köztudatban egyáltalán nem terjedt el, például továbbra is ismeretlen maradt a Biblia évében.

Megfogalmazni nem merem sokáig, de igen korán legendának tartottam a Váradi Biblia tízezres példányszámát. Mert úgy terjedt el. Még a szakirodalomból szinte semmit nem olvastam, mikor már úgy tudtam, ennyi sokat nyomtattak. Ebből a törökkel kötött szerződés értelmében vitték Kolozsvárra a megmaradt hatezer példányt, és hatezer példányban fejezték be a kiadást.

Honnan volt ennyi papírjuk? Ívrét példány (ezt is sokszor írják tévesen negyedrétnek) több mint kétszer annyi papírt igényel példányonként, mint Geleji Katona István prédikációinak némelyik vaskos kötete. Félegyházi Tamás Újszövetségének (ez valóban negyedrétnél formátumban jelent meg) pedig többszörösét. Kitől kapott ennyi pénzt a nyomdász? Hisz a Váradi Bibliával azonos méretű (azaz ívrét) Öreg graduált a fejedelmi nyomda kétszáz példányban nyomtatta. — Később már ezeket a prózai kérdéseket kellett megfogalmaznom, mikor valamelyest konyítottam hozzá. Újabban aztán a nyomdász emlékirásából kétségtelenül tudjuk, valóban legendás túlzás volt a példányszám, holott valóban sok maradt meg belőle. Kétszáznál is több példányról tud nemzeti könyvtárunk, és biztosan ismeretlen példányok is lappanganak még családi könyvtárakban. *Ezerötszáz* példány jelent meg a Váradi Bibliából. Nagy könyvek nehezebben kallódnak el, ezért maradhatott meg a családban soká olvasott példányokból ennyi.

(4)

Családban marad egy másik legenda. Ráfogásnak látszik az is, semmi nem bizonyítja, hogy a Bél Mátyás kiadását az ifjabb Köleséri Sámuel igazgatta. Az öletre (a feltételezés másnak nem mondható, adatnak semmiképpen nem) a rézmetszetes címlap *S. K.* betűje adott okot. Jó okot adott-e?

Említsünk egy sokkal korábbi példát, szintén ráfogást. *L. F.* betűket találunk az 1566-os váradi énekeskönyv fametszetes címlapján. Akkor a kiadást javító (emendáló) valaki biztosan Melius sógora, Ferenc deák, azaz Literáti Ferenc — ütött homlokára egy különben neves egyháztörténész a 20. században. Az önkritika nem szokott az ötletelők legjellemzőbb tulajdonságai közé tartozni. Akik kapva kaptak rajta, azóta is mondogatják, nem feltételezés gyanánt, adatként. Vajon biztos-e, hogy a humanista névhasználat századaiban magyarul kell értenünk a kezdőbetűket? A 20. század végén a szakirodalomban már azt tartják leginkább valószínűnek, hogy *Laurentius Fronius* értendő, aki fametsző volt és korrektorként is alkalmazta a váradi nyomda. Rézmetsző volt-e ifjú Köleséri Sámuel? Magyar vagy latin sorrendben kell-e értenünk a név kezdőbetűit? Ha ezekre a kérdésekre nem válaszolhatunk megbízható hitelű adattal, akkor milyen alapon tartjuk valósnak és nem legendának a különben kiváló ifjúnak a szerepét az illető Újszövetség megjelenítésében?

Tudniillik Bél Mátyásról és koráról szóló újabb tanulmányokban és a híres pedagógus kiadott levelezésében erre mutató adatot nem sikerült találnia senkinek. Más bizonyosságot sem. Az utóbbi időben a kutatás azt is tisztázta,

hogy egy évtizeddel későbbi a lipcsei Biblia. Tehát 1727-ben jelent meg a hazai reformáció lutheri ágának ez az Újszövetség-kiadása. Való igaz, hogy maradt valamilyen Újszövetség-kiadásból Kölesérinél, amint hagyatéki leltára tanúsítja, ez azonban magában nem a kiadást, hanem legfeljebb a forgalmazást bizonyíthatná. Ez sem valószínű, mert a leírás a Tótfalusi Kis Miklós nyomtatta aprócska Újszövetségre (1687) nagyon jól ráillik, azt pedig tudjuk, hogy gyászos sorsú (csak századokkal később rehabilitált) nyomdász prédikátorunk halála után tetemes eladatlan mennyiség maradt Bibliáiból.

Ejtsünk még néhány szót olyan Bibliákról, amelyekről gyakran elfeledkeznek.

(5)

Mai napig tisztázatlan, hogy két debreceni diák mellett a professzoroknak és Debrecen városának mi köze volt a Bázelen (1750-től) többször megjelent és némileg tovább javított bibliai szöveg kiadásához és gondozásához. Piskárkosi Szilágyi Sámuel, Csákvári Varjas János és Sinai Miklós professzor neve elkerülhetetlenül eszünkbe juthat. Feltételezte ezt a Vizsolyi Biblia törzskönyvét összeállító Erdős Károly is, de nincs semmi adalékunk, bizonyágunk. Vagy nem maradt, vagy olyan helyen lappang, ahol eddig senki nem kereste.

A revideálatlan Károlyi Biblia szövegtörténetében ez a kiadás volt az utolsó állomás. A hozzá kötött genfi zsoltárok dallamai is helyesek. Református énekeskönyveink hazai kiadásai közül a Maróthy-féle *Hármóniás zsoltár* volt a mintájuk, nem az Utrechtben illetve Tótfalusi által nyomtatott. A két debreceni diák azonban a bázeli német kántorokkal korrigáltatta a dallamokat. Komáromi Csipkés kiadásánál nem így történt, azért feltűnően sok a dalhamhiba a hazai kiadásokhoz képest.

A bázeli kiadásokról Bottyán János könyve is teljesen elfeledkezett (*A magyar Biblia évszázadai*. Reméljük, a különben nagyon olvasmányos és értékes könyv hamarosan újra megjelenik.)

(6)

Szintén sok tekintetben tisztázatlan a Kőszeg protestáns műhelyében megjelent kiadások sorsa, szövegének és függelékeinek gondozása, több ismertetőjegy. A Brit és Külföldi Bibliatársulat által alapított nyomdában az ismételt kiadások egész sora készült, több közülük a megjelenés évének jelölése nélkül, összesen több tízezer példányban alig másfél évtized folyamán. A kiadás és terjesztés fellendülésének az 1848-as szabadságharc elbukása, illetve a megéledt önkényuralom vetett véget. A nyomdai, kiadástörténeti és egyéb adatok mellett nagyon fontos járuléka volt a vállalkozásnak, hogy ekkor indult meg nálunk a Bibliának házaló árusok (kolportőrök) által országszerte való terjesztése. Ebben az akkortájt Magyarországon is meghonosodó baptisták igencsak tevékenykedtek. A különféle vasárnapi iskolai és ébredési mozgalmakkal való kapcsolat miatt is figyelemre méltó, sok tekintetben szinte teljesen elfeledett vagy ismeretlen terület ez ma még. Felkutatása, történetének összegzése szinte csak napjainkban indult meg. Még Bibliáink országos kiállításáról is elmaradt ez a téma, igaz, ott nem lehetett mód több más terület feldolgozására sem.

(7)

Végül említsük meg, hogy néhány éve (2002-ben) Kecskeméthy István *teljes* fordítása is megjelent Kolozsvárott. Elkésett jócskán. Hetven évet várt megje-

lenésre. Szokás nyelvünk változását emlegetni. Akkor tehát éppen olyan „elavult”, mint a revideált Károlyi (1908). Ez azonban, ha így volna is, fordításának csak egyik vonása. Kétségtelenül a Biblia nyelvének nem a közönséges utcai vagy sportcsarnoki beszédstílushoz, hanem sokkal inkább a művelthez, az anyanyelv igényes használatához kell igazodnia. Az utóbbi évtizedekben a Biblia fordítására szakosodott nyelvészek azt is gyakran elmondják, hogy körülbelül a harminc évesek nyelve, beszédmódja az igazán megfelelő, mikor a Bibliát újra fordítjuk.

A Biblia fordítóit, a fordításra felhatalmazott bizottságok tagjait azonban nem ilyen korúak közül szokták verbuválni. Kecskeméthy István ifjan kezdett fordítani. Éltesen be sem fejezhette az átfésülést. Élete utolsó éveiben megbolta a professzor képességeit a betegség, nem dolgozhatott többé fordításán. Nyelve tehát majdnem a száz évvel ezelőtti. Gyakran használt azonban olyan szavakat is, amelyekre ma azt mondanánk, hogy már régen kivesztek nyelvünkéből. A közreadók kénytelenek is voltak magyarázni. Ugyanakkor nyelvújítási szavakat is vegyített a régebbiekhez. Ezek jobban elavultak, mint a nyelvünkben ősidők óta meglévők.

Még egy akadályba ütközünk napjainkban. Isten egyik legnagyobb ajándékát, a nyelvet, anyanyelvünk szépségét a mai elvadultságban nem becsülik az emberek. Nem tudnak jól beszélni anyanyelvükön. Fogyatékos nyelvre fordítsuk a Bibliát? Kecskeméthy István professzor, az ébredési mozgalomnak is buzgó tagja, humoráról is nevezetes ember példát mutat fordításával, hogy a nyelvi elvadulásba nem kell beletörődnie a reformátusságnak.

Füsti-Molnár Szilveszter

Folt és ránc nélküli egyház¹

E*cclesia sine macula et ruga* - a folt és ránc nélküli egyházat sokszor nagyon nehéz elképzelni az egyházban szereshető tapasztalataink alapján, amely önmagában, az Egyetlen Isten Személyének kiadására és az általa teremtett és teremtődő Valóságra eszmélés nélkül sok esetben a sorvadásnak, a betegségnek, az élet látható részének árnyképe lenne. Egyházzal sokféleképpen beszélhetünk, mégis ahhoz, hogy egyház alatt ne a befalazott lelkek tömegét értjük, észre kell vennünk a rést, amelyet Isten Jézus Krisztus által hasított egyre vastagodó falainkon, hogy új életre éledjünk, és a Teremtő Akaratának megfelelően tölthessük be emberlétünket. Ezek a benyomások alapvetően nem különböznek a keresztyénség tágabb kontextusából szereshető élményektől, ahol a történelem változásai eltérő hitbeli felfogást, teológiai megközelítést, kultúrát és gyakorlatot eredményeznek, amelyek megannyi módon járulnak hozzá az egyház sokféleségéhez. Az egyházi lét egyik változatlan körülménye, hogy az egyházat *in via* értelmezzük annak eszkatológiai beteljesedéséig. A keresztyén egyház története számtalan példát szolgál arra, hogy az *úton lévő* egyház olykor hogyan adta fel merev uniformizmusát a sokféleségben való meggazdagság érdekében, vagy hogyan eredményezett együttműködést az egységötörekvésekben az elszigeteltségből való kitörés. Természetesen számos példát találhatunk ezeknek a folyamatoknak a fordítottjára is.

Az 1989/90-es történelmi fordulatok jelentős átalakulások folyamatát indították el a magyar társadalom életében, így a Magyarországi Református Egyházban is. A négy évtizedet meghaladó kommunizmus összeomlását követően megindultak a demokratikus változások, melyekben a Magyarországi Református Egyház új és egyben meglehetősen ambivalens helyzetben találta magát. A kialakult szituációban kulcsfontosságúvá vált, hogy a Magyarországi Református Egyház készen áll-e a közelmúltjával (1948-1989) való szembesülésre úgy is, hogy nevében nevezi azokat a tévtanításokat, amelyek az egyház hivatalos teológiáját jelentették. Mindeközben meg kell vallanunk azt is, hogy

¹ Szilveszter Füsti-Molnár: **Ecclesia sine macula et ruga** - The Donatist Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially, after 1989/90 (**Ecclesia sine macula et ruga** - A donatista tényezők jelentősége a Magyarországi Református Egyház ekklesiológia kihívásaiban, különös tekintettel 1989/90 után) című doktori dolgozat bővebb ismertetése.

csak töredékesen vagyunk képesek felfogni (1Kor 13, 9) Isten egyházának végső meghatározottságát Jézus Krisztusban. Mindezek ellenére, megfelelő ekkleziológiai támpontot találhatunk az efézusi levélben, ahol Pál az egyházat úgy jellemzi, mint ami folt és ránc nélküli (*ecclesia sine macula et ruga*).

Jelen tanulmány az úgynevezett rendszerváltás utáni Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kihívásait jellemzi és elemzi, amihez rendszerező paradigmául a Krisztus utáni negyedik századi donatista mozgalom meghatározó teológiai elemeit hívja segítségül, melyeknek - meggyőződésem szerint - kiváltképpen is fontos üzenete van a mai egyházunk számára. A magyar helyzet párhuzamba állítása az első jelentős egyházszakadással (donatista) egy szélesebb spektrumú teológiai értékelést tesz lehetővé, és olyan történelmi távlatot is jelent, ami mindenképpen kívánatos egy ilyen elemző feltárásnál.

A donatizmus mint szakadár egyházi mozgalom a diokletianusi keresztényüldözéseket követően (303-305) vált jelentőssé az északnyugat-afrikai térségben, és ezt a szerepét egészen a hetedik századig, a mohamedán invázióig fenntartotta. A donatista mozgalom hosszú fennállása során számos összetett teológiai probléma merült fel a Katolikus Egyházzal folytatott polémiában. Északnyugat-Afrika kereszténységének negyedik századi ekkleziológiai megoldásai sok esetben nem voltak a szélsőségektől sem mentesek, és befolyással voltak és vannak az egyház történetére egészen napjainkig. Augustinus írásai is jól tükrözik a donatisták által felvetett ekkleziológiai problémáknak azt a komplexitását, amelyben alapvető teológiai megfontolások mentén rajzolódott meg az egyház természete és képe olyan szorongattatott helyzetben, amikor a meghatározó körülmény a kereszténységgel való ellenséges szembenállás vagy éppen az üldözés volt. A donatista-katolikus vitában az ekkleziológia fő kérdései kerültek előtérbe, amelyek a keresztény egyház szentségének és katolicitásának függvényében kívánták meghatározni az egyház lényegét mint a Krisztus teste, annak egyetemes és lokális színterén. A fő probléma az alábbi rövid kérdésben összegezhető: *Ubi ecclesia?* - amely időről-időre felmerülő kérdéssé vált, kikövezve ezzel az ekkleziológiai kihívások útját. Mindezek alapján a donatista mozgalomra nem úgy kell tekinteni érveléseinkben, mint ami kizárólag az egyház történetének múltjához kapcsolható jelenség, hanem sokkal inkább úgy, hogy annak teológiai kérdései és megfontolásai bármikor életre kelhetnek különböző ekkleziasztikai szituációkban, különösen is a keresztény egyház üldözését követő időszakokban. Az ilyen időszakokra nyomatékosan is érvényes a múlttal való szembesülés kötelezettsége annak érdekében, hogy felismerhetővé váljon Isten akarata a jelenben és - reménység szerint - a jövőre nézve is. A donatista mozgalom teológiájának megértését az úgynevezett *donatista tényezők* szerint összegezem, amelyek alatt azokat az alkotóelemeket értjük, amelyek létrehozzák a *donatista identitást*. Ezeknek az elemeknek a meghatározása a tanulmány második részének végén található. Azt is meg kell jegyezni, hogy a donatista tényezők nem mindig egyforma számban és intenzitással vannak jelen a különböző egyházi helyzetekben. Sőt, ahogyan a donatizmus saját történelmében is láthatjuk, ezek az összetevők a mozgalmon belül is további szakadásokhoz vezettek, vagy éppen a katolikus

ellenfelek ezeknek a tényezőknek a hatására módosították saját teológiai álláspontjukat.

Első látásra a donatista egyház és a rendszerváltás utáni Magyarországi Református Egyház közötti párhuzam a hitüket elhagyó egyháztagok, a *lapsik* kérdésénél jelentkezik. A Római Birodalomban a diokletianusi (303) keresztyén üldözés nyomán sokan váltak *traditorokká*, olyanokká, akik beszolgáltatták a keresztyén szent iratokat megsemmisítésre, hozzájárulva így a keresztyénség felszámolásának a törekvéseihez. Azt is meg kell jegyezni, hogy bizonyos fortélyokkal nem egy keresztyén próbálta menteni a helyzetét és lelkiismeretét azzal, hogy engedelmeskedve a császári ediktumoknak, csupán szent iratnak látszó dokumentumokat adtak át. Az üldözések után kezdetben a donatista mozgalom azt a radikális álláspontot képviselte, hogy az egyházban nincs azoknak helye, különösen is nem lehet az püspök, aki bármilyen módon kollaborált a római államhatalommal. Ezzel szemben a katolikus egyház sokkal engedékenyebb ekkleziológiát vallott: lehetségesnek látta a hitehagyók egyházba való visszatérését. Ennek az álláspontnak a főbb képviselője *milevisi Optatus* és *Augustinus* volt.

A Magyarországi Református Egyház 1989 utáni életében a kérdés, a donatizmushoz hasonlóan, súlyos problémákat vethetett volna fel azokkal kapcsolatosan, akik valamilyen módon a kommunista államhatalommal kompromisszumot kötve annak egyházat felszámoló törekvéseiben részt vállaltak. Meggyőződésem, hogy a donatista ekkleziológia sokkal több azonban annál, mint hogy pusztán erre az egy kérdésre redukáljuk. Sőt, a mozgalom lehetőséget kínál arra is, hogy a felszín alatt mélyebben húzódozó teológiai összefüggésekben a magyarországi helyzet elemzésében támpontot adjon. A donatista probléma mélyére ásva ugyanis sok meglepetéssel találkozhatunk, amely arra figyelmeztethet bennünket, hogy ne kötelezzük el magunkat az ilyen és ehhez hasonló szakadások esetében túl elhamarkodottan az egyik vagy másik oldal mellett. Véleményem szerint azok a teológiai kérdések, melyek a donatista-katolikus vitában felmerültek, nagyon is időszerűvé tehetők a 1989/90 utáni Magyarországi Református Egyházban. A donatista tényezők ugyanis alapvetően érintik az ekkleziológia, a krisztológia, a misszió és a kien-gesztelődés teológiájának tanításait.

A *donatista tényezők* az alábbi teológiai kérdésekben ragadhatók meg:

- 1) Hatalom nyomása alatt konfrontációban vagy kompromisszumokban juttatható-e leginkább kifejezésre a hit? A hívők a bátorság és mártíromság útját választják-e, vagy inkább az alkalmazkodás és a belátás ösvényeit? Ezeknél és az ehhez hasonló kérdéseknél a bűnbánat teológiájának érvényre juttatása szükséges az üldözés utáni helyzet rendezéséhez és az előrehaladáshoz.
- 2) A szentség és az elkülönülés problémájánál az egyházban fontos kérdés-ként merül fel: Milyen szerepe van a krisztológiának és az eszkatológiának az ekkleziológiában? Az *egység* két egymással szemben álló meghatározás szerint árnyalható, amely érvényessé tehető az egyház egységére nézve is: i) *Unifor-mizmus*, amely az individualitás és az egyén egyediségének figyelmen kívül

hagyását jelenti. ii) *Együttműködés*, ami az egységnek, a harmóniának bizonyos keretek szerinti meghatározottsága, amelyből a résztvevő felek ki is vonhatják magukat. Mi az *egység* értelmezésének legmegfelelőbb meghatározása? Milyen szerepet tulajdoníthatunk ebben a kérdésben a tradíciónak? Hogyan lehet az egyház egyszerre a *Krisztus (egyetemes) teste* és otthona egy adott helyen lakók közösségének, például nemzetnek? Lehet-e a *konfliktus* olyan kulcsfontosságú elem, amely alapvetően határozza meg az egyház természetét? Az egyházvezetés teológiai kérdései döntően befolyásolják a lehetséges válaszokat.

3) Egyház és állam, az egyház és társadalom főbb kérdései. Milyen kapcsolat van a Krisztus testeként értelmezett egyház és a társadalom között? Hogyan viszonyulhat a pásztori szolgálat megfelelően a világban jelenlevő kollektív bűnhöz? Mi a keresztyének feladata a különböző társadalmak struktúráiban? Az egyház feladata-e a társadalom átforgalmazása, vagy sokkal inkább egy alternatív társadalom kialakítása a cél? Hogyan segíthet a keresztyén önértelmezés az egyháznak valóban egyház lenni úgy, hogy a keresztyének egy adott államnak a polgárai is?

4) Milyen szerepe van a nemzeti hovatartozásnak az ekkleziológián belül különösen is akkor, amikor egy nemzet idegen hatalom elnyomásától szenved? Milyen mértékben hozható kapcsolatba a nemzeti hovatartozás a keresztyén identitással?

Ezek a kérdések a donatista-katolikus vita szerves részét képezték, és jelen vannak a kommunizmus bukását követő időszakban a Magyarországi Református Egyház életében is.

A tanulmány fő kérdése éppen ezért az alábbiak szerint összegezhető:

Hogyan segítenek a donatista-katolikus vitában felmerülő teológiai kérdések megérteni és tisztázni a Magyarországi Református Egyház helyzetét a kommunizmus bukása után?

A tanulmány az alábbi felosztás szerint keresi a válaszokat:

1) A bevezető első részt követően **a második fejezetben** a donatizmus bemutatása a cél (*A donatizmus mint útjelző az ekkleziológiában*). A mozgalom előzményein, történetén és főbb teológiai jellemzőin túl figyelembe vettem a donatizmust meghatározó szociális és politikai kontextust is. Fontosnak tartottam beépíteni a donatista kutatásnak azokat az új meglátásait (huszadik század második feléből), amelyek a mozgalom eddig kevésbé ismert oldalát helyezik előtérbe. A donatista mozgalom teológiai értékelését követően az azt meghatározó előzmények összefüggéseiben (Tertullianuson és Cyprianuson át egészen Augustinusig) kísérletet tettem arra, hogy a legfontosabb teológiai elemeket, amelyek majd a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai értékelésénél játszanak fő szerepet, az úgynevezett *donatista tényezők* szerint csoportosítsam.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a donatista egyházzól kialakított általános kép nem tartható fenn következetesen. Egyoldalú az a megközelítés, amely a donatista mozgalom teológiai értékelésénél nem látat többet, mint egy szakadár egyházi mozgalmat, amelyben a tagok fanatikusan keresték a mártíromság lehetőségét arra, hogy létrehozzák így a tiszták egyházát, mint az egyetlen igaz és hiteles keresztyén egyházat. A donatizmus ugyanis a körülmények változásának figyelembevételével képes volt olyan ekkleziológiai karaktert kialakítani, amely számos ponton sokkal inkább illeszkedett az északnyugat-afrikai egyházi tradícióba (Tertullianus és Cyprianus), mint az Augustinusé, amely főként a tengeren túlról importált és Róma szempontjait is szem előtt tartó megközelítés volt. A keresztyénülődözést követő egyházi konszolidációban a donatizmus megtalálta saját hangját, amely Északnyugat-Afrika lakosságának többsége számára a keresztyén egyház hangját jelentette. Ez különösen figyelemre méltó azoknak a változásoknak az összefüggésében, amely a katolikus egyház államvallássá válását jelentette, és aminek során a donatista egyházi mozgalom nem egyszer radikális ellenpólust jelentett. Így a donatista mozgalom nem csupán belső egyházi, teológiai kérdésekben, hanem az ideológiák államegyház *versus* állam és egyház viszonyának metszéspontjába is került. Annak megítélése, hogy a donatista egyház mennyiben tekinthető heretikus nézeteket valló szektának, mint szakadár egyházi mozgalom, különösen is fenntartásokkal kezelendő. Egyfelől nem vagyunk birtokában azoknak a pontos ismerteknek, amelyek alapján körvonalazható lehetne, hogy a 4. és 5. században milyen jellemzők alapján is értékelhetünk egy mozgalmat szektaként. Másfelől, a donatizmus saját történelme is jól bizonyítja, hogy ez a vád hivatalos deklarációban csak a 411. karthágói konferencián került elő. Ekkor a mozgalom már több mint 100 éves volt. A döntés sokkal inkább politikainak tekintendő, amelyben a meggyengült római állam érdekei döntő befolyással bírtak.

A donatista tényezők röviden az alábbi pontok szerint mélyíthetők el:

1) A donatista szeparáció élénken figyelmeztet a keresztyénségnek arra a szociális és politikai körülményeire, amelyek Északnyugat-Afrika lakossága számára komoly kihívást jelentettek, és sokszor a keresztyén értékrend devalválódásának veszélyét hordozták. Ebben helyzetben a donatizmus működő alternatívát jelentett a többség számára.

2) A donatista egyházszakadás alapvetően egyházfegyelmi kérdésekben különbözött a katolikus egyháztól, és teológiai sajátágaiban jól összeegyeztethető volt a korábbi észak-afrikai keresztyén tradícióval. Negatívuma maga a szakadás ténye volt, amelyben cyprianusi tradíció kiváltképpen is csorbát szenvedett.

3) A donatista teológiában központi jelentőséget kap a mártíromság kérdése, amely az egyház lényegének olyan szerves része, amelytől semmilyen körülmények között sem tekinthet el. Ennek alapján a szakadás olyan megoldást kínált, amely során a tiszták és a bűnösök megkülönböztetése lehetségesé vált.

4) A donatizmus szoros párhuzamba állítja önértelmezését Izrael kiválasztottságával, amely során a donatisták Isten ígéje és elsősorban a törvény védelmezőiként határozták meg magukat. Mindez identitásuk olyan pozitív

koncepcióját jelentette, amely számottevő sajátosságként volt jelen egész történelmük során.

5) A donatizmus jól alkalmazkodott a mindenkori kontextushoz, amelyben a legtöbb esetben sikeresen applikálta akár radikálisabb nézeteit is, ugyanakkor a társadalom, állam és egyház összefüggéseiben gondolkozott, és lehetőségeit felismerve képes volt az ekkleziológiai megújulásra (Parmenides és Tyconius), időszerűvé és korszerűvé téve így az evangélium üzenetét.

Míndezek alapján a donatista identitás összességében az alábbi tényezők együtteseként határozható meg:

- 1) *Sorspárhuzam Izraellel mint Isten kiválasztott népével.* Ez olyan alapvető pozitív motívum a mozgalomban, amely képes e szerint relativizálni a többi donatista tényezőt is élesen megrajzolva így a donatista önértelmezés kontúrjait.
- 2) *A idő speciális értelmezése.* A donatizmus alapvetően a környezet hatásait teológiailag két idői kategóriának megfelelően értékeli: *a szenvedés, a mártíromság időszaka* és *a megdicsőülés ideje*. Különösen fontos kiemelni, hogy a mártíromság idejének felismerése a donatista történelemszemléletben alapvetően nem a jövő, hanem a múlt felé teszi orientálttá a mozgalmat. Az idők apokaliptikus végének várása így háttérbe szorul, és helyette a múlt dicsőségére való tekintés teszi lehetővé a múlttal való azonosulást, annak mártírjaival vagy éppen magával Jézussal.
- 3) *A elkülönülés szerepe* a donatista identitás egyik alapvető tényezője. Itt jut ugyanis érvényre, hogy az egyház nem keveredhet a bűnös világgal. A donatisták teológiai felfogásában a szeparálódásnak nem csak az utolsó ítéletben kell bekövetkeznie, hanem már itt, ebben a földi életben, amikor pontosan meghatározható az igaz és hamis ebben a világban, az egyházban. Az elkülönülés így kiváltképpen is erősíti a megváltásban való bizonyosságot.
- 4) *Az egyházvezetés szerepét* önállóan is külön faktorként emelhetjük ki. Itt sokkal inkább a tertullianusi felfogás érvényesül a cyprianusival ellentétben. Az egyházvezetők püspöki tisztsége egy olyan elit státuszt jelent, amiben úgy állnak előttünk az erre alkalmas személyek, mint *pneumethoroi*-ok (a Lélek birtokosai) és *gnostikoi*-ok (mint akik részesednek az isteni bölcsességben). A püspöki tisztségnek ez a donatista meghatározása tulajdonképpen az államvallás útjára lépett keresztyén egyházvezetéssel szemben fellépő kritika, amelyben tagadhatatlanul háttérbe szorultak azok a karizmák, amely során valakiből alkalmas egyházvezető lehetett.
- 5) *A szenvedés szükségessége a keresztyéni életben* egy másik olyan tényező, amely mártíromságban hitvalló magatartás, az igaz egyháznak és tagjainak olyan védjegye, amely kiváltképpen is hozzájárul az egyház lényegéhez.
- 6) *A keresztyén üzenet megújítása* a donatizmuson belül az egyház szentségének és katolicitásának témakörében kap jelentős szerepet. A keresztyén üzenet megújításában különösen a krisztológiai és eszkatológiai elemek kerülnek előtérbe. A következő kérdéssel kellett

szembesülnie a donatizmusnak: Hogyan tudja az egyetemes egyház színterén az egységben érvényre juttatni egy helyi egyházban, gyülekezetben a mindig megújuló keresztyén üzenetet? A donatista válasz radikális szélsőségbe lendült át, amikor előtérbe helyezte a szakadás lehetőségét annak érdekében, hogy ne kelljen feladnia a keresztyén üzenet megújításának feladatát. A legproblematicusabb ekkleziológiai kérdés itt krisztológiai alapokon határozható meg a következő kérdésben: Hogyan maradhat a lokális egyház, gyülekezet Krisztus testének tagja úgy, hogy egyben lelki otthont nyújt egy keresztyén közösség sajátos formációjának? Az egyházfegyelem és egyháztagság, az egyház tagjainak szerepe, és az egyházvezetésnek olyan tisztán körvonalazható meghatározásaira van itt szükség, amelyre a donatizmus különösen is nagy hangsúlyt fektetett.

- 7) Az utolsó donatista tényező *az egyháznak, állammal és társadalommal kapcsolatos sajátos viszonyában* ragadható meg. Hogyan és milyen viszonyban kell lennie a Krisztus testeként értelmezett egyháznak a társadalommal és az állammal? Hogyan veheti fel a harcot a világban jelenlevő bűnnel az egyházi szolgálat? A negyedik századtól elkezdődve az egyház és állam kapcsolata a lehetőségek széles skáláján mozog. Hol és hogyan van felelőségük a keresztyéneknek ebben a kapcsolatrendszerben? Ezekre a kérdésekre kínál alternatívát a donatista mozgalom, amelyben az egyházfegyelem különösen előtérbe került, mint amiben az egyház tagjai megóvhatják magukat a környező világ veszélyeitől, tisztátalanságától. Ebben az egyházfegyelemben az alapot általában az egyház klasszikus elemei szolgálják: a kánon, a hitvallások és az egyházi tisztségek. Ezzel szemben a donatizmusban a keresztyén életvitel tisztasága felvette a versenyt, és a hitvallások helyére kívánt lépni, valamint az egyházi tisztségek fontosságával szembe előtérbe kerültek a mártírok. A donatizmus az egyház közösségén belül egy alternatív társadalom ki-munkálásában látta a megoldást, amely végig fenntartja magának a jogot az állam mindennemű igazságtalanságaival szemben való ellenállásra. Az állam és egyház kapcsolatában így csak a teljes szeparációt tudta elképzelni.

A donatizmus ekkleziológiája és történelme alapján megállapíthatjuk, hogy egy olyan paradigmaticus jelenségről volt szó, amely úgy juttatta érvényre teológiai, egyházi befolyását, hogy fennállásának mintegy három és fél évszázadában sikeresen alkalmazkodott kontextusának szociológiai – gazdasági – politikai és etikai erőviszonyaihoz, és komoly befolyással bírt a Katolikus Egyház ekkleziológiai fejlődésére is. Sajátos színezettel maradt végig domináns szereplője az Északnyugat-Afrika keresztyénségének a 4. és 7. század között. Ekkleziológiai radikalizmusa sokkal közebb állt az Északnyugat-Afrika keresztyén tradíciójához, mint például az augustinusi teológia, amelyben a történelem szakadatlan változása közepette működő alternatívát talált a keresztyén-ség örökérvényű kérdésére, hogy hogyan őrizheti meg az egyház a keresztyén üzenet lényegét úgy, hogy ne híguljon fel a világ elvárásai szerint, ugyanakkor a világgal se szakítsa meg kapcsolatát végérvényesen. A donatista teológia az

előbb vázolt tényezők szerint is az egyház szüntelen megreformálásának feladatában volt elsősorban érdekelt.

A harmadik fejezetben (*A Magyarországi Református Egyház történelmi vonulatai a XVI-XX. századig*) röviden bemutatjuk azokat a főbb történelmi eseményeket a Magyarországi Református Egyház történetéből, amelyek témánk szempontjából különösen is fontosak.

Alapvető megegyezést láthatunk a reformátori teológia és a donatista ekkleziológia törekvései között, amely a jelentősen megváltozott történelmi kontextus ellenére is lehetővé tesz bizonyos, közös, rendszeres teológiai értékelést. A 16. század összetett ekkleziológiájában világosan kerül előtérbe az igaz és a hamis egyház megkülönböztetésének a kérdése, hasonlóan a donatista törekvésekhez. Ez a megállapítás még úgy is fenntartható, ha nem helyezük figyelmen kívül azt a ténytet, hogy a 16. század Augustinusnak köszönhetően meglehetősen egyoldalúan negatív tájékoztatást kapott a donatizmusról. Szinte majd minden egymással opponáló irányzat előszeretettel használta megbélyegzőként a donatizmus vádját a másik félre. Nyomon követhetjük ezt már az előreformációban is, amikor Wiclif és Husz törekvéseit neo-donatista jelenségként értékelte a Római Katolikus Egyház, egy ősi herezis újjáéledésének bélyegezve meg az egyház megújítására tett erőfeszítéseket. Ugyanezzel a stratégiával érvelt a római egyház a reformáció időszakában is a protestáns egyházakkal szemben, sőt a protestáns reformátorok éppen így illették az anabaptista radikálisokat a donatizmus vádjával. Tulajdonképpen ezt a jelenséget a reformáció egyik anomáliájaként is értékelhetjük, melyben a reformátori teológia nem egy ponton párhuzamba állítható a donatista törekvással, ugyanakkor mély elkötelezettséget mutat az augustinusi teológia iránt is. Valószínűleg a donatizmus egyoldalú negatív előjele miatt nem kívánatos meghatározottság volt, amelyet a reformátori teológia is igyekezett minden megegyezés ellenére minél hamarabb lerázni magáról és továbbadni. A donatista teológia újraértékelése azonban lehetővé teszi egy árnyaltabb ekkleziológiai kép párhuzamba állítását a donatista tényezők és a reformátori teológia között, amelyben különösen is figyelemreméltó lehet a donatizmus akár pozitív teológiatörténeti jelentőségének a meghatározása.

A Magyarországi Református Egyház történelmében ez a reformátori és a donatista teológia párhuzamba állítása adja a rendszeres teológiai vizsgálódás alapját, és olyan további specialitásokkal is kiegészül, amelyben további hasonlóságok fedezhetők fel a donatista tényezők és a magyar reformátori teológia között.

Jól körvonalazódik ez már az előreformáció magyarországi hatásában is, majd ezt követően magában a protestantizmus térhódításában, a Corpus Christianum egységének felbomlásában. Az ellenreformáció megpróbáltatásaiban számtalan helyzetben fedezhetjük fel a donatizmus alapvető törekvéseit. A protestantizmus és a nemzeti függetlenségi törekvések összefonódása is sok ponton mutat megegyezést a donatista tényezőkkel. A deuteronomista történelemszemlélet a magyar egyházi élet számára is meghatározó motívum volt. Erdemes megemlíteni a puritán törekvéseket, majd később az ébredési és

belmissziós mozgalmakat is, amelyek etikai és egyházfegyelmi célkitűzéseikben a donatista tényezők számos jellemzőjét viselték magukon.

2) **A negyedik fejezetben** (*A Magyarországi Református Egyház - 'hivatalos' szolgáló egyház teológiájának bemutatása 1945 és 1989/90 között*) a Magyarországi Református Egyház rendszerváltás előtti (1945-1989/90) teológiai diszpozícióiba tekintünk bele, figyelemmel kísérve az adott időszak politikai, szociológiai és kulturális jellemzőit.

A donatista tényezők szempontjából a következő 3 aspektust kell kiemelni ennek az időszaknak az elemzése nyomán, mint ami előkészíti a donatista tényezők meghatározottságát a rendszerváltás utáni években:

a) **Az Magyarországi Református Egyház identitás-vesztése** a két világháború közötti világos teológiai meghatározások ellenére sem állt meg az erózió útján. A Magyarországi Református Egyháznak nem volt olyan egységes, összehangolt teológiai programja, melyben az ébredési és egyesületi törekvések más teológiai irányzatokkal, mint például a történelmi kálvinizmus és barthianizmus, szintézisre juthattak volna. Egy olyan közös történelmi szituációra kellett választ keresni, amelynek jellegzetessége, hogy a liberális teológiai gondolkodás által meggyengült egyházi étellel, egy bukott kommunista diktatúrával kellett szembenéznie, és azzal a helyzettel, amelyben a trianoni döntések értelmében a magyar reformátusság mintegy fele a magyar határon kívülre rekedt. Az egyik oldalon a kultúrprotestantizmus jelentett túl nagy kihívást, míg a másik oldalon a fokozódó kiábrándultság és apátia kezdte megbénítani az egyház életét. Ez nem csak a gyülekezetek tagjaira, hanem a lelkészekre is érvényes volt. Az egyetlen közös felismerés az volt, hogy egyházi és nemzeti megújulásra van szükség, amelyben a református teológiának csak akkor lehet szerepe, ha visszatalál a bibliai-reformátori alapokhoz. Ennek a lehetőségét az állammal megkötött 1948-as egyezmény hosszú időre késleltette. A frontvonalak élesen körvonalazódtak azok között, akik az új szocialista államapparátust egyházilag kívánták minden eszközzel kiszolgálni, mondván az egyház megmaradásának ez az egyetlen lehetséges útja. A hivatalos egyházi vezetés nem vonta kétségbe az Isten létét, ugyanakkor azonban az ateista ideológiával kollaborált, amely során világossá vált, hogy semmi esetre sem úgy tekintenek Istenre, mint Kyriosra. A másik oldalon ennek ellenhatásaként formálódott a református hitvalló magatartás, amelynek szerepe 1956-ban világosan megmutatkozott. Publicitást a forradalom előtt sem igen kaphatott ez a mozgalom, a forradalom leverése után pedig nagyon sokan a hitvallók közül a véres megtorlás áldozatává váltak. A szolgáló egyház teológiája olyan súlyos ekkleziológiai deformításoknak a jegyeit hordozta magán, ami alapvetően rengette meg az egyház lényegének meghatározását. Gyakorlatilag ebben az időszakban minden túlzás nélkül állíthatjuk (és ez a második aspektus), b) hogy **a krisztológia elveszett az ekkleziológia számára** a Magyarországi Református Egyház úgynevezett hivatalos teológiájában 1948 és 1989 között. Az egyház identitása ugyanis mindig transzcendens, ami Krisztusban kell, hogy gyökerezzen *extra nos*. Az egyház minden további nemzeti és felekezeti identitásának erre kell épülnie. Jézus Krisztus attribútumaiból következik ez, abból, hogy ő egyszerre valóságos Isten és valóságos ember *inconfuse* és *indivise*.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az egyházat Krisztus testeként kell értelmeznünk, akkor ennek az egyháznak csak egyetlen feje lehet, maga Krisztus. Nem beszélhetünk más főről sem politikai sem egyéb értelemben. Az egyház tagjainak Krisztus identitása éppen a neki szentelt szolgálatban lesz kézzelfogható, amely egyben meghatározza a világban elfoglalt helyüket is. Éppen ez a világos krisztológiai jelleg sérült a „szolgáló egyház teológiájában”, amely hamis ekkleziológiai következtetésekhez vezetett.

A harmadik aspektus c) **az egyház szekularizációjában és a magyar társadalom sajátos arculatában ragadható meg a szocializmus évtizedeiben.** Ez merőben más jelentett, mint a tőlünk nyugatabbra lévő világban. A Magyarországi Református Egyház nem tudta volna figyelmen kívül hagyni a szekularizáció folyamatait, ha nem épül ki a szocialista államhatalom. Ez alapvetően az alábbi okra vezethető vissza. A szekularizációval való szembesülés gyengítette volna a hivatalos egyházvezetés érdekeit, esélyt adva azon kisebbségben lévő irányzatok megoldási kísérleteinek előtérbe kerülésére, amelyekkel szemben propagandaszerű, kvázi teológiai munka folyt. Egészen más színezetet nyerhetett volna ugyanis az egyház missziója, így a *missio Dei*, ahhoz az elképzelhez képest, amelyet „különleges magyar teológiai” sajátágként tüntettek fel a szolgáló egyház teológiájának fenntartói. Az egyház kiszolgáltatottjává vált annak a kommunista ideológiai háttérnek, amelyben az etikai normák a szükséges minimum szintet sem tudták elérni. Mi sem fémjelzi ezt jobban, mint az az ördögien kimunkált és fenntartott ügynökrendszer, amivel kontroll alatt tartották az egész egyházi életét, olyan mély lelki deformításokat hívva ezzel életre, amelynek hatása alól még a mai egyház sem képes felszabadítani magát.

3) **Az ötödik fejezetben** (*A Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kontextusának áttekintése a kommunizmus bukását követő közvetlen időszakban*) azokat a sajátos környezeti tényezőket mutatom be politikai szociológiai, kulturális és teológiai vonatkozásokban, amelyek meghatározták a Magyarországi Református Egyház rendszerváltás utáni (1990-2000) időszakát.

Összességében elmondható, hogy az úgynevezett rendszerváltás utáni időszakban a Református Egyház egy komplex és igen nehéz helyzetben találta magát. A bizonytalansággal és az önazonosság hiányával kellett szembesülnie a magyar társadalmon belül. Az egyháznak rá kellett ébrednie, hogy a kommunista ideológia sokkal mélyebb agymosást végzett, mint azt bárki is gondolhatta. Ehhez a szomorú képhez társul a szekularizáció, a globalizáció és a kapitalizmus erőinek hirtelen megjelenése és ugrásszerű megnövekedése, amelyet a kommunizmus mesterségesen és egészen hatékonyan feltartott. Az egyház jelentős fáziskésésben volt a Nyugathoz képest, ahol már évtizedekkel korábban (míg nálunk a szocialista-kommunista eszménykép hódított) szembesült azokkal a felvilágosodásból származó kérdésekkel, amelyeket a dialektika-teológia nem, vagy csak részben kívánt megválaszolni. Az I. világháború nyomán a Nyugat közösségeit olyan mértékű társadalmi szétesés jellemezte, amelyben az egyháznak is számos ponton felelősséget kellett vállalnia, és amelyek csak fokozódtak a II. világháborút követően. Egy kettős folyamatként ír-

ható le ez az állapot: a) a felvilágosodás és a liberális gondolkodás elveszítette optimista magabiztosságát, kérdései és felvetései azonban meghatározóan jelen maradtak; b) a vallás olyan mértékű presztízsveszteséget szenvedett el, amely alapján különösen is pesszimista képekben volt megrajzolható a jövője. Ennek előrejelzéseit láthatjuk a pozitivista értékelésekben, Max Weber vallás-szociológiai nézeteiben, vagy Dietrich Bonhoeffer munkáiban. A jóslatok azonban nem váltak be, sőt ellenkező irányú tendenciák érvényesültek. Ezek - tömören kifejezve - a vallások pluralitását hívták életre. A rendszerváltás utáni időszakban a magyarországi helyzet ebbe a folyamatba kapcsolódott be, és számos esetben prioritásai nem megfelelően kerültek meghatározásra ebben a kiélezett helyzetben, így teológiai munkájában és gyakorlati életében nem az egyház valós lényegének megfelelő orientáltságban hozta meg döntéseit. Tulajdonképpen saját, rendszerváltás előtti zsákutas ekkleziológiájának a fogságában ragadt, amelyben teológiájának alapjait a világban kereste, nem pedig Isten ígéjében. Ez pedig ellentétes volt azzal a küldetéssel, amelyet az egyháznak a maga klasszikus modelljei szerint elsődlegesen kellett volna betöltenie, mint cselekvő szubjektumnak, amelyben mint a) *societas perfecta* képes meghaladni a világot; b) mint *communio mystica* kapcsolódik az Isten Országához; c) mint *sákramentumi közösség* teszi nyilvánvalóvá Isten kegyelmét és d) mint *profétai küldött* hirdeti az Isten ígéjét. Lényegében az egyház nem tudta saját hangját megkülönböztetni a politikai kiegyezések hangjától (ami egyébként az egész rendszerváltásra jellemző hangulat volt, és főként külső események, nem pedig a belső meggyőződés diktálta a változás szükségességét), és így óhatatlanul is kiszolgáltatottá vált a mindenkori politika érdekeinek. Ez jól nyomon követhető azokban a modellekben, amelyek az egyház és az állam kapcsolatának alakulást jelentették. 1990 és 1994 között a *rehabilitációs modell* volt a meghatározó. Az egyház hatékony segítséget kapott a kormányzattól sorainak rendezésére. Ezt követte a *megszorítás modellje* 1994 és 98 között, amikor a régi rendszer régi hívei a jól bevált módszereknek megfelelően igyekeztek ellehetleníteni az egyház életét. Majd az *együtműködés modellje* jött az 1998 és 2002 között, amikor az egyház társadalomban végzett szolgálatának a fontossága került meghatározásra. Az egyház nem ismerte fel annak szükségességét, hogy az állammal kapcsolatos teológiai állásfoglalásait nem a mindenkori végrehajtó hatalomnak, a kormányzat adta lehetőségeinek az összefüggéseiben kell megtennie, hanem attól függetlenül. Továbbá azt a tényt sem realizálta kellőképpen, hogy az egyház tagjai és az állam polgárai egyaránt a kommunista diktatúra ideológiai áldozatai, és így materiális javak függésének kiszolgáltatva könnyen manipulálhatók. Sőt, olyan különösen is veszélyes kettős helyzet alakulhatott ki, amikor az egyház tagjai az állam polgáraként politikai meghatározottsággal is rendelkeznek nemegyszer olyan kettős identitást hordozva így, amelyben a politikai és egyházi önazonosság kibé-kíthetetlen ellenfélként kerül egymással szembe.

Az egyház magáralálásának másik akadálya abban volt, hogy nem vállalta fel küldetéséhez hűen a bűneivel való szembesülést sem kollektív, sem pedig az egyéni felelősség területein. Voltak erre próbálkozások, akár a fundamentális evangéliumi irányultságokra gondolunk, akár a Református Megújulási Mozgalomra, akár a különböző egyéni törekvésekre. Ezek a kezdemé-

nyezések azonban nem találtak visszhangra. Ha áttekintjük a rendszerváltás utáni első évtizedet, láthatjuk, hogy a lelkipásztori társadalom sokkal inkább a politikai szerepvállalásban látta az egyház lehetőségeink az útját, olyan illúziókat kergetve ezzel, amely a spontán döntések sorát jelentette világos teológiai program nélkül. A túlélésre játszó egyház taktikájaként írható le leginkább ez az időszak, amelyben a környezetnek való kiszolgáltatottság sok tekintetben gúzsba kötötte az egyházi létet, még azokat a kezdeményezéseket is, amelyek az egyházi megújulást vették célba. Az új kihívások pedig óhatatlanul is megkövetelték volna azt a radikalizmust, amely nem a szélsőségek mentén, hanem az Igére építve határozzák meg az egyház küldetését a világban. Ezeket a kihívásokat röviden az alábbi témakörök szerint határozhatjuk meg. 1) A postmodern kihívásai a teológia és az egyház számára, 2) vallásos közömböség, 3) a vallás archaikus formáinak visszatérése, 4) a szent fogalmának torzulásai.

Végezetül elmondhatom, hogy a rendszerváltás utáni új helyzetben a Magyarországi Református Egyház nem volt képes áthidalni azt az ekkleziológiai szakadékot, amelyben megfelelően állíthatta volna középpontba az egyház krisztológiai alapjait, megteremtve így orientációjának régi-új perspektíváit a jelenre és a jövőre nézve. Ennek megfelelően a kialakult rendszerváltás utáni helyzetet egy olyan új fejezetként értékelhetjük, amelyben a donatista tényezők különösen is relevánssá tehetők.

4) A **hatodik fejezetben** (*Una sancta catholica et apostolica – Ecclesia sine macula et ruga*) tárgyalom azt, hogy a donatista tényezők hogyan segíthetnek megérteni a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kihívásait az 1989-es időszak után. Ebben a részben elsősorban annak a rendszeres teológiai feladatnak kívánok megfelelni, amelyben az egyháztani, történeti és rendszeres teológiai elemeket párhuzamosan szemléljük, és értékeljük azokat az egyház *egységének, szentségének és a nemzeti identitásnak* összefüggéseiben.

A tanulmány következtetései az előbb felvázolt fejezetek eredményeire nézve röviden a következők szerint összegezhetőek. A *donatista tényezők* szerepe az 1989/90-es fordulatot követően alapvetően három fő területen segíthet megérteni a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai helyzetét és kihívásait: 1) Az egyház *önértelmezésében*, amely nem hagyhatja figyelmen kívül egzisztenciális valóságának lényegét, az Úr Jézus Krisztust. Ennek során az egyház empirikus valósága nem korlátozódik csupán a környezet lehetőségeire és elvárásaira. 2) Konkrét történeti helyzetben, ahol konkrét hitvallási szituáció jöhet létre, amelyben az egyháznak számot kell adnia Urának. 3) Az egyházi konszenzusra nézve az Evangélium központi üzenetének meghatározásában.

A Magyarországi Református Egyház helyzetéről az utolsó fejezet három fő témájának (az egyház egysége, szentsége és a nemzeti identitás) - az összefüggésében megállapíthatjuk, 1) **hogy a Magyarországi Református Egyház egysége** kihívásként áll előttünk a tekintetben, hogy hogyan értelmezzük és

őrizzük meg az egységet. A kommunizmus éveiben jelenlévő ekkleziológiai deformitás nem tűnt el nyomtalanul a rendszer bukása után. Ez a Református Egyház elvi és gyakorlati orientációjának tévedéseit hívta életre. Következtetésem szerint *a sokféleségben érvényesülő egység* az, ami az egyház lényegének megfelelő prespektívát adhat az *ecclesia sinne macula et ruga* feszültségében, amely az egyházi létben olyan egzisztenciális meghatározottságként áll előtűnk, amely egyszerre figyelmeztet arra, hogy az egyház több mint pusztán ideológia vagy az ideológiáknak kiszolgáltatott élet. Az egyházi létnek Isten igéjét követő magatartássá kell válnia elvi és gyakorlati értelemben is. Olyan ekkleziológiai felelősséget kell magunkénak vallani, amely a különbségek ellenére is az egység munkálásban érdekelt a helyi gyülekezetektől elkezdve a nemzeti egyházon át az egyetemes egyházig. Éppen ezért kell világosan megfogalmaznunk, hogy a donatista tényezők nem redukálhatók pusztán arra a *casus bellire*, amely a kollaboráció körüli vitás helyzetet jelentette. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ez a kérdés figyelmen kívül hagyható lenne, a megválaszolás azonban egészen más alapokra kerül, amennyiben az egyház helyesen tisztázza lényegének alapjait.

Az egység kérdésénél a donatista tényezőkre tekintettel azt is ki kell emelni, hogy a megváltozott körülmények között nagyon csekély mértékben volt jelen az a közösségtudat és szolidaritás, amelyeknek meghatározóaknak kell lenniük Isten népe közössége számára. Ehhez elsődlegesen magával Istennel kell párbeszédbe helyezkedni, melyben az egyház a hitvallás hangján tárja fel valós helyzetét és elkötelezettségének szándékát Isten előtt, ami mérőben új státuszt jelenthet a mindenkori környezete számára. A rendszerváltás utáni időszakban a donatista tényezők megjelenése ezzel az aspektussal összefüggésben nagyon csekélynek mondhatók, így ezt semmilyen egyházi egyetértés (*consensus ecclesiae*) nem jellemezhetett.

2) Az egyház **szentsége** a gyülekezet istentiszteletében, sákramentumi gyakorlatában, liturgiájában, a gyülekezet életében juttathatók leginkább kifejezésre, hiszen itt kapcsolódhat legközvetlenebbül szentségének forrásához, a Szentháromság egy Istenhez. A jelent részben meghatározó negatív ekkleziológiai modellek alapjaiban állítják próbák elé a Magyarországi Református Egyházat a szentség kérdésénél, ahol Isten kegyelmének elsőbbsége háttérbe szorul az emberi igazság és igazságszolgáltatással szemben, és a megbékélés teológiájának félreértéseit eredményezheti. Ezt tapasztalhattuk meg például az 1989 utáni időkben, amikor az egyház nem találta meg a megfelelő kiutat a múltbéli egyházi kollaboráció jelent meghatározó feszültségeiből. Az egyházfegyelem és egyháztagság akkut problémái is hasonlóképpen az egyház szentségének elvi és gyakorlati félreértésére vezethetők vissza. *A folt és ránc nélküli egyház* képe az egyház tisztaságával és tökéletességének témaköreivel összefüggésben kifejezetten is előtérbe kerülnek mint az egyház ismertetőjének a kérdései. Az egyház könnyen eshet abba a csapdahelyzetbe, ami a donatista ekkleziológia kezdetén is jelen volt. Nevezetesen, hogy fokozatosan előtérbe kerül egyre magasabb fokra állítva az egyház tagjaival szemben elvárt tökéletesség, amelynek a végén az öndicsőítés hamis képei egyházi egotizmushoz vezetnek, amit másként kifejezve nevezhetünk egyházi szakralizációnak is. Ebben a helyzetben az egyház teljesen elfordul a világtól,

csak belső világa lesz számára meghatározó, így a reális valóság értékelése komoly hiányokban szenvedhet megfelelően a világban betöltendő küldetéséről. Másrészt ugyanakkor valós veszélyként fenyeget az ellenpólusban jelentkező szélsőség, az *egyház szekularizációja*, amelyben az egyház elhítté magával, hogy elsődlegesen a világ igényeihez szabva kell Isten üzenetét hirdetni. Így az egyház nem az Evangélium belső *dynamisától* lesz meghatározott, hanem azoktól a kapcsolódási pontoktól, amelyet a kontextus tesz lehetővé számára. A donatista tényezők megjelenése nem csak a lehetséges szélsőségek mentén realizálhatók, hanem abban az összefüggésben is, ami az *időszerűség* mérsékelt példájában állt előttünk a donatista mozgalom történetében, és aminek köszönhetően a mozgalom túlélte a katolikus keresztyénséget Északnyugat-Afrikában egészen a 7. századig. Az egyház szentségének kérdését abban a teológiai megközelítésben kell vizsgálni, amelyre a donatista Tyconius hívja fel a figyelmet: Hogyan lehet a szentség meghatározása mint az igaz egyház jele kiterjeszhető az egyház minden tagjára? Vajon nem válik-e túl sebezhetővé az egyház szentségének kérdése az egyház egységének meghatározása után? Az egyháznak olyan karakterével találkozunk itt, amely megkülönbözteti azt más, esetleg hasonló törekvésű szervezetektől, amelyek nem hívják magukat egyháznak. Mi alapján vallhatja magáénak az egyház ezt a megkülönböztetést? Amennyiben ugyanis ezt nem veszi komolyan, akkor saját hitvallásával kerül szembe. Egyfelől nyilvánvaló, hogy az egyház nem azért szent, mert annak tagjai a tökéletességnek olyan fokán állnának, ami alapján szentnek nevezhetnénk. Szentségének egyetlen oka Istenben magában van, az ő kiválasztó kegyelmében. Ezért az igaz egyháznak ez az ismertetőjele elválaszthatatlanul kapcsolódik a Szentlélekbe vetett hithez és magához Jézus Krisztushoz, akin keresztül az egyház szentsége csak a megbocsátás üzenetét hordozhatja. A *keresztyén üzenet megújításának* mint a donatista tényezők egyikének különösen is hangsúlyos szerepet kell kapnia. A rendszerváltás utáni idők törekvéseiben ez a szempont aligha talált valós visszhangra az egyházon belül.

3) A *nemzeti identitás* a posztmodern kor identitás krízisének viszonyaiban részben a mindenre való nyitottságban, részben az önértelmezések (nemzeti) felerősödésében realizálódik. Nagy kihívást jelent éppen ezért az, hogy a Református Egyház hogyan találja meg azt az egyensúlyi állapotot, amelyben a nemzet iránt érzett felelősségének úgy képes hangot adni, hogy elkerülje a szélsőségeket. Mindeközben pedig azzal is számolnia kell, hogy a kommunizmus örökségeként egy nemzeti öntudatában (is) teljesen szétzilált társadalmat hagyott maga után. Az előbb elmondottak összefüggésében a nemzeti identitás megőrzése és ápolása csak úgy kaphat megfelelően szerepet, ha azt a egyház lényege, Krisztus identitása relativizálja.

Ezeknek a röviden bemutatott kihívásoknak az összefüggéseiben analógiát találhatunk Magyarországi Református Egyház 1989 utáni ekkleziológija és a donatista mozgalom létrejöttét kiváltó ekkleziológiai okok között. A tanulmányban arra a következtetésre jutok, hogy a donatista tényezők megjelenése bizonyos fokig tetten érhető a Magyarországi Református Egyházban 1989/90 után, és várhatóan fokozódni is fog. Ennek tudatosítása megóvhatja a donatista identitás szélsőségeitől. Következésképpen nem szá-

molni a donatista tényezőkkel komoly ekkleziológiai problémához vezethet, amelynek felismerése egyházi életünkben még nem realizálódott megfelelőképpen.

A SÁROSPATAKI FÜZETEKET
ALAPÍTOTTA: ERDÉLYI JÁNOS 1857-BEN
ÚJRAINDÍTOTTA: HORVÁTH CYRILL 1904-BEN
ISMÉT ÚTJÁRA BOCSÁTOTTA: A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS
TEOLÓGIAI AKADÉMIA 1997-BEN